

Նոր-Աջր

ՓՐԿՈՒԹՅԱՆ
ՓԱՐՈՍԸ

891.99

G-93

19 NOV 2011

891.99

4-93

u u u

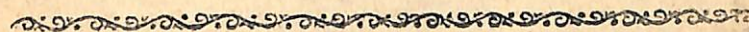
Նոր — Ան

ՓՐԿՈՒԹՅԱՆ ՓԱՐՈՍԸ

ՀԱՅՊԵՏՀՐԱՏ

1940

ՍԻՐԵԼԻԿ ԻՄ, ՍՏԱԼԻՆ,
ԲՆԱԿԻՉ ԻՄ ՀՈԳՈՒ...

ՋԱՄԲՈՒԼ

1325

41

ՀԱՇԻՍԻ ԵՐԱՋԸ

(Ըստ «Հաշիմը և Ստալինը» գրքի)

Ծովափնյա քաղաքի Գորոդովի արվարձանի անտառապատ ճանապարհը հանդուցվում էր Մախմուդա դյուղում, ուր տները հազիվ էին երևում սաղարթախիտ ծառերի արանքից:

Մախմուդա դյուղի ծայրամասում, պողատու ծառերի պարտեզով փոքրիկ տան մեջ ապրում էր ալեհեր Հաշիմը, իր որդու՝ Հեմդիի հետ:

Յոթնասուն դարուն ու ճմեռ էր տեսել Հաշիմը, չատ ցավ, կսկիծ էր ապրել նա...

Տարիները ծանր ու անջնջելի կնիք էին դրել նրա դեմքին, ճակատն աղոսել խորը կնճիռներով: Քանի՞-քանի դիշերներ, երբ լուսնյակն իր պռունկն էր հանում հեռու հորիզոնում, ծովի հայելանման ջրերից, Հաշիմը պատի տակ նստած, պատմում էր իր համադյուղացիներին մահաջիրներին*) մասին: Ծատ տարիներ առաջ հողից ու ջրից զրկված այդ մարդկանց արտասուներն աչքերին նստեցնում են ծովափին

*) Մահաջիր—հալածական:

կանգնած թուրքական նավերը, որոնց ձյունի նման փայլող առազաստների վրա՝ շողշողում էին Սեփ, հրեղեն կիսալուսինները։ Ձուռ տալով երկայն չիբխին, դառը ժպիտը դեմքին, Հաչիմը պատմում էր մահաջիրների մասին և նրա դողդողացող շրթունքներից դուրս եկող ամեն մի բառի մեջ ուրվագծվում էին սովից մեռնող թշվառներ, անհայտության ծովը նետված մարդիկ, որոնք ազատ հող, տուն ու ապաստան էին փնտռում... Եվ մեռնում էին հրեղեն կիսալուսնավոր նավերի նկուղներում։

Մահաջիր Հաչիմը սիրում էր կյանքը, և ամեն անգամ իր ախուր պատմությունները վերջացնելիս նա կրկնում էր.

— Դե, եսպես չի մնա։ Մի օր էլ արևը, երկընքի հզոր ու բարի արևը մեզ համար կչողա։

Ծովափնյա քաղաքի լնակիչներից շատերն էին ճանաչում Հաչիմ Սիմբիրային։ Հարևան Ֆերիա, Ֆեզիա, Սալիբաուրի և Անկիսա դյուղերից նրա մոտ էին դալիս ծերունիներ ու երիտասարդներ՝ նրա հետ զրուցելու, նրանից խորհուրդներ հարցնելու։

Հաչիմը ծերունական ժպիտով ողջունում էր իր բախտակիցներին ու խորհուրդներ տալիս նրանց։

2

Ծովափնյա քաղաքի սոցիալ-դեմոկրատական կադմակերպության կոմիտեն տաքնապալից օրեր էր ապրում։ Ոստիկանութունը գտել էր զաղտնի տպարանի հետքը և Գորոզոկ արվարձանում գիշեր ու ցերեկ շրջում էին փարավոնները։

Գարնանամուտի մութ գիշերներից մեկն էր։ Սոցիալ-դեմոկրատական կադմակերպության կոմիտեի

անդամները Սոսո Ջուղաշվիլու գլխավորությամբ հավաքվել էին Սիլիբիստրոյի տանը, որի պատուհանները վարադույրով էին ծածկված, և խորհրդակցում էին։

— Անհրաժեշտ է մտածել տպարանի մասին. ոստիկաններն արդեն գտել են հետքը, — հայտարարեց կոմիտեի անդամ Կոտեն։

Սոսո Ջուղաշվիլին ծխախոտը վառելով վեր կացավ տեղից. նա երկար ժամանակ անց ու դարձ էր անում փոքրիկ սենյակում, ապա մոտենալով ընկերներին՝ ասաց.

— Կարիք չկա խուճապի։ Դա կլնասի դործին։ Մենք դեռ ժամանակ ունենք լրջորեն մտածելու այդ մասին։ Այո՛, Համաձայն եմ ձեզ հետ. տպարանի տեղն ասպհով պետք է լինի։

Բոլորը լուռ էին։ Նրանք մտածում էին նոր տուն, ապահովված տեղ գտնել տպարանի և Սոսոյի համար... Ձե՞ որ Սոսոյի և տպարանի անխափան աշխատանքից էր կախված կադմակերպության բախտը։

Բոլորը լուռ էին։ Սոսոն մտածում էր։ Երկար խոսեցին, դանազան առաջարկություններ արին, իրար ասածը հերքեցին, հազար ու մեկ ենթադրություններ արին և կրկին լռեցին։ Վերջը Սոսոն ժպտալով դիմեց ընկերներին.

— Ճանաչո՞ւմ եք Մախմուդա դյուղում ապրող մի ծերունու.

— Հաչիմի՞ն։

— Այո, Հաչիմին։ Նա բարի ու բարյացակամ ծերունի է։ Ձեիմենք արդյոք նրան։

Սիլիբիստրոյի մոայլ դեմքին մի պայծառ ժպիտ չողաց։

— Այո, այո, հրաշալի միտք է:

Կոտեն լուռ եր: Նախելով Սոսոյի ժպտացող դեմքին՝ նա հարցրեց:

— Իսկ դուք, ընկեր Սոսո, ծանոթ եք նրան:

Սոսո Զուղաշվիլին անմիջապես չափափանեց նրան, քիչ լռեց, ապա հանդիստ ասաց:

— Ոչ, ծանոթ չեմ, բայց դա մեծ նշանակութիւն չունի, ես չափ եմ լսել այդ ծերունու մասին: Մեր բոլոր ընկերները ճանաչում են նրան:

— Հաշիմը, ընկեր Սոսո, բարի ծերունի է, բայց նա հեղափոխական չի, ու նրան մեր դործին մասնակից դարձնելը, չգիտեմ, որքան նպատակահարմար է, — ասաց նա:

Սոսոն ձեռքը Կոտեի ուսին դրեց ու ժպտաց:

— Հաշիմը հեղափոխական չի: Այդ ճիշտ է, գիտեմ, բայց որ հալածական է ու ատելությամբ է լցված գեպի տիրող կարգերը, այդ էլ շատ լավ գիտեմ: Նա կօգնի մեզ:

— Ես ինքս Հաշիմի մոտ կգնամ, — իր պատրաստակամութիւնը հայտնեց Սիլիբիստրոն:

Ուշ գիշերին ծովափնյա քաղաքի սոցիալ-դեմոկրատական կադակերպութեան կոմիտեի անդամները ցրվեցին իրենց տները, որոշելով դիմել ծերունի Հաշիմի օգնութեան:

Հաջորդ օրվա կեսօրին Մախմուդա գյուղը հասնելով Սիլիբիստրոն ժպտող դեմքին կանգնեց Հաշիմ Սիմերթայի պարտեզի դռան մոտ:

Սիլիբիստրոն լիոնային աշխարհի օրենքով ողջունեց ծերունուն:

— Ներս համեցեք, ով երիտասարդ, իմ տան դուռը բաց է բոլոր ազնիվ մարդկանց համար: Ու

Հաշիմը ծալապատիկ նստեց չարդախի տակ: Հյուրը և ծերունու որդին՝ Հեմդին հետևեցին նրան:

Երբ ծերունին բազմեց թախտի վրա փոված արևելան դորդին ու սվոցը փռեց, նա բարեկամական դրույց սկսեց Սիլիբիստրոյի հետ: Նրանք խոսեցին եղանակի մասին, պարտեզների ու բերքի մասին, շուկայի ու թանկութեան մասին, տիրող անկարգութիւնների ու անիրավութիւնների մասին: Հաշիմը զգում էր, որ իր հյուրը որոշ նպատակով է եկել իր մոտ, բայց զժպտանում է միանշանակ ափսոսել, ուստի չի բռնի վառելով՝ դարձավ նրան:

— Ասա՛, որդի, ինչո՞ւ կարող եմ օգտակար լինել քեզ:

Խորը գլուխ տալով ծերունուն, Սիլիբիստրոն ժպտող դեմքին դիմեց նրան:

— Հայրիկ Հաշիմ, մեզ օգնութիւն է պետք:

Հաշիմը չիբխի ծուխը ներս քաշելով, ձեռքը դրեց չալմայի վրա ու շնչաց:

— Օգնութիւն թող ալլահից լինի, որդի:

— Դու, Հաշիմ հայրիկ, մահաջիր ես, շատ դարդ ու կսկիծ ես տեսել, հիմի մենք ել ենք մահաջիրներ դարձել:

Հաշիմը մահաջիր բառը լսելով՝ ցնցվեց, նրա ճակատի կնճիռները խորացան: Զիբխի երկայն կոթը անատամ բերնից դուրս քաշելով խոսեց:

— Մահաջիր... Օ՛, այո, հավատում եմ:

— Դու մեզ տեղ տուր քեզ մոտ, պահիր մեր մի ընկերոջը և մեր տղարանը, ու մենք, հայրիկ Հաշիմ, երախտապարտ կլինենք քեզ:

Հաշիմը լուռ էր. նրա խորշոմներով պատած ճակատի վրա կծկվել էին երակները. նա ծանր մըտ-

քերի մեջ էր. նա պայքարում էր ինքն իր դեմ: Սիլվի-
բիստրոն սրտի թրթիռով հետևում էր ծերունու շար-
ժումներին:

Ծերունին լուռ էր. նայելով հատակին՝ ներս
քաշեց չիբուխի թանձր ծուխը և ծխի միջից ինքն ի-
րեն շնչաց:

— Մահաջիրներ...

Հեմդին ու Սիլվիստրոն նույնպես լուռ էին:
Ծերունու մի խոսքը վճռելու էր ծանր կացությու-
նից դուրս դալու պայմանները: Մինչ ծերունին մը-
տածում էր, Սիլվիստրոն հիշեց փարավոններին, ու-
րոնք որսկան շան նման՝ հոտ առած՝ շրջում էին
Գորդոկոկում... Ոսկու փայլից չլացած՝ նրանք փո-
ղոցներն էին ընկել՝ զոհելու տպարանը, կանգնեց-
նելու կազմակերպության սիրտը: Սիլվիստրոյի
սիրտն անհանգիստ դարկում էր նա հետևում էր ծե-
րունուն: Հաշիմը ձեռքն իջեցնելով չալմայից՝ ջրա-
կալված աչքերով նայեց Սիլվիստրոյի թուխ աչքե-
րին ու սկսեց հանդարտ խոսել:

— Դուդ ասացիր, ով երևաասարդ, դուք էլ մա-
հաջիր եք: Մեզ մահաջիր դարձրին նրա համար, որ
չուղեցինք հայատակվել երկզվաճախի արծվին. հող ու
մոխիր դարձրին մեր տուն ու տեղը և տարինեղ-տա-
րինեղ առաջ մենք հայրենի հողը մեր բաշխների մեջ
փաթաթած՝ դնացինք ծովով... Բայց ո՞վ կտար մեզ
ազատություն, կոտորվեցինք կիսալուսնավոր նա-
վերի նկուղներում:

Ծերունին լուռ: Զերուխից բարձրացող ծխի
քուլաները դարձնապես մշուշի նման պարուրել էին
նրա դեմքը: Նա կարծես ձյունապատ կաղբեկը լի-

նեց, խի ծխի քուլաները՝ նրա դադաթին թափառող
ցուրտ մեղք...

Ծերունին խորհում էր, նրա ծեր աչքերից ար-
տասուքի խոշոր կաթիլներ էին կախվել:

Սիլվիստրոյի խոսքերը մերկել, ալեկոծ ծովի
պես փոթորկել էին նրա սիրտը: Ուժ տալով ծնկնե-
րին նա ոտքի կանգնեց, ձեռքը դրեց Սիլվիստրոյի
լայն ու հաղթանդամ ուսին և նայելով Հեմդիի դեմ-
քին, ասաց.

— Լավ, թող այդպես լինի: Իմ հարկի դուռը
բաց է աղնիվ մարդկանց՝ մահաջիրներին համար:
Դուք աղնիվ մարդիկ եք ու ձեր գործը սուրբ է: Այ-
լահի օրհնությունը թող անպակաս լինի ձեր վրա-
յից:

Գարնանային կապուտաթև իրիկունն իջավ Մախ-
մուդայի վրա, նորաբողբոջ ծառերը սվավացին ծո-
վից փչող մեղմ հովից ու խրճիթներում վառվեցին
լամպերը:

Հաշիմը, որ Սիլվիստրոյին ճանապարհելուց
հետո տուն էր վերադարձել, թախտի վրա, մութա-
քային հենված լուռ չիբուխ էր քաշում: Ծեր հայաց-
քով պատուհանից նայելով իրիկվա կապույտի մեջ
մերվող ծառերին՝ նա մոտ կանչեց իր որդուն՝ Հեմ-
դին ու ասաց.

— Հեմդի, դավակա, դուրի մեջ ես:

Մի փոքր անց՝ ծերունու դիմաց կանգնեց արե-
վառ դեմքով մեջերը, Հաշիմի փեսան: Նա հաղթան-
դամ էր ու հանդուգն դեմքով: Ծերունին խորադնին
հայացքով նայելով իր փեսային՝ ասաց.

— Ռեջեբ, դու էլ իմ դավակն ես և վկա է ալ-
լահը, որ ես քեզ Հեմ ջոկում Հեմդիից ու քեզանից

Թաղցնելու բան չունեմ: Դու աղնիվ մարդ ես ու քո աղնվուլթյունը սիրելով, իմ սիրելի Ֆեդխային քեզ կնության տվեցի...

Ծերունին լռեց, ասլա ծանր տնջալով ուղղվեց ու ծալապատիկ նստեց դորդի վրա: Ռեջերը, որ լավ ծանոթ էր ծերունու բնավորությանը, Հեմդիի հետ նրա դիմացը կանգնած սպասում էր նրա խորհրդավոր խոսքերի վերջին:

— Դու կարո՞ղ ես ինձ օգնական լինել:

— Պատրաստ եմ քեզ ծառայելու, հայրիկ:

Ալլահի բարի աչքը թող քեզ վրա լինի, Ռեջեր, սիրում եմ քեզ, այ, էս հարազատ սրտիս պես:

— Թող կամքդ լինի, հայրիկ:

Ծերունին ժպտաց, ախորժակով ներս քաշեց չլբուխի ծուխն ու սկսեց հանդարտ բացատրել.

— Քաղաքից մարդ էր եկել ինձ մոտ, Ռեջեր, նա ինձնից օգնություն է խնդրում: Աղնիվ մարդիկ են քաղաքի էդ մարդիկը, աղնիվ նպատակներ ունեն նրանք:

Ռեջերը խորը դուռիս տալով ծերունուն՝ չնջաց.

— Թող բարին կատարվի, հայրիկ:

Հաշիմը ձեռքով նշան արեց, որ որդին ու փեսան նստեն իր մոտ և երբ Ռեջերն ու Հեմդին նստեցին, նա չլբուխը բերանից հանելով, սկսեց բացատրել իր միտքը.

— Էսօր մենք մեզ մոտ պետք է բերենք տուրք ու մաշինը և նրա սարքերը, իսկ վաղը մեզ մոտ կգա մի բարի ու աղնիվ երիտասարդ: Ճիշտ է, նա մուսուլման չի, բայց բարի է, խելոք ու լավ նպատակներ ունի: Դու կղա՞ս, որդի, միասին բերենք էդ սարքերը:

Որպես համաձայնության նշան՝ Ռեջերը երկու ձեռքը կրծքին դրած՝ խոնարհ դուռիս տվեց ծերունուն: Ծերունին թեքվեց դեպի նա ու հուզումնալից, դողացող շրթունքներով համբուրեց նրա արևառ ճակատը:

— Ալլահի օրհնությունը թող անպակաս լինի քեզանից, որդի:

Ուշ երեկոյան Հաշիմը, Հեմդին, Ռեջերը դուրս եկան տանից:

Բակում խուրջինը թամբին կապած կանգնած էր ձին...

Դուրս գալով Մախմուդայից՝ Հաշիմը որդու և փեսայի հետ, ձին հետևից քաշելով, բռնեցին Գորդուկ տանող ճանապարհը: Ուշ էր արդեն, երբ նրանք կանգ առան Սիլիբիստրոյի դռանը:

Սիլիբիստրոն, որ բոպե առ բոպե սպասում էր Հաշիմի հայտնվելուն, տեսնելով նրան, գրկաբաց ընդ առաջ դնաց:

Կես գիշերն անց էր, երբ Հաշիմը մնաս բարև ասելով Սիլիբիստրոյին և ամուր սեղմելով Սոսոյի ձեռքը, ծանր բարձած ձիու սանձը քաշելով դուրս ելավ Գորդուկից...

Գիշերվա պայծառ լուսինը, աստղերի թափը գլխին, ուղեկցում էր պատկառելի ծերունուն: Ռեջերը երգում էր արևելյան սրտամորմոք մի մեղեդի, ու ծանր բեռով բեռնված ձին փնջացնելով կտրում էր ծառապատ ճանապարհը:

Լուռ էր Հաշիմը: Նրա սրտում նոր առավոտ էին բացում քաղաքի մարդիկ. նա ուշի ուշով հետևում էր ծանր շարժվող ձիուն, որի վրա թանկագին բեռն էր օրորվում:

Տուն հասնելով՝ ծերունու հրամանով Հեմդին ու
Ռեջերը բեռը տեղավորեցին բնակարանի խորքի սեն-
նյակում:

Երբ տանը բոլորը խոր քուն էին մտել, Հաշիմը
երկար շապիկը հագին, նավթի ծխացող լամպը ձեռ-
քին հուշիկ քայլերով մտավ խորքի սենյակը... Նա
երկար ժամանակ անթարթ հայացքով նայում էր
մեքենային ու կճուճի մեջ լցրած տառերին: Զիրու-
խի դառը ծուխը ներս քաշելով, ժպտը դեմքին,
նա ինքն իրեն խոսեց.

— Էդ ջահել տղան— Սոսոն— միանգամից դուր
եկավ ինձ:

Ու որպես գիշերային տեսիլք՝ ծխացող ճրագը
ձեռքին նա հուշիկ քայլերով հեռացավ խորքի սենյա-
կից:

Տալարանը փոխադրելու հաջորդ օրը, իրիկվա
կապույտ միջնազին, Հաշիմի դռանը կանգնեց Սո-
սոն: Երիտասարդը ցանկապատի մոտ կանգնած ժլա-
տում էր: Հաշիմը, Հեմդին ու Ռեջերն ընդառաջ
դնացին նրան: Հաշիմը Սոսոյի ձեռքը սեղմելով, գո-
րովանքով ողջունեց նրան:

— Բարով, բարով եկար, որդի, իմ տունը քեզ
փեշքեշ: Սա իմ տղան է՝ Հեմդին, դա էլ իմ փե-
սան՝ Ռեջերը: Երբ ցանկանաս, նրանք քեզ լավ օգ-
նականներ կլինեն: Ես, որդի, տարիքս անցկացրած
մարդ եմ, մի ոտքս էս անիծված աշխարհումն է,
մեկն էլ գերեզմանում: Իմ ուժն էլ չեմ խնայի ձեր
ազնիվ դործի համար:

Սոսոն Հաշիմի ծեր ձեռքը սեղմելով, ժպտալով
ասաց.

— Մենք շատ շնորհակալ ենք քեզանից, Հա-
շիմ... Դու աղնիվ մարդ ես: Մենք այդ լավ գի-
տենք:

Հյուրին ներս հրավիրելով՝ Հաշիմը կարգադրեց
սեղան պատրաստել ու երբ նրանք սեղանի շուրջը
բոլորեցին, Հաշիմն սկսեց իր դառը պատմությու-
նը...

Ուշ գիշերին, երբ բոլորը քուն մտան, Հաշիմն
ու Սոսոն մոտեցան խորքի սենյակի դռան: Տեղա-
փոքրելով խորքի սենյակի հատակին, միմյանց կողքի
նստելով, կես դարից ավելի ապրած ծերունի Հաշիմն
ու քսաներկու տարեկան, թուխ դեմքով ու թուխ
աչքերով պատանի Սոսոն երկար զրույց էին անում:
Հաշիմն ուշի ուշով լսում էր երիտասարդին ու իր
սովորության համաձայն գլխով նշան անում:

Երկար տևեց Հաշիմի ու Սոսոյի սրտակից զրույ-
ցը: Երբ դժվում էր կապույտ ալյաբացը, նրանք
բաժանվեցին միմյանցից: Այդ գիշեր Սոսոն չքնեց:
Նա վարժ ձեռքերով կարդի բերեց մեքենան, ջուկեց
տառերը և երբ դարձանային պայծառ արևը փոքրիկ
պատուհանից նայեց, նա նստեց փոքրիկ ու խա-
խուլ սեղանի մոտ և գլուխը կրծքին հակած՝ սկսեց
գրել...

Ծերունի Հաշիմը սիրում էր ժամերով լուռ նըս-
տել Սոսոյի մոտ ու հիացմունքով նայել նրա աշ-
խատանքին: Եվ երբ լույսը նոր էր բացվում, Հա-
շիմը կանգնում էր իր դռան մոտ, սպասում հյուրե-
րին: Մեկը մյուսի հետևից գալիս էին չաղրաների
մեջ փաթաթված «գեղեցկուհիները»: Նրանք նազանի

չարժուածներով անցնում էին պարտեզը, մտնում խոր-
քի սենյակը, դեն դրում չադրաները, բարի լույս
մաղթում Սոսոյին ու սկսում շարել դիշերովս նրա
դրածները:

— Ե՛յ, դո՛ւ, սպիտակ չադրավոր, ինձ սուր
դրանկան,— կանչում էր Սոսոյի ամենամոտիկ օդ-
նական Գյորդին:

Սոսոն լսելով նրանց խոսակցությունը՝ ուրախ
ծիծաղում էր:

— Ե՛յ, տղերք, ինչպես երևում է, թե՛ Գյոր-
դուն, թե՛ ձեզ չադրաները լավ է սաղում: Ա՛յ թե
հնարագետն է մեր Հաշիմը:

— Հի՛, հի՛, հի՛...— ծիծաղում էր Հաշիմը,
ապա սրբում արցունքոտ աչքերը ու նորից բերանը
դնում կես դար իր հետ ապրած չիբուխը:

Եվ այդպես շարունակ, վաղ առավոտյան չադ-
րաների մեջ փաթաթված դալիս էին Սոսոյի օդնա-
կանները և ուշ երեկոյան նորից հեռանում— չադրա-
ներով:

Հաշիմը չադրավոր «գեղեցկուհիներին» ճանա-
պարհ դնելով՝ երեկոյան թեյի էր հրավիրում Սո-
սոյին...

Մի օր, ուշ գիշերին Հաշիմի հետ երկար զրույ-
ցի նստեց Սոսոն ու վերջում ասաց:

— Դու ծեր ես, Հաշիմ: Քեզ չեն կարող կասկա-
ծել: Վերցրու և տարածիր մեր տպագրած կոչերը:

Հաշիմը երկար ժամանակ լուռ էր: Նա մտածում
էր: Զրույցի վերջում նստած տեղից վեր կենալով,
նա ժպտալով սեղմեց Սոսոյի ձեռքը:

— Լավ, թող այդպես լինի: Ես այս սուրբ
թղթերը քաղաքն ու դյուղերը կտանեմ:

Գարնանային պայծառ առավոտներից մեկն էր,
երբ Հաշիմը մրգեղենով լիքը դամբուղը ձեռքին
տնից դուրս ելավ:

Հասավ քաղաք, նավահանգստի մոտով անցավ
Ռոսալիլի «Բինտո» դործարանը, ու չալմայի տա-
կից սրբելով խոր ակոսով ճակատից հոսող քրտին-
քը, դարպասների մոտ նա վայր դրեց մրգեղենով
լիքն իր դամբուղը:

Ծերունու կերկերուն ձայնով նա կանչում էր:

— Լավ մի՛րգ, քաղցր մի՛րգ...

Գործարանից դուրս եկող բանվորներից շատե-
րը լավ ճանաչում էին ծերունի Հաշիմին: Նրանք
վստահ քայլերով մոտենում էին նրան ու խնդրում:

— Տուր կես քրվանքա:

— Կռիւր, ասի, կես ֆունտ:

— Լավը, լավը տուր, հայրիկ:

Հաշիմը մրգերի տակից դուրս քաշելով Սոսոյի
տպած թղթերը, ժպտալով դեմքին նայում էր բանվոր-
ներին. փաթաթում էր մրգեղենն ու շարունակ կանչում:

— Լավ մի՛րգ, քաղցր ու անուշ մի՛րգ:

Վերցնելով կոչերի մեջ փաթաթած միքզը՝ բան-
վորները սեղմում էին նրա ձեռքն ու հուզմունքը սըր-
տերում հեռանում նրանից:

Հաշիմը ճանաչում էր շատ շատերին: Նա ասում
էր փարավոններին ու լրտեսներին, և երբ նկատում
էր իրեն մոտեցող թթված դեմքերով որսկաններին,
լացակամած, կերկերուն ձայնով կանչում էր:

— Ալլահ, Ալլահ, ինձ պես ծերունու գործը չի
չալակով մի՛րգ կրել, բայց անիծված աղքատու-
թյունն ստիպում է:

Տեսնելով պատկառելի դեմքով, կորացած մեջ-

քով ծերունուն, փարավոններն ու լրտեսները հեռանում էին նրանից՝ ոչինչ չկասկածելով...

Եվ այսպես, ամեն առավոտ լուսաբացին ծերունի Հաչիմը քաղաք էր դնում լիքը դամբուղը ձեռքին, դնում էր դեպի իր միրզը դնող բանվորները:

Նա երբեմն ձիով դնում էր մոտակա դյուղերը և նախկին կաղամբ էր փոխադրում, ուր թարմ կաղամբի փորում կլորված էին լինում Սոսոյի դրածները:

Ծերունի Հաչիմը, որ սիրում էր օրերով դուրս չգալ Մախմուդայից, ըստնկա գիշերներին՝ նստել պատի տակ և պատմել մահաջիրներին մասին, իր երիտասարդ հյուրին՝ Սոսոյի դալուց հետո, դարձել էր մրգավաճառ... Նա այլևս քիչ էր նստում պատի տակ, դարձել էր ափելի մտախոհ ու լռակցաց:

Հարևան ծերունիներն իրենց հարևան Հաչիմի մեջ կատարվող այս փոփոխությունները տեսնելով, տարակուսում էին: Նրանք չարունակում էին հավաքվել դեպի լուսաբաց նայող իրենց զրուցատեղին, տխրությամբ ու երկյուղով էին խոսում Հաչիմի ու նրա դնող Սոսոյի մասին:

— Գալիս են չաղբայրով ու դնում են չաղբայրով:

— Ո՞վ է տեսել աղամարդը չաղբա դեղի:

— Ով իմանա, ի՞նչ մարդիկ են:

— Կամ թե ինչ միլլաթի պատկանող:

— Հաչիմն ու առուտուր, հա՛յ հա՛յ...

— Ախր մի օր էդ Սոսոյին չտեսանք:

— Ասում են, որ գիշերները դյուղերն է դնում:

— Մի գիշեր գերեզմանների մոտ եմ տեսել

նրան:

— Միրզ է ծախում Հաչիմը:

— Ասում են, թե Հաչիմի տանն ինչ որ բաներ են տպում:

Մի օր, երբ նորից երկայն չիբուխները ծխելով ծերունիները հավաքվեցին զրուցատեղին, ծերունիներից ամենատարիքավորը կրկին խոսք բաց արեց Հաչիմի ու նրա դնող Սոսոյի մասին: Բախտակից ծերունիների հետ երկար ժամանակ խորհրդավոր չնչում էր, թե Հաչիմի տանն ինչոր բաներ են տպում, թե ինքն արդեն ամեն ինչ գիտե և հետո հենվելով դավադանին, ոտքի կանգնեց, տիրական հայացքով նայեց ծերունիներին և ի լուր ամենքի, խորհրդավոր կերպով հայտարարեց.

— Հիմա ես արդեն հասկացել եմ, թե ի՞նչ է կատարվում այնտեղ, Հաչիմի տանը: Լսեցե՞ք բուրդ: Դուք դեռե՞ք ինչու Հաչիմը մրգավաճառ դարձավ... Կա՛, չկա՛, Հաչիմի տանը կեղծ փողեր են տպում ու էդ Սոսոն դրամանեղ է: Իսկ մեր Հարևան Հաչիմը նրա տպած փողերը տեղ հասցնողն է: Վկա է ալլահը, որ նրա դամբուղի կեսը մրդի տեղ փող է լցված լինում:

Ծերունիները լսելով իրենց մեջ ամենահասակավորի խորհրդավոր խոսքը, զուտ տալով իրենց չիբուխներին՝ դանաղան եզրակացություններ էին անում:

Ամենածերը ցանկություն հայտնեց տեսնել Սոսոյի հետ ու խոսել իրենց զրույթյան մասին, նա մտախոհ ավելացրեց.

— Գուցե մի բանով ոգնի մեղ այդ Սոսոն:

Ծերունիներն ուշ գիշերով ցրվեցին իրենց տները, սպասելով վաղվա օրվան, որ տեսնվեն Սոսոյի հետ:

Հաջորդ օրը, ուշ երեկոյան, ծերունիները դուրսնեկին փաթաթած չալմաները տմբամբացնելով, հայտնվեցին Հաչիմի տան շեմքին:

Հաչիմը ժպտը երեսին դիմավորեց իր հարեաններին, նրանց առաջարկեց նստել իր սիրած թախտի վրա: Սոսոն տանն էր: Ծերունիները նրա ձեռքը սեղմելով, խորհրդավոր հայացքով նայում էին միմյանց:

Ամենածերը, որը խոսելու ժամանակ կարծես երգում էր, գլուխը տմբամբացնելով ուղղակի դիմեց Սոսոյին:

— Ի՛, Սոսո ջան, ծանր է մեր դրությունը, խարջ չատ են ուզում, իսկ մենք աղքատ ենք, դե ինքդ էլ տեսնում ես մեր հալը:

Ծերունիների մոտ ծաղապատիկ նստած Սոսոն լուռ լսում էր ամենածերին:

— Մեղ օգնություն է պետք, Սոսո ջան, — Ծերունիներից մեկը Սոսոյին դիմելով խնդրեց աղերսադին:

— Ես Հաչիմի հետ երկար տարիներ բռնակրություն եմ արել նավահանգստում:

Ամենածերը վերջին անգամ նայելով իր ընկերներին ու Հաչիմին, ավելի մոտ նստեց Սոսոյին և ձեռքը նրա ուսին դնելով, ասաց:

— Լսիր, Սոսո, դու լավ մարդ ես և լավ գործ ես կատարում և մենք չքավորներս զգում ենք, որ անկասկած չուտով օգնություն կստանանք քեզանից: Էդ ի՞նչ բան է, Սոսո, որ ողջ դիշերները դու աշխատում ես, տպում, բայց արդյունքը չի երևում: Վերջապես, բա ե՞րբ պիտի գործի դնես եդ քո տպած փողերը, ախար աչքներս ջուր դառավ, որդի:

Ծերունու լռելուց հետո բոլորն էլ լուռ սպասում էին:

Լուությունն իր աներևույթ թևերն էր թափահալում լամպի լույսի տակ ծաղապատիկ նստած մարդկանց դիմին: Սոսոն երկար ժամանակ լուռ հայացքով նայում էր ծերունիների դեմքին: Նա մտածում էր: Ծխախոտը վառելով, ներս քաշեց դառն ծուխը, ապա սկսեց հանդիստ, երբեմն ժպտալով խոսել:

— Ահա թե ինչ, ծերունիներ, ես դրամանենդ չեմ, երբեք ոչ մի կեղծ դրամ չեմ տպել ու չեմ տպում: Օգնել ձեզ՝ ձեր չքավոր վիճակից, ձեր ծանր պայմաններից դուրս գալու համար, դա իսկապես իմ նպատակն է, բայց միայն ոչ աշնպես, ինչպես դուք եք կարծում: Ես տպարում եմ ոչ թե փող, այլ թուղթիկներ, որոնց մեջ գրում եմ, թե դուք ինչպիսի ծանր պայմաններում եք ապրում և թե ինչպես պետք է ազատվել այդ դժբախտ դրությունից: Ես ցանկանում եմ, որ դուք բանվորների հետ միասին, ցարին դուրեք իր բարձր դահից և ստեղծեք ձեր սեփական իշխանությունը, որպեսզի ինքներդ կարողանաք տնօրինել ձեր աշխատանքը և նրա արդյունքը:

Սոսոյի խոսքից հետո ծանր ու քար լուություն տիրեց: Հաչիմը ժպտը դեմքին նայում էր իր երկտասարդ ընկերոջը, որի դեմքին վառվում էին սև սաթի նման աչքերը, փայլուն, սև, հետ սանրած մազերի տակից քրտնքի կաթիլներ էին երևում: Հաչիմը ծխում էր իր չիբուխը ու խորամանկ հայացքով նայում ծերունիներին: Ամենածերը լուռ թարթեց սպիտակած արտևանունքներով պատած աչքերը, ժպտաց, ապա ձեռքը կրկին Սոսոյի ուսին դնելով, երգելու նման ասաց:

— Լավ, Սոսո, այն դործը, որ դու կատարում ես, խորթ չէ մեզ համար: Կեղծ դրամի դործում, ի հարկե, մենք քեզ չէինք օգնի, որովհետև դրամի խնդրում, բայց ծայրահեղ կարիքից, ուրիշ ոչ մի հասկացողություն չունենք, բայց այդ քո ասածից շատ բան հասկացանք... Մենք էլ ուրբե դործում անպայման կօգնենք, Սոսո, և մեր ծերունիներից ա-մեն մեկը քեզ վատ օգնական չի լինի: Մենք որդի-ներ, թոռներ ունենք, որոնք քեզ համար իսկական օգնականներ կլինեն: Իսկի չմտածես: Շնորհակալու-թյուն Հաշիմից, որ մինչև օրս պահել է քեզ ու քո տպարանը: Մենք այժմ բոլորս միասին կթաղցնենք քեզ...

Ուշ գիշերին, ծերունիները խորը երախտազիտու-թյամբ սեղմելով Սոսոյի ու Հաշիմի ձեռքը՝ դուրս ելան տնից...

Ծերունիներին ճանապարհ դնելուց հետո Սոսոն վեր կացավ, մոտեցավ Հաշիմին ու ասաց.

— Հաշիմ, գուցե ես քեզ նեղություն եմ տալիս, որ քո տանն այնպիսի աշխատանք եմ կատարում, որն իր հետևից շատ բաղձապիսի հետևանքներ կբե-րի: Հաշիմ, գուցե դու չես ցանկանա ինձ հետ միա-սին բանտ ընկնել, եթե այդպիսի բան պատահի: Ես չեմ ուզում քեզ նեղացնել, և, եթե ցանկանում ես, կհեռանամ քո տնից: Հաշիմը զարմացած հայացքով նայում էր Սոսոյին. նա երկար ժամանակ դուրսը ձախ ձեռքին հենած, աջ ձեռքով երկայն չիբուխի ծայրը բռնած լուռ ծխում էր: Մի անգամ էլ համառ հայացքով նայեց Սոսոյին ու դողդողջուն ձայնով ասաց.

— Դու, Սոսո, մնա՛, ինձ մոտ:

Սոսոն ծխելով, հանդարտ քայլում էր սենյակի մի անկյունից մյուսը: Լուռ էր Հաշիմը: Ձեռքը դե-րած կնճիռներով պատած ճակատին՝ նա խորասուզ-վել էր իր մտքերի մեջ... Հաշիմը մտածում էր Սո-սոյի մասին. նա յուրովի մտածում էր. «Ազնիվ մարդ է, լավ մարդ է Սոսոն, բայց...» ու չկարողանալով իր բարեկամից թաղցնել իր մտածմունքը, նա ուղ-դակի դիմեց նրան.

— Լավ մարդ ես դու, Սոսո: Ափսոս, որ մու-սուլման չես:

Սոսոն ժպիտը դեմքին մոտեցավ ու նստեց Հա-շիմի կողքին, նրա երկայն չիբուխից վառեց իր հանգած ծխախոտն ու հարցրեց.

— Իսկ ինչ կլինեիր, եթե ես մուսուլման լինեի:

Հաշիմի խորշոմներով պատած դեմքը փայլեց ու-րախությունից. Սոսոն առաջին մարդն էր, որ չէր խորշում մուսուլմանությունից: Զէ՞ որ մուսուլմանի անվան տակ իրենք մահաջլիքներ դարձան ու ինչ ա-դետներ ասես, որ չբերեց դա: Հաշիմը հուզմունքից դողացող ձեռքը Սոսոյի ուսին դնելով, ճաճպացրեց սպիտակ արտեփանունքներով պատած ջրակալած աջ-քերը ու կերկերուն ձայնով ասաց.

— Ի՛նչ, եթե դու մուսուլմանություն ընդունես, իմ լավ Սոսո, քեզ կնուլթյան կտամ յոթն այնպիսի զյոզալներ, որոնց նմանը դու երազումդ էլ տեսած չես լինի:

Մի պահ լռելուց հետո Սոսոն ժպտաց:

Ձեռքը նորից Սոսոյի ուսին դնելով՝ Հաշիմը դողդողջուն ձայնով հարցրեց.

— Ասա, իմ բարի Սոսո, ուզո՞ւմ ես մուսուլման դառնալ:

Սոսոն լամպի աղոտ լուսի տակ կրկին ժպտաց բարի ժպիտով ու սեղմելով Հաշիմի հուզմունքից դողացող ձեռքը՝ մեղմությամբ ասաց.

— Լա՛վ:

Ուշ գիշեր էր, երբ բարեկամները լաժանկեցին միմյանցից:

Իր յոթանասնամյա կյանքում այդ գիշեր Հաշիմն առաջին անգամ անկողին մտավ առանց տանջալից մտքերի: Սոսոյի հետ ունեցած վերջին զրույցը նրա մեջ վառել էր անմար կյանքի կրակը, և այդ մաուրումների տակ քունը հանդարտորեն իր խաղաղ թևերը փռեց նրա ալեհեր դեմքի վրա: Նա քնեց Սոսոյի պայծառ ժպիտով համակված:

Եվ Հաշիմը երազ տեսավ...

Գարնանային սլաշառ առավոտվա պես չողու՞թ էր Կովկասը՝ ձյունե գաղաթները պարզած դեպի երկնքի կապույտ սիրտը: Գահավիժվող դետերը փրփուրը բերաններին հոսում էին լեռներից ցած, իջնում հարթավայրերը, ուր մաշիսյան բույրով ծաղկում էր ազատ երկիրը: Սոսոն ժողովրդի դուռնին անցած՝ ժպիտը դեմքին, առաջ էր դնում ու ծեր Կովկասի ժողովուրդը, որը չուխա հագած, որը չալմա կապած, որը սարից իջած, որը նավթոտ գործարանների ու մրոտ արհեստանոցների բանվոր, դենքը ձեռքին, դնում էին նրա հետևից ու երկվիթանի արծվի պահապանները Կովկասի բերդերի մեջ բուն դրած զորքերը վախճում էին ժողովրդի առաջից: Կովկասյան փոխարքան ծնկաչոք աղբյուրում էր խնայել իր կյանքը. ժողովուրդը Սոսոյի հրամանով նրան չարտեց դահավիժվող թերեքի ջրերի մեջ: Ու Հաշիմը երազում տեսավ անծայրածիր ովկիանի նը-

ման մեծ Ռուսիան՝ լայնարձակ դաշտերով, սաղարթ թախիտ անտառներով, տեսավ բյուրավոր մարդկանց, որոնք կարմիր դրոշակները պարզած՝ կովի ելան երկզվսանի արծվի դեմ: Ազատագրված ժողովուրդը խնդուժյունը դեմքին դարձավ հողի, անտառի, ջրերի տերը: Ռուսական հողը, բարձրաբերձ Կովկասը մաքրվեց տիրաններից:

Սոսոն ու էն մարդը, որի մասին իրեն շատ էր պատմել Սոսոն, ձեռք-ձեռքի տված՝ կանգնել էին խնդուժյամբ լցված ժողովրդի մեջ ու ողջունում էին նրանց:

Հաշիմը տեսավ Սոսոյին ազատագրված ժողովրդի հետ. նա ժպտում էր այն բարի ժպիտով, որով իր տան խորքի սենյակում նա տղադրում էր իր թերթիկները...

Սենյակը լցվել էր ապրիլյան կապույտ մանիշակագուռյն լույսով, Հաշիմը ժպտալով բաց արեց աչքերը ու սկսեց արագ-արագ հագնվել: Սառը ջրով զովացնելով սպիտակ մազերով պատած երեսը, մանկական խնդուժյունը դեմքին, նա ներս մտավ խորքի սենյակը, ուր փոքրիկ սեղանին կրթնած՝ դեռ զրուում էր Սոսոն: Նա ցանկացավ դրկել, համբուրել իր երիտասարդ ընկերոջ ճակատը և չկարողանալով զսպել իր հուզմունքը, բացականչեց.

— Գործը շատ լավ կվերջանա:

Սոսոն բարձրացնելով դուռնը՝ ժպիտը դեմքին ողջունեց պատկառելի ծերունուն ու հարցրեց.

— Ինչո՞ւ է քեզ այդպես թվում, Հաշիմ:

— Երա՛զ, երա՛զ եմ տեսել, Սոսո, իմացած եղիր, որ դա լավ երազ է...

1939 թ. Բաքուի

ՓՐԿՈՒԹՅԱՆ ՓԱՐՈՍԸ

1901 թվական:

Աշխատանքային արեկա կես օրին ծովեզրյա քաղաքի Գորոդոկ արվարձանում հավի ոտները^{*)} վրա բարձրացած փայտաշեն տներից մեկի առաջ կանգ առավ տնային իրերով ծանրաբեռնված երկանիվ մի սայլ: Սայլից իջնելով միջահասակ, ծաղկատար դեմքով մարդն օգնեց ցած իջնել երիտասարդ սևահեր կնոջն ու երկու փոքրիկներին, որոնցից մեկը կլինեք հինգ, իսկ մյուսը՝ երեք տարեկան: Սայլի մոտ հարվաքված մանուկներն անմիջապես չրջապատեցին նորեկ սևուկներին: Ճանապարհ դնելով սայլը՝ մարդ ու կին ակսեցին ներս կրել փալասների մեջ փաթաթած իրերը:

^{*)} Անդրկովկասի ցածրադիր վայրերում խոնավութունից խուսափելու համար ընդունված է տները կառուցել քարե բարձր սյուների վրա:

Ընդարձակ գավթում ծխացող օձախներին վրա դրված մրոտ կաթսաների մոտ լվացք անող կանայք, փրփուրով լցված տաշտերի միջից հանելով սպիտակ բշտիկներով պատած ձեռքերը, հետաքրքրությամբ նայում էին նորեկներին ու խորհրդավոր եղանակով կիսաձայն խոսքեր փոխանակում միմյանց հետ:

— Երեւում է, դյուղից են գալիս:

— Մեր օրի մարդիկ են:

— Ջուլ ու փալաս է ունեցածները:

Նույն պահին հարեան տան շեմին կանգնած միջահասակ մարդը, որ ծիծեռնակի թևերի նման սեբեխեր ուներ և հագին համառ պիջակ, նկատելով, որ կինը չի կարողանում մարդու հետ բարձրացնել երկու կանխանի սնդուկը, դեն դեցեց ծխախոտի մնացորդն ու մոտեցավ նրանց: Մեղմությամբ դիմելով երիտասարդ մարդուն՝ ասաց.

— Թույլ տվեք օգնել ձեզ:

Եվ առանց պատասխանի սպասելու նա հաղթանդամ ձեռքերով բռնեց սնդուկի մի կողմից: Նրանք՝ նորեկ մարդն ու նա, սկսեցին միասին ներս կրել մնացած իրերը: Երբ վերջին կտոր իրը ներս տարան, ծաղկատար դեմքով նորեկ մարդը ջերմությամբ սեղմելով իրեն օգնող մարդու ձեռքը, գորովանքով ասաց.

— Շատ շնորհակալ եմ օգնությանդ համար: Լինենք ծանոթներ, իմ անունը Միքայել է:

— Ուրախ եմ, իմ անունն էլ Իլյարիոն է. ինչպես երևում է, հարեան ենք լինելու:

— Հա, ի հարկե, կաշխատեմ լավ հարեան լինել: Հոգիս դուրս ելավ, մինչև էս հավի բունը ձեռք դեցի:

Իլլարիոնը ծխախոտ առաջարկելով հարցրեց.

— Ինչպես երևում է, նոր է քաղաք դալդ, բարեկամ:

— Ձեռք,— ծիծաղելով ասաց Միքայելը,— երկու տարի է, ինչ ես քաղաքումն եմ: Բինտոնումն եմ բանում:

Իլլարիոնը խորունկ հայացքով խոսակցին նայելով հարցրեց.

— Երկու տարի ասացի՞ր:

— Հա, երկու տարուց մի ամիս պակաս...

Միքայելը երկու տարի առաջ աղքատության մեջ տնքացող պապենական գյուղը թողնելով՝ իր ավագ քեռու՝ Խաչատրյանցի գործարանի փականագործ Հովոյի խորհրդով եկել էր ծովեզրյա այդ փոքրիկ քաղաքը, ուր ամեն օր հեռու ծովերից լողալով դալիս են տասնյակ օտարերկրյա ծանր ու մեծ նավեր: Նա սկզբում նավահանգստում աշխատանքի մտավ որպես բեռնակիր: Այդպեսից մինչ աստղադարդ դիշեր, իր նման հաղարավոր բեռնակրերի հետ, դատարկում ու բեռնում էին առևտրական նավերը, հազիվ հազ կոպեկներ վաստակելով օրվա հացի համար: Հետո թողեց նավահանգիստը ու հորեղբոր միջնորդությամբ գործի մտավ Բինտոն գործարանը: Կիտաքաղց օրեր մաշելով՝ կոպեկ-կոպեկ փող հավաքեց ու վճարելով փայտաշեն տան տիրոջը մեկ տարվա տան վարձը, գյուղից քաղաք փոխադրեց ընտանիքը, քաղաքում մշտապես ապրելու հույսով:

Իլլարիոնի հետ ծանոթանալը նրա համար նոր շրջապատ ստեղծեց: Ամեն կիրակի օր Իլլարիոնը նրա հետ գնում էր անտառ, ուր այնպես դովացուցիչ ու մաքուր է օդը, ուր անհոգ ճովողում են

թռչունները, ուր առվակները բլուրներից իջնելով կախարդական, կարկաչուն երգով խառնվում են միմյանց ու գետակ կաղմած՝ հոսում դեպի ծով:

Բնության դրկում, ուր ծառերն ու բազմերանդ ծաղիկներն են խնկարկում, երկու ընկերները կանաչ գորգի վրա պառկած ժամերով խոսում էին աշխարհի անց ու դարձից: Իլլարիոնը թերթեր էր կարդում ու սահում էին ժամերը: Օր չէր պատահում, որ Իլլարիոնի միջոցով նա նոր ընկերների հետ չծանոթանա: Իրենց ծանոթության կես տարին նոր էր լրացել, որ Միքայելն Իլլարիոնից լսեց Սոսո Զուղաշվիլու մասին:

— Սոսո Զուղաշվիլին, Միխո ջան, էնպես մարդ է, որ հետը ժամերով խոսես, չես կշտանա: Զրկվել է տնից ու տեղից, իր ջահել ջիվան կյանքը դրել է մեր բանվոր մարդկության համար: Նա ուզում է, որ մենք աշխարհի տերը դառնանք: Տերության դեմ է կռվում: Սոսոն ասում է, որ բանվորները մեկ լինեն, գյուղացիք էլ հետը, թագավորի թախտը չուր կտան: Բա՛ս, էդպես մարդ է Սոսոն: Թագավորական մարդիկ ընկել են հետևից, որ բռնեն, Սիրիք քեն:

Ամեն անգամ Սոսոյի մասին խոսք բացվելիս Միքայելը ուզում էր շատ երկար լինի էդ խոսակցությունը: Մի օր էլ, երբ Իլլարիոնի տանը նստած զրույց էին անում, նա մտախոհ հայացքով ընկերոջը նայելով հարց տվեց.

— Այ իլո, դու ասում ես, որ ընկեր Սոսոն տերության դեմ է կռվում:

— Հա, ի հարկե: Ոչ թե ինքը մենակ, այլ բո-

իր բանվորներին ու գյուղացիներին էլ է համոզում,
որ բոլորը միասին կովեն թագավորի դեմ:

— Ա՛յ քեզ բան:

— Բա՛: Ես ու դու էլ պիտի կովենք:

— Էդ բոլորը հասկանում եմ, Իլո ջան, համա,
ախար ո՞նց կլինի թագավորի դեմ կովել: Մենք հեշ
բան չունենք, ախպեր:

— Բա ո՞վ է սալդաթի համար զենք չինողը:

— Բանվորը:

— Ողորմի հորդ: Բանվորն իր ախպոր համար
զենք չի չինի:

— Դժվար բան է, ախպեր:

— Դժվարը՝ դժվար է, Միխո ջան, համա պետք
է միաշան լինենք: Ընկեր Սոսոն ասում է, որ բան-
վորն ու գյուղացին կհասնեն հաղթանակի:

Եվ այսպես, ամեն օր Իլլարիոնը Միքայելին
պատմում էր Սոսո Զուղաշվիլու մասին:

Միքայելը մի օր ցանկություն հայտնեց ընկեր
Սոսոյի հետ ծանոթանալու:

— Շատ սրտով ուզում եմ ծանոթանալ էդ ըն-
կեր Սոսոյի հետ, — ասաց նա, — ու նրա բերանից
էդ խոսքերը լսել:

3.

Փարնանային մի առավոտ, երբ արևը նոր էր
իր պայծառ շողերը փռել անծայրածիր ծովի հայե-
լանման հարթության վրա, Միքայելը հաղնվելով
դուրս ելավ տանից ու իր սովորության համաձայն
ձայն տվեց Իլլարիոնին: Սենյակի պատուհանը բաց-
վեց ու դուրս նայեց Նաթելը՝ Իլլարիոնի կինը:

— Հը, հսոր ինձանից շուտ է գնացե՞լ, — հարց-
րեց Միքայելը:

— Ձէ, Միխո ջան: Գիշերս տուն չի եկել: Ես
էլ ուզում էի քեզ հարցնել. բա չե՞ս տեսել նրան:

— Ձե, չեմ տեսել: Ասիր գիշերը տուն չի եկե՞լ:

— Հա, սաղ գիշերն ատանց չոր հանելու նստել
ու նրան եմ սպասել:

Միքայելը մի րոպե չգիտեր ինչ պատասխաներ:
Հետս զգալով, որ իր լուսթյունը կարող է կասկա-
ծանք զցել Նաթելի սիրտը, անխուժորեն ասաց.

— Ե՛հ, դու էլ բանի մասին ես մտածում, ով
գիտի՝ ո՞ւմ հետ քե՞ք անելով է անցկացրել գիշերս
ու մտահան է արել քեզ իմաց անելը: Դու հեշ մի
մտածիր: Էս է որտեղ որ է, կրճաղենեմ նրան:

Այս ասելով նա դուրս ելավ բակից:

Փայլում էր Միքայելն ու մտածում Իլլարիոնի
մասին:

— Ո՞ւր պիտի գնացած լինի նա: Մտքերի ծովն
ընկած՝ գործարան էր շտապում Միքայելը: Փաղա-
քային ժամացույցի մոտ նա մի վայրկյան կանգ ա-
ռավ, նայեց, — աշխատանքն սկսելուն դեռ կես ժամ
կար:

— Գնամ Գերոնտի մոտ: Գուցե նա կիմանա
Իլոյի տեղը, — ինքն իրեն ասաց նա ու դեպի նա-
վահանգիստը քայլեց: Նույն րոպեին մեկն ամուր
բռնեց նրա թևից: Միքայելը հանկարծակիի եկած,
երկյուղած հայացքով նայեց իր թևը բռնողին ու
նույն րոպեին նրա ծաղկատար լալն դեմքը պայծա-
ռացավ:

— Վա՛հ, եդ դու ե՞ս, Իլո ջան:

Իլլարիոնը ժպտաց, սև, ծիծեռնակի թևերի նման բեխերը սղալելով հարցրեց.

— Բա ո՞ւմն էիր սպասում:

— Ոչ ոքի, Իլո ջան, հենց քո մասին էի մտածում:

— Իմ մասի՞ն:

— Հա:

Իլլարիոնը բարձրաձայն ծիծաղեց:

— Պա, քո հորն ողորմի, Մխո, իմ մասին խի՞ ես մտածում:

Երկու ընկերները զրույց անելով դուրս եկան քաղաքից:

Իլլարիոնը շուտ-շուտ հորանջում էր ու տրորում անքնությունից կարմրած աչքերը: Այդ նկատելով, Միքայելը, որն ինչ որ պատմություն էր անում, ընդհատեց խոսքն ու բռնելով ընկերոջ թևից, մեղմ ությամբ հարցրեց.

— Հը, մեր տղա, դույնդ գցել ես:

— Հա, մի քիչ քիչ եմ քնել:

— Երևում է:

— Էնա հա, լուսանում էր որ վերջացրինք: Այ թե ուրախ էինք այս դիչեր:

Միքայելը դողալուկ շուրջը նայելուց հետո Իլլարիոնի ականջին չշուկով հարցրեց.

— Իսկ ընկեր Սոսոյին չես տեսնո՞ւմ:

— Նրա մոտից եմ գալիս:

Միքայելը զարմացած կանգ առավ, ախամայից քաշելով ընկերոջ թևը: Իլլարիոնը քննող հայացքով նրան նայեց:

— Հը, ինչո՞ւ կանգնեցիր:

Չպատասխանելով ընկերոջը, Միքայելը տարակուսած հարցրեց:

— Եվ դուք քեֆ էիք անո՞ւմ:

Ըմբռնելով ընկերոջ մտածմունքը, նա բարձրաձայն ծիծաղեց:

— Հա՛, հա՛, հա՛, այ թե բաներ ես մտածում հա՛...

Միքայելը տարակուսանքով ուսերը մինչև ազանջները վեր քաշելով ինքն իրեն մտմտաց.

— Բան չեմ հասկանում, ախպեր:

— Ձէ, Միխո ջան, ընկեր Սոսոն էնքան ժամանակ չունի, որ քեֆ անենք: Գիշերս լավ զրույց արինք. համա բաներ պատմեց, հա՛:

Միքայելը բռնելով Իլլարիոնի թևից, շշուկով խոսեց.

— Իլո ջան, բա ինձ ե՞րբ կծանոթացնես Սոսոյի հետ: Ախար դու խոստացել ես, խոստումդ մոռացա՞ր, ինչ է:

Իլլարիոնը հորանջելով ասաց.

— Շուտով դու էլ կտեսնես ու կխոսես նրա հետ:

Միքայելից բաժանվելուց առաջ նա մի բոպե կանգ առավ, մտահոգ հայացքով նայեց նրան և ասաց.

— Այ, էսօր, երեկոյան ժամը ութին նավահանգստում կլինես, քեզ հետ չատ կարևոր դործ ունեմ ու սեղմելով ընկերոջ ձեռքը՝ արագ քայլերով հեռացավ:

Ուշ երեկոյան, աշխատանքը վերջացնելուց հետո, Միքայելը դուրս ելավ դորձարանից: Նա տուն չգնաց: Դուրս գալով ծովափ, քայլերը դանդաղեցրեց, զմայլանքով նայելով չրջապատը, սկսեց լիաթոք շնչել ծովից փչող մաքուր ու դուրեկան օդը: Նավահանգստի մոտի ծովափնյա դռնարանը լիքն էր չքեղ հաղնված երկսեռ հասարակությամբ: Գործարանների կառավարիչները, վաճառականները, ղինվորական բարձր աստիճանավորները, աղնվականներն իրենց երեխաների, չալարված ու ոսկու մեջ չողացող կանանց հետ դուրս էին եկել ծովափ:

Ծովափնյա քաղաքի գարնանային երեկոն աստղազարդ էր ու լուսնկա: Ծովափին վառվող սպառձառ լույսերը ցոլք էին տալիս ջրերում: Հնչում էր մեղմ սիմֆոնիան:

Միքայելը կանգնած նայում էր դիմացը, երբ նրան մոտեցավ ոստիկանական աստիճանավոր Կարտուզովը: Նա բռն ժատի հաստությամբ վեր ցցված չեկ բեխերը սրելով, բույի հայացքով ոտքից ղլուխ Միքայելին չափելուց հետո՝ խոնչաց.

— Ի՞նչ ես մոլորված էչի նման այստեղ ցցվել. մազութոտ չորե՞րդ, թե՛ մեծ քիթդ ես ուզում ժողովրդին ցույց տալ, դե՛, կորի՛ր:

Միքայելը հանկարծակիի եկած դարձավ դեպի ճակնդեղի նման կարմրած Կարտուզովը, որի բերանից օդու վատ հոտ էր փչում:

— Ձեզդ դերազանցութուն, մի՞թե չի կարելի այստեղ կանգնել:

— Ո՛չ, աղալնյակն, այստեղ ձեզ համար չէ,

ձեր բացակայությունն էլ այս ժամին չառ ու չառ հաճելի է,— ապա դաժանություն տալով դեմքին՝ մոտո մատը թափ տալով նրա վրա, դուռաց.

— Մի՞թե չեք հասկանում... կատարյալ ապուշ:

Միքայելը, որը շարունակում էր ապշած հայացքով նայել ոտից ղլուխ ղինված, հարբած ոստիկանական աստիճանավորին, շուռ եկավ ու ղլխիկոր հեռացավ:

— Էյ, դո՛ւ, հայի մառ՛ւթ, երկրորդ անգամ չտեսնեմ քեզ այս տեղերում, երբ պարոններն են ղրոսնում,— լսեց իր հետևից հոխորտացող Կարտուզովի խոսքոտ ձայնը:

Հասնելով Թիֆլիսյան փողոցը, նա մի պահ կանգնեց ու խորը շունչ քաչեց: Դիմացի փողոցից դուրս ելավ Իլլարիոնը: Նա արագ քայլերով մոտեցավ Միքայելին:

— Բարի իրիկուն, ո՛վ երկոտասարդ, չառ սպասեցիր հա՞...

— Ձէ, Իլո ջան, հենց նոր եկա, խսկ դու վաղո՞ւց ես տնից դուրս եկել:

— Ձէ, ես էլ նոր եկա:

Ապա նայելով Միքայելի թթված դեմքին, նա դարձացած հարցրեց.

— Իսկ քիթդ ինչո՞ւ ես կախել...

— Ոչինչ, դատարկ բան է: Էն անղխտանը խաթրիս կղավ:

Իլլարիոնը նայելով Միքայելի տխուր դեմքին, ուտերը վեր քաչելով փնթփնթաց.

— Բան չեմ հասկանում, Միխո ջան, պարզ ասա:

— Հարրեցող Կարտուզովը:

— Հըմ... փարտախնը, հասկացա՞ր...

— Էն է, քիչ մնաց կարմրած քիթ ու մոռթը արորեյի, հաղիվ ինձ զսպեցի:

Ու Միքայելը պատմեց եղելութունը:

— Թեքել եմ էդ գինու տկճորի վրա, ուշադրութիւն մի դարձնի նրա վրա, երբ դրանց տերերի հետ հաշիվի նստենք, մի յուզոտ բաժին էլ զրանց կհասնի:

Երկու ընկերները թե-թեի տլած՝ զրույցով շարժւեցին առաջ: Արդեն գիշեր էր ու քաղաքում հետզհետեւ դադարում էր շարժումը:

Միքայելն անհամբեր սպասում էր Իլլարիոնի կարևոր հայտարարութիւնը, իսկ նա շարունակ ուրիշ բաների մասին էր խոսում: Երբ հասել էին ծովափ, Միքայելը չհամբերելով, հարցրեց.

— Իլո ջան, ինչ էիր ասելու, դե ասա՛, է՛:

Իլլարիոնը մի քիչ կանգ առավ: Իր սև սաթի նման աչքերի խորունկ հայացքով ընկերոջը նայելով ասաց.

— Գիտես ինչ, Միլտ ջան, ես քո մասին երեկ երեկոյան պատմեցի ընկեր Սոսոյին:

Միքայելը այս անսպասելի լուրը լսելով, ցնցվեց, սպա տիրապետելով իրեն, կարծես լսածին չհավատալով, ձեռքն իր կրծքին դնելով՝ հարցրեց.

— Ի՞նչ մասին:

Իլլարիոնը ձեռքը նրա ուսին դնելով ասաց.

— Այո: Քո մասին: Եվ նա շատ ուրախացավ:

Միքայելը երջանկութիւնից փակեց աչքերը և կամացուկ հարցրեց.

— Հետո՞:

— Գիտե՞ս ինչ, լավ տղա, ընկեր Սոսոն շատ է

ուրախանում, որ հայ բանվորներն էլ մասնակցում են մեր ժողովներին: Սոսոյի կազմակերպած երեք խմբակներում հինգ հայ կա, դու էլ վեցերորդը կը լինես ու հետո բոլոր բանվորներին կընդգրկենք մեր խմբակներում:

Երկու ընկերները լուռ քայլում էին: Միքայելի սիրտն ալեկոծվում էր Իլլարիոնի խոսքերից: Նա զինուղ հայացքով շուրջը նայելուց հետո դարձաձայն քացականէց.

— Վահ, էս ինչ է, Իլո ջան, էլի Թիֆլիսյան փողոցումն ենք:

— Հա, բա որտե՞ղ գիտեցիր:

— Ես հենց իմացա՝ ուրիշ տեղ ենք գնացել:

— Ման գալով գնացինք ու եկանք: Հիմի հետեղ մի տուն կա, դա Գյորգու տունն է: Դու ճանաչո՞ւմ ես նրան:

— Ձե, Իլո ջան, չգիտեմ:

— Հա, նա իմ լավ ընկերներից մեկն է. հիմա գնանք նրա տունը: Համ նրան քեզ հետ կձանոթացնեմ, համ էլ չայ չենք խմել, չայ կխմենք:

— Բա քնած չի լինի՞ էդ ընկերը:

— Ձէ, ուշ է քնում, ես նրան ասել եմ, որ ինձ սպասի:

— Ոնց կուզե՛ս, Իլո ջան:

Նրանք խոսելով մոտեցան ապակեպատ պատշգամբով միհարկանի տանը ու կանգ առան:

— Առաջ դու գնա, աստիճաններով բարձրացիր ու մտիւր ներս: Մի բոլակից հետո էլ ես կգամ, — ասաց Իլլարիոնն ընկերոջն առաջ հրելով:

Միքայելն անխոս կատարեց Իլլարիոնի պատվերը: Երբ նա ոտքը դրեց ապակեպատ պատշգամբի

առաջին ատորձանին, նրա դեմը ելավ հաղթանդամ,
լիքը կրծքով ու դեմքով մի կին ու լուռ հայացքով
Միքայելին նայելուց հետո հարցրեց.

— Ո՞ւմ ես ուզում, սիրելիս:

Միքայելը չփոթվեց, լեզուն կապ ընկավ, մո-
ռացավ ասելիքը.

— Ես, ես, մորաքույր...

Նույն րոպեյին, մոլորված Միքայելի կողքին
կարծես զետնից հայտնվեց Իլլարիոնը: Նա դիտից
վերցնելով գլխարկը՝ կաթացուկ ասաց.

— Ողջույն, Եթերի:

Պարարտ կազմվածքով կինը բարեկեց երկու ըն-
կերներին.

— Դե, երիտասարդներ, համեցեք ներս, — և նա
առաջնորդեց նրանց դեպի ներսի սենյակը:

5.

Մտնելով բավականին ընդարձակ, պարզ կահա-
վորված սենյակը, Միքայելը հանկարծակիի եկած
կանգ առավ դռան մոտ. դիչելով աչք ուշ ժամին
ընդարձակ սենյակը լիքն էր մարդկանցով:

Իլլարիոնը դռան մոտ կանգնած Միքայելին նա-
յելով, համարձակ քայլերով մոտեցավ երկար սեղա-
նի մոտ նստած Թուխ ու չստիբլած դեմքով երիտա-
սարդ մարդուն ու ամուր սեղմելով նրա ձեռքը մի
քանի խոսք փոխանակեց նրա հետ, ապա մոտ կան-
գնելով Միքայելին, ներկայացրեց նրան:

— Իմ լավ ընկերներից մեկն է, ազնիվ տղա է,
ես նրա մասին Ձեզ ասել եմ, խնդրեմ ծանոթացեք:

Երիտասարդը, սև աչքերով և հետ սանրած,
խիտ ու փայլուն մազերով մարդը, խորն ու լայն

ժպտաց: Սեղմելով Միքայելի ձեռքը, նայելով ուղիղ
նրա աչքերին, տվեց իր անունը:

— Սոսո Զուղաշվիլի:

Միքայելը կարծես չհավատաց իր լսածին, նա
ակնապիչ նայում էր երիտասարդին ու նրա սիրտն
անհանգիստ խփում էր: Ապա հավաքելով իրեն, նա
կրկին անգամ սեղմելով երիտասարդ մարդու ձեռ-
քը, կակաղելով ասաց.

— Շատ, շատ ուրախ եմ, ախար էս ոնց եղավ:
Զարմանալի է:

Սոսոն ժպտաց և կատակելով ասաց.

— Դե, ի՞նչ կա դարմանալու, տեսնում ես՝ Թեյ
ենք խմում, նստիք ինձ մոտ, միասին կթեյենք ու
հետո էլ զրույց կանենք:

Բռնելով Միքայելի թևից, նա իր կողքին նստեց-
րեց նրան: Միքայելը շարունակում էր չճամ հայաց-
քով իր շուրջը նայել: Սեղանի մի ծայրին նստած եր
Իլլարիոնը:

Ընդարձակ սենյակի օդը հազեցած էր ծխախոտի
ծխով: Սենյակի մեջտեղը դրված սեղանի վրա կա-
յին Թեյի բաժակներ, դեռ չվերջացրած ընթրիքի
ափսեներ: Սոսոյի աջ կողքին նստած լայն կրծքով,
դանդաղ մազերով միջահասակ մարդը, նայելով
Միքայելի ծաղկաուտար դեմքին, վեր կացավ նստած
տեղից և ասաց.

— Ընկեր Սոսո, էլ ոչ ոքի չենք սպասում: Բո-
լորն էլ այստեղ են:

Սոսոն դատարկելով Թեյի բաժակը, վառեց ծխա-
խոտն ու դիմելով սեղանակից ընկերներին, ասաց.

— Դե որ այդպես է, ընկերներ, սկսենք:

Սենյակի խոր լուսթյան մեջ լսվում էր Սոսոյի

պարզ ու հանդիստ ձայնը: Լուռ էին բոլորը. անոր-
ժակով ներս քաշելով ծխախոտի դառը ծուխը, նը-
րանք լսում էին Սոսոյին: Սոսոն խոսում էր պարզ
ու հանդիստ, նա պատմում էր հենց իրենց՝ այդ ծո-
վեզրյա քաղաքում ապրող բանվորների կյանքից:
Միքայելը կլանված լսում էր Սոսոյին ու աշխատում
էր մի բառ անգամ բաց չթողնել:

— Սկսած Մանթաշեկից ու նրա գործակատարնե-
րից և վերջացրած ոստիկաններով, — բոլորն էլ մեր
տերերն են: Դրանց հարկավոր է, որ մենք չառ աշ-
խատենք, քիչ ուտենք և ամենի քիչ խոսենք այն մա-
սին, թե մենք կարիք ենք զգում ուտելու: Ահա հենց
այդ տերերի դեմ պետք է մենք պայքարենք, որպես-
զի բանվորները կարողանան ազատ խոսել իրենց
կարիքների մասին...

Միքայելն առաջին անգամն էր մասնակցում նը-
ման դադանի ժողովի և հուզմունքից նրա սիրտը
վանդակ ընկած թռչունի նման թփրտում էր:

Երբ ընկեր Սոսոն կանգ առավ հանգստանալու,
Միքայելը մտքում հիշելով նրա վերջին խոսքը, ինքն
իրեն չչնջաց.

— ձիշտ է, բոլորը մեր տերերն են, — նա հի-
շեց Կարոտզովի հետ պատահած դեպքը: Իլլարիոնը
չարունակ նայում էր Միքայելի շիկնած դեմքին:
Բոլորը լուռ էին և հանդիստ ծխում էին, բոցավառ
հայացքները չհեռացնելով Սոսոյից:

Ընկեր Սոսոն չարունակում էր իր գրույցը.

— Մեզ հարկավոր է մասսա, — և դարձյալ մաս-
սա: Առանց նրան ոչինչ դուրս չի գա...

Պորը գիշեր էր, երբ գրույցը վերջացավ: Ըն-
կերները դուրս դալուց առաջ մեկ-մեկ մոտենում էին

Սոսոյին, ամուր սեղմում նրա ձեռքը ու կամացուկ
դուրս դալիս սենյակից:

Միքայելը Սոսոյի ձեռքը սեղմելով հուզված
չչնջաց.

— Մենք էլի կտեսնվենք, այնպես չէ՞... Շատ եմ
խնդրում:

Սոսոն իր հերթին սեղմելով Միքայելի ձեռքը,
ծիծաղելով ասաց.

— Այո: Մենք դեռ չառ կտեսնվենք, ես կդամ
ձեր դործարանը և այնտեղ էլ կտեսնվենք:

Դեպի Գորոդոկ էին քայլում Միքայելն ու Իլ-
լարիոնը:

Լուսինը ծարաված ճանապարհորդի պես իջել էր
մթան մեջ որոտացող ծովի ալիքների վրա ու հեռ-
վում ջրերի վրա արծաթե շղարշ էր փռել: Քայլում
էր Միքայելն ու նրա մտապատկերից չէր հեռանում
Ժպտացող, հետ սանրած, սև ու փայլուն մազերով
կենտախիտ երիտասարդը՝ ընկեր Սոսոն — ինչպես
նրան կանչում էին ծովափնյա քաղաքի մարդիկ...

Միքայելի ուղեղում անմարելի կրակ էին վառել
Սոսոյի խոսքերը. «... Տերերի դեմ մենք պետք է
պայքարենք, որպեսզի բանվորները կարողանան ա-
զատ խոսել իրենց կարիքների մասին»:

6.

Անցնում էին օրեր ու չաբաթներ: Իլլարիոնը
չարունակում էր տեսնվել Միքայելի հետ:

Գարնանային կիրակի օրերից մեկն էր: Միքայե-
լը դուրս դալով տնից՝ քայլերն ուղղեց դեպի Իլ-
լարիոնի բնակարանը: Իլլարիոնը նկատելով Միքա-
յելին, ընդառաջ գնաց: Երկու ընկերները կարպետով

ծածկված թախարի վրա նստած երկար զրույց էին անում Սոսոյի ու ընկերների մասին:

Երեկոյան Իլլարիոնը Միքայելին ճանապարհ դընելով սեղմեց նրա ձեռքը և ասաց.

— Կես գիշերին կլինեմ քեզ մոտ: Կարևոր դուրձ կա, ընկեր Սոսոյի հանձնարարութեամբ:

Ուշ գիշերին, Միքայելը շորերով պատկած անկողնակալի վրա, ահանջը ձենի՝ սպասում էր Իլլարիոնի գալուստ: Մտքերի ծովն ընկած, նա չնկատեց, թե ինչպես փակեց աչքերը... Քնի մեջ նրա ահանջին հասան դռան դարկի ձայները: Աչքերը տրորելով, ոտքի կանգնեց, ոտքի ծայրերով մոտենալով դռանը, կիսաձայն հարցրեց.

— Ո՞վ է:

— Ես եմ, Միխ ջան:

Միքայելը դուռը բաց անելով ընկերոջը՝ ներս հրավիրեց: Նրանք կիսախավարի մեջ չընկնելով խոսում էին միմյանց հետ:

— Տես, Միխ ջան, զգուշ եղիր, փարավոնները հոտն առել են:

Միքայելն ընկերոջ տված փոքրիկ ու նվիրական կապոցը կրծքին սեղմելով հուզված շնչաց.

— Հեջ մի վախի, Իլո ջան, ապահով տեղ կհասնեմ, թե ուր լռելեմ էլ, ուր մորթեն, բերանիցս խոսք չի դուրս գա:

Հանգցնելով ցած քաշած լամպը՝ նրանք դուրս ելան տնից: Միքայելը զրկելով ընկերոջ ուսը, շնջալով ասաց.

— Իլո ջան, եղուց ուղում եմ ընկեր Սոսոյին տեսնել:

— Դեռ շատ կտեսնենք նրան. էս քանի օրը նրան

տեսնել չես կարող, նա շատ զբաղված է, համ էլ դժվար է նրա մոտ ընկնելը:

— Դժվար է:

— Հա, փարավոնները տեղն իմացել էին, հաղիվ հետքը կորցրինք:

Միքայելն այդ լուրը լսելուց շնչաց, նա հաղիվ կմկմալով շնջաց.

— Է, հետո...

Իլլարիոնը լուռ էր. ծխախոտի տրորված տուփը զրպանից հանելով՝ միջից հանեց մի դրանակ, մատների արանքում ծայրը տրորելուց հետո վառեց այն ու ախորժակով ներս քաշելով դուռ ծռված, հաղիվ լսելի ձայնով հաղորդեց.

— Հետո ոչինչ, հիմի դրությունը լավ է. նոր բնակարան ենք՝ ճարել:

Միքայելը լուռ էր, նա ծանր մտառանջության մեջ ընկավ: Նայելով Իլլարիոնին, սեղմելով նրա ձեռքը, հարցրեց.

— Բա ուր նորից տեղն իմանա՞ն:

Իլլարիոնը ժպտաց.

— Մի մտածիր, Միխ ջան, էլի ճարը կգտնենք:

— Գիտե՞ս ինչ, Իլո ջան, էն օրվանից, որ ընկեր Սոսոյին տեսել եմ, սիրտս կրակ է ընկել: Ուղում եմ մի բանով օգտակար լինեմ, սիրտս էլ ուր ուղի, նրան կտամ:

Իլլարիոնը բարձրաձայն ծիծաղեց.

— Բոլորս ենք էղենց, Միխ ջան, բա դու կարծում ես, որ ընկեր Սոսոն իմ սիրտն ուղի, չե՞մ տա նրան, կինայե՞մ... Միխ ջան, Սոսոն էն տե-

սակ մարդ է, որ թե հետը մի անդամ ծանոթվեցիր,
կուղես, որ էլ նրանից չհեռանաս:

Հա, հա, իլո ջան... Վահ, տո էդ տեսակ էլ
մա՞րդ, էդքան ջահել, էդքան խելք. բա լեզուն, լե-
զուն, էն գիշերն իսկի չիմացա, ոնց անցավ:

— Բա՛, էդպես է, Միխո ջան, էդ խելքի ու
լեզվի համար Թիֆլիսի հոգևոր սեմինարից հեռաց-
րել են, հիմի որ իմանան էստեղ է եկել էդ գործի
համար, Սիբիր կքշեն:

Միքայելը, որ լուռ լսում էր ընկերոջը, հան-
կարծ կատաղած թքեց ու խոսքերը երկարացնելով,
կարծես նրա ասածը չհասկանալով՝ հարցրեց.

— Ի՞նչ...

— Չլսեցի՞ր, ասում եմ, որ իմանան բանվորնե-
րին կազմակերպում է, և ուղում է ռևոլուցիա դրի,
Սիբիր կքշեն:

Միքայելի ձեռքը կծկվեց, բռունցք դարձավ,
նա ատամները կրճտացնելով, բռունցքը լուսնի
լույսի տակ ցույց տալով՝ սպառնադին բացատկան-
չեց.

— Տեսնում ե՞ս, կուտեն... Ով ընկեր Սոսոյի
վրա ձեռք բարձրացնի, նա գործ կունենա մեր բոլոր
բանվորների հետ: Էդպես է: Որ Սոսոյի համար
տասը տարով Սիբիր քշեն, էլի կասեմ քիչ է, ես
նրա հոգուն մատաղ, նա պիտի մեզ լավ կյանքի
հասցնի:

— Հլա ո՞ւր ես, Սիբիր էլ կերթանք, կրոնեն,
կտանջեն, համա, ինչպես ընկեր Սոսոն է ասում,
վերջը մենք կհաղթենք:

Ընկերները մի բոպե լուռ էին: Իլլարիոնը բռնե-
լով ընկերոջ թևից, ասաց.

— Գնանք ծովափ, ուղում եմ ծովի օդ չնչել:

Երկու ընկերները, մեղմ զրույց անելով քայլերն
ուղղեցին ծովափ, ուր հարյուրավոր լույսերով երե-
վում էր նավահանգիստը:

Նրանք երկուսով, թև-թևի տված՝ կանգնել էին
ծովափին ու լուռ հայացքով նայում էին շառաչող
ծովի ալիքներին. ջրի ճեղվելունի տակ Իլլարիոնը
մեղմությամբ չչնջում էր Միքայելի սկանջին.

— Շուտով, շուտով մենք դուրս կգանք տերե-
րի դեմ...

7.

Գարնանային առավոտն ալմուկով՝ բացվեց ծո-
վեղրյա քաղաքում: Քաղաքի արվարձաններից, նա-
վահանգստից ու առափնյա գործարաններից հոծ
խմբերով, մռայլ դեմքերով, քաղաքի կենտրոնական
փողոցներն էին հոսում հազարավոր մարդիկ:

Երեք հազարանոց բաղմությունը քաղաքի կենտ-
րոնական փողոցից դուրս գալով շարժվեց դեպի աք-
տորականների կազաթմաները: Դեռ երեք օր առաջ
գեներալ նահանգապետը Բինտոյի կառավարչի ու
մյուս գործարանատերերի պահանջով աքտորականնե-
րի կազաթմաներն էր լցրել քաղաքական անբարեհու-
սության մեջ մեղադրվող հինգհարյուր բանվորների:
Նա այդ գործարանի գործադուլավոր բանվորներին
սպառնացել էր, թե բոլորին էտապով աքսորելու է
քաղաքից:

Բողոքի անհուն ցատումը դեմքներին, կարմիր
զրոշակները ծածանելով դեպի աքտորականների կա-
զարմաներն էին շարժվում բանվորական խիտ շար-
քերը... Միքայելը և Իլլարիոնը քայլում էին կողք-

կողքի: Շարքերի առաջից դնում էր Սոսոն, իսկ նրա կողքից՝ Գերոնտին:

Միքայելն աչքը չէր հեռացնում շարքերի առաջից խրոխտ քայլող գլխաբաց Սոսոյից: Շարքերն ահեղ դռնումով մոտեցան աքսորականների կաղարմաներին, սուր ցանկապատի մոտ նրանց դեմ ելան զինվորները՝ դարնանային արևի տակ վաղեցնելով սըվինները:

Կապիտան Անտաձեն ներքևի չրթունքը բարկությունից ատամների արանքում սեղմած՝ կանգնել էր զինվորների շարքի առաջ: Յանկապատի մոտ բաղմությունը մի քիչ կանգ առավ. տեսներով ոտից գլուխ գինջված զինվորներին՝ շատերն ահ առած հայացքով նայեցին միմյանց երեսի:

— Ի՛հ, մեր դեմ սվիններով են դալիս, — բացականչեց Միքայելը: Իլլարիոնը բռնեց զինքը սեղմած կանգնել էր նրա կողքին: Սոսոն մի քայլ առաջ անցնելով քարձրացավ մայթի վրա: Նա բոցավառ հայացքով նայելով դեմը կանգնած բանվորական շարքերին, ձեռքը մեկնելով դեպի նրանց, բարձր ու զրնգուն ձայնով կանչեց.

— Զինվորները մեզ վրա չեն կրակի, իսկ նրանց հրամանատարներից մի վախենաք: Խփեցեք ուղիղ նրանց գլխներին և մեր ընկերներին ազատ կարձակեն:

Զսպված մկաններում հորդաց արյունը: Մի վայրկյան առաջ լուռ, պապանձված բաղմությունն ահեղ մռնչաց, շարքերը սեղմվեցին միմյանց ու շարժվող պարսպի պես խուժեցին աքսորականների կաղարմաները: Շատերը չողած՝ դետնից քարեր էին դնում քաշում: Զինվորները տեսնելով ահեղ ցատկում լցված

բանվորներին, վախով հեռ-հեռ քաշվեցին: Կաղարմաներում բանտարկված բանվորները տեսնելով իրենց օդնուխթան եկած ընկերներին, մոտեցան ցանկապատին ու տաղալելով այն, խառնվեցին շարքերին...

Կապիտան Անտաձեն կատաղությամբ լցված, կծկված բերանում ջարդոտելով ատամները, մերկացրած սուրը գլխից բարձր բռնած, դայրացած հրաման տվեց.

— Կրա՛կ...

Օդի մեջ մեկը մյուսի հետևից սուր սուլելով թռան դետնից սլոկած քարերը, որոտաց համապարկը ու մեկը մյուսի հետևից արյունոտ դեմքերով ընկան բանվորները:

Սոսոն, Գերոնտին, Իլլարիոնը, Միքայելը՝ դետնից հանած քարերը մեծ ուժով չարտում էին սպանների վրա: Բանվորներն ահեղ մռնչյունով վրա թռան զինվորներին և սկսվեց պրյունահեղ կռիվը:

Միքայելը, որն արյունալիա եղունգներով դուրս էր քաշում փողոցի ճալաքարերը, հանկարծ սուր ցավ դգաց կրծքում: Տաք արյունը ներկեց դետնից դուրս քաշած քարը ու աջ ձեռքը: Նա ճիւղ դործադրելով ոտքի կանգնեց, արյունոտ աչքերի հայացքն ուղղելով մարդասպաններին, իր ամբողջ ուժով կապիտան Անտաձեյի վրա չարտեց արյունոտ քարը... Ու հանկարծ դգաց, որ ոտքի տակի հողը երերում է, մի քայլ անելով՝ փռվեց արյունով ներկված քարերի վրա:

Կաղարմաների մոտի հրապարակը վազեցին հարյուրավոր կանայք: Այս ու այն կողմ ընկած սե-

փակեալն արդան մեջ դալարմող վերալորները ծանր տնքում էին ու անիծում դաժան կարգերը...

Կապիտան Անտաճեն սարսափած հայացքով նայում էր իրեն մոտեցող կանանց. նա հրաման տվեց զինվորներին՝ հետ քաշվել... Հրապարակը դատարկվում էր...

8.

Միքայելն աչքերը բաց արեց իր փոքրիկ սենյակում ու առաջին վայրկյանին չհիշելով պատահածը, ուղեց շարժվել տեղից: Կրճքում սուր ծակոց զգալով, ծանր տնքաց:

Սոնան՝ Միքայելի կենը, որը հերարձակ դրուսը ձեռքերի մեջ առած հեկեկում էր, լսելով ամուսնու տնքոցները, ձեռքերը հեռացրեց արտասուքով ողորված աչքերից ու մոտեցավ պատուհանի մոտ դըրված խարխուլ թխտին, որի վրա պառկած էր Միքայելը: Նա սիրուն դեմքը մոտեցնելով ամուսնուն՝ դուրովանքով հարցրեց.

— Միքել ջան:

Միքայելը ծանր տնքաց ու դժվարությամբ բաց արեց արյունակալած աչքերը:

— Ինչպե՞ս ես, Միքել ջան:

Միքայելը չորացած չրթունքները լիզելով հաղիվ լսելի ձայնով չչնչաց.

— Զո՛ւր, ջո՛ւր, Սոնա ջան...

Իլլարիոնը, որ երեք ընկերներին հետ լուռ կանգնած էր Միքայելի անկողնի մոտ՝ թեքվելով դեպի նա, հարցրեց.

— Մի՛խ, ա՛յ Միխ:

Հիվանդը, որը ջուր պահանջելուց հետո կրկին

փակել էր աչքերը, լսելով ընկերոջ ձայնը, կիսախուփ աչքերը բաց անելով, հայացքը հառեց նրա վրա.

— Ո՞նց ես, ո՞նց, Միխ ջան...

Միքայելը սեղմելով կրճքում սուր ցավերը, շարժեց չրթունքները:

Իլլարիոնը մի քանի խոռք ընկերներին հետ փոխանակելուց հետո չողեց մահճի մոտ ու իր ձեռքի լայն ափը դնելով Միքայելի ճակատին, վերմակի տակից զդուշությամբ դուրս քաշեց նրա ձեռքը, բռնեց դարկերակը.

— Ե՛հ, իսկի մի վախի, Միխ ջան, չուտ կլավանա, պի՛նդ կաց:

Միքայելը նայելով նրա դեմքին, կամացուկ առաց.

— Ի հարկե:

Ու նա կրկին անգամ փակելով աչքերը, լիզելով չրթունքները, ձայն տվեց.

— Իլո:

— Ի՞նչ կա, Միխ ջան:

— Ասա, ի՞նչ եղավ ընկեր Սոսոն:

Իլլարիոնը ժպտաց.

— Իսկի դարդ մի անիլ, լավ է, Միխ ջան, մենք նրան տեղ հասցրինք:

— Հասցրե՞ք:

— Հա:

— Բոլոր ընկերներն աղատվեցին:

— Բոլորը, բոլորն աղատվեցին:

Միքայելը ժպտաց: Նա նշան արավ, որ Իլլարիոնն էլի մոտենա իրեն. նա չչնչում էր.

— Մոտ, մոտ, ճակատդ...

Իլլարիոնը հասկանալով ընկերոջ պահանջը, դը-
լուխը մոտեցրեց նրա դեմքին: Հիվանդը վառվող
չրթունքները հսկեց ընկերոջ լաջն ճակատին:

— Իլի ջան, ընկեր Սոսոյին ասա, որ կյանքս
կտամ նրան... Թաղավորական մարդիկ կրակեցին
մեզ վրա...

— Հա, Միխի ջան, բա որ ասում էի՞նք...

— Մեզ սպանում են, ճիշտ էր ասում ընկեր Սո-
սոն... Պիտի կռվել նրանց դեմ:

Սոնան, որ նոր էր վերադարձել ջրից, մոտենա-
լով ամուսնուն, հարցրեց.

— Լա՞վ ես զուլում քեզ, Միքել ջան:

Միքայելը պատասխանեց.

— Հա, հիմի լավ եմ, Սոնա ջան:

— Միքել՝ ջան, մենք հիմի գնում ենք, մի քա-
նի սահմից կղանք քեզ մոտ: Սիրտդ պինդ պահիր,
հե՛ջ բան էլ չկա,— ասաց Իլլարիոնը:

Միքայելը չձնջաց.

— Լավ:

Ընկերները սեղմելով Սոնայի ձեռքը, հուսադե-
լով նրան, դուրս եկան տնից:

9.

Միքայելը լուսադեմին սկսեց ծանր տնքալ. Սո-
նան չուտ-չուտ նրա այրվող ճակատին թաց չոր էր
դցում: Նրա աչքերից անընդհատ թափվում էին՝ ար-
տասուքի կաթիլները, խոնարհվելով ամուսնու վրա,
նա հարցնում էր.

— Միքել ջա՞ն:

Միքայելը ծանր տնքում էր:

— Հը՞:

— Միքել ջան, ո՞նց ես:

Միքայելը բացելով աչքերը, գլուխն օրորեց.

— Լավ չեմ, Սոնա ջան, սիրտս էրվում է:

Սոնան փոխելով հիվանդի ճակատին դցած թաց
չորը, իր փոքրիկ ու սպիտակ ձեռքը տարավ ամուս-
նու կուրծքն ու մղկտալով չձնջաց.

— Դու կապրես, Միքել ջան, էս գիշերը որ ան-
ցավ, վաղը լավ կլինես:

Սոնան չարունակում էր ողբալ: Միքայելը բաց
անելով արյունոտ աչքերը, չվոցով ներս քաշելով օ-
դը, չձնջաց.

— Սոնա...

— Զա՞ն:

— Ի՞նչ եղան տղերքը:

— Տղե՞րքը:

— Հա:

— Գնացին:

— Բռնվեցի՞ր:

— Չե, Միքել ջան, դնացին:

— Հավատա՞մ:

— Արեդ վկա, Միքել ջան:

Միքայելը դադարեց տնքալուց: Նրա ծաղկատար
դեմքը խաղաղվեց: Մի վայրկյան նա մտաբերեց
պատահածը. հետո ժապավենի պես, նրա մտածորի-
ղոնում ձգվեց այդ օրվա առավոտը, գահավիժվող
բազմութունը, ապա բարձրացավ իր դեմ, ժպտաց
թուխ դեմքով, սև ու փայլուն մազերով, հասարակ
հաղնված երիտասարդը... Ընկեր Սոսոն... Նա հի-
շեց իրենց ծանոթության առաջին օրը... Շրթունք-
ներով, կրկին անդամ չվոցով ներս քաշեց օդն ու
չձնջաց.

— Սոսո՞ :

Սոնան լսելով ամուսնու ձայնը, վեր թռավ տեղից ու կարմրած աչքերով նրան նայելուց հետո հարցրեց .

— Ի՞նչ ես ուզում, Միքել ջան :

— Ընկեր Սոսոն, ես ճանաչում եմ նրան :

Սոնան լուռ էր : Թեքվելով ամուսնու վրա՝ լացակումած ձայնով հարցրեց .

— Ընկեր Սոսոն ո՞վ է, Միքել ջան :

Միքայելն այս անգամ ավելի բարձր ձայնով ու հստակ արտասանեց խոսքերը .

— Ընկեր Սոսոն, Սոնա ջան, մեր բոլորի մեծն է :

Սոնան ուրախանալով հետաքրքրությամբ հարցրեց .

— Շա՞տ հարուստ է :

Միքայելը զարմացած նայեց կնոջ դեմքին, չհասկանալով նրա ասածը, հարցրեց .

— Ո՞վ :

— Էդ ընկեր Սոսոն :

Միքայելը դառը ժպտաց .

— Ձէ, Սոնա ջան, նա բոլորիցս աղքատ է :

— Աղքատ է :

— Հա :

— Բա ո՞նց է բոլորից մեծը :

Միքայելը խորը հայացքով կնոջ դեմքին նայեց և չորացած ու պատառոտված շրթունքները շարժելով ասաց .

— Ընկեր Սոսոն խելքով է բոլորիս մեծը :

— Խելքո՞վ :

Հա, բայ՛ : Դու կարծեցիր նա հարո՞ւստ է, չէ՞, նա տուն էլ չունի, մեր ընկերներին մոտ է ապրում :

— Հա՞...

— Բա, Սոնա ջան, թող ընկեր Սոսոն սաղ լինի : Նա ասում է, որ վաղ թե ուշ, աշխարհն էսպես չի մնա, մենք ենք լինելու նրա տերը :

Ու Միքայելը լռեց . մի բան հիշելով, նա ժլատաց, ապա դիմելով կնոջը, խնդրեց .

— Սոնա ջան :

— Ի՞նչ կա, Միքել ջան :

— Պինջակիս գրպանում ընկեր Սոսոյի գրած թղթերից կա : Հանի բեր ինձ մոտ :

Սոնան քրքրելով ամուսնու արյունոտված պլինջակը, ծոցադրույանից դուրս բերեց կիսով չափ արյունով ներկված, չորս տակ ծալած մի թուղթ, բաց անելով այն, մոտեցրեց ամուսնու դեմքին ու հարցրեց .

— Իս է՞ մեծի գրածը :

Միքայելը զննողական հայացքով նայելով արյունոտված թղթին, գլխով դրական նշան արեց, ապա սկսեց հանդարտ խոսել .

— Հա, էդ է, Սոնա ջան, որ լավանամ քեզ համար կարգալու եմ : Լավ տեղ պահիր :

Սոնան նորից խնամքով չորս տակ ծալեց այն և ուղղում էր սնդուկում պահել, երբ Միքայելը ձայն տվեց .

— Սոնա...

— Ի՞նչ կա, Միքել ջան, ասիր պահեմ, չէ՞ :

— Բեր, մի մոտ բեր :

Սոնան թուղթը ձեռքին մոտեցավ ամուսնուն : Միքայելը հանդարտ ձայն տվեց .

— Մոտեցրու, մոտեցրու :

Սոնան չորս տակ ծալած թերթիկը մոտեցրեց .

ամուսնուն: Միքայելը դուրսը վեր լողորձբացնելով
դողդողացող շրթունքներով համբուրեց այն, ապա
դառնալով կնոջը՝ ասաց.

— Դու էլ համբուրի՛ր, Սոնա ջան, էս թղթի
մեջ ընկեր Սոսոն մեր աղատության մատին է դրել:

Սոնան դողացող շրթունքներով համբուրեց ա-
րյունով ներկված թուղթը, կրծքին սեղմեց, ապա
հուշիկ քայլերով հեռացավ ամուսնու անկողնից:

10.

Գարնանային լուսադեմի խավարն էր օրորվում
բանվորական ավանի վրա: Համատարած մթուժյան
մեջ վառվում էին հատ ու կենտ լույսեր: Գորոզոկի
խճուղու վրայի տներից մեկում դեռ վառվում էր ա-
ղոտ լամպը: Սոնան ամուսնու մահճի մոտ նստած,
դուրսը կրծքին կախած, ննջում էր: Միքայելը ծանր
տնքալով չվոցով ներս քաշեց օդը: Տանջալից էին
անցնում ժամերը:

Այգաբացին Միքայելն սկսեց ավելի ծանր տըն-
քալ.

— Սոնա՛...

Սոնան վեր թռչելով տեղից, չողեց ամուսնու
դեմը:

— Ի՞նչ կա, Միքել ջան:

— Մեռնում եմ, Սոնա ջան:

Սոնան դրկելով ամուսնու գլուխը՝ սկսեց հեկե-
կալ.

— Լաց մի լինի, Սոնա ջան, դռնադ կաց, էս
աչխարհն էսպես չի մնա... Երեխեքին լավ պահիր:
Նեղն ընկած տեղն Իլոին ու ընկերներին դիմիր:

Սոնան հերարձակ, մագերն ամուսնու կրծքին
փռած, շարունակում էր հեկեկալ:

— Ձէ, Միքել ջան, դու չես մեռնիլ...

— Ուշ է, Սոնա ջան, ուշ է...

Փոքրիկ սենյակը լցվել էր վաղորդյան կապույտ-
մանիշակադուխ լույսով: Միքայելը լուռ էր: Նա
վաղորդյան կապտի մեջ վերջին անգամ բաց անելով
արյունակալած աչքերը, ժպտաց.

— Փառք ընկեր Սոսոյին, թող նա սաղ լինի բո-
լորի համար... Նա փրկության փարոս է...

Հորիզոնում կուտակված ամպերի մեջ բացվող
արշալույսը կարմիր վարդեր էր ցանում:

1937—38 թ. թ.

Միկոյան—Բաքումի

ԱՌԱՋԻՆ ԺՊԻՏԸ

1.

Կես զիշերին Կորայից ստացած նամակի ընթերցումը վերջացնելով, Ալյոշան իր մոտ հրավիրեց դործադուլային կոմիտեի անդամներին, որոնք մյուս սենյակում, սեղանի շուրջը բոլորած՝ թեյ էին խմում։ Մտախոհ հայացքով նրա մոտ տեղ գրավեց Ստոպանին, Ֆիոկետովը վերարկուն ուսերին գցելով բազմեց թախտի վրա։ Ալյոշան ծխախոտը վառեց, անքնությունից կարմրած աչքերով նայեց ընկերներին ու հայտարարեց․

— Ընկերներ, ընկեր Կորայից նամակ եմ ստացել։ Նա գրում է, որ վաղը մեզ մոտ կլինի։ Արդեն ժամը երկուսն է, դործադուլն սկսելուն մնում է մի քանի ժամ։ Ես կարծում եմ, որ մենք ընկեր Ստոպանիին կհանձնարարենք Կորայի դրած նամակում առաջադրած խնդիրներն արտագրել։ Հետագայում մեր կոմիտեն Կորայի առաջադրած խնդիրները կներկայացնի նախարարությանը՝ որպես հիմնական պահանջներ։

Կոմիտեի անդամները տվեցին իրենց համաձայնությունը։

Գործադուլային կոմիտեի նիստը շարունակվում էր։ Ալյոշան կարդում էր Կորայի նամակը, իսկ Ստոպանին խնամքով արտագրում էր այն։

Լուսանում էր։

Փոքրիկ սենյակում լամպը հանգցնելով Ալյոշան ետ քաշեց պատուհանը ծածկող վարագույրը։ Ժամը վեցն էր։ Դեկտեմբերյան ալյաբացի սրտում տառապեցին հարյուրավոր չհաղնեղի աղեխարչ կանչերը։

Նայելով ընկերների լարված դեմքերին՝ Ալյոշան ասաց․

— Սկսվե՛ց...

— Այո։ Սրբազան ժամն է, — բացականչեց Ստոպանին։

Գործադուլային կոմիտեի անդամները միմյանց ձեռք սեղմելով դուրս ելան փողոց։

2.

Արևի հրեղեն գունդը սուղվեց կապույտ հեռուներում, արյունով ներկեց ջրերի անսահման տարածությունը։ Կապույտ երեկոն հանդարտորեն իջավ ծովափնյա նավթային քաղաքի վրա, ծովափին ու երկաթուղային կայարանում վառվեցին երկաթյա սյուներից կախված դադային լապտերները։

Ալյոշան ու Ստոպանին հասնելով կայարանամերձ փոքրիկ հրապարակը՝ ակամայից կանգ առան։

— Սատանան տանի, էս ի՞նչ բան է, — ցույց տալով հրապարակի երկայնքով շարված կառքերի ու կառնտների շարքերը, բացականչեց Ալյոշան։

— Մի տես, մի տես, էլի նորից կառնտներ են դալիս։

Ստոպանին տարակուսանքով ուսերը վեր քաշելով նայում էր կառքերի ու կառեսների երկայն շարքին :

— Այո : Ինչ որ տարօրինակ է, — ասաց նա ու հարցրեց .

— Ի՞նչ ես կարծում, Ալյոշա, չգնա՞նք պերրոն : Երկու ընկերները թևանցուկ ներս մտան արևելյան շողողուն ասպիկների մեջ շողացող կայարանի շենքը : Կայարանում արտակարգ եռ ու ղեռ կար :

Նրանք դուրս գալով պերրոն՝ մոտեցան առաջին դժին :

— Ահա և գնացքը, ուր որ է, կտեսնվենք մեր բարեկամի հետ :

— Այո, թերևս մի րոպեից հետո, — ասաց Ալյոշան, փնտռող հայացքով վազո՞նների պատուհաններին նայելով :

Գնացքը ծանր փնջոցով կանգ առավ պերրոնի դիմաց՝ առաջին դժի վրա : Ծքեղ հաղնված հասարակութունը շարժվեց դեպի փափուկ վազոնը :

— Եկ վերջին վազոնները նայենք, — ընկերոջ թևից քաշելով ասաց Ալյոշան :

— Վազոնները դատարկվում են, բայց մեր բարեկամը չի երևում : Ալյոշա, մի դուցե նա այս գընացքով չգա :

— Ոչ, սիրելի Ստոպանի : Նա անպայման այս գնացքով պիտի գա : Ավելի լավ է, առանձին-առանձին ման գանք : Նա պիտի գա, հասկանո՞ւմ ես :

Այդ ժամանակ նախավերջին վազոնից ցած իջավ վերարկուի մեջ փաթաթված մի միջահասակ մարդ : Նա ձեռքին բռնած փոքրիկ ճամպրուկը ցած դրեց,

ծխախոտը վառեց ու որոնող հայացքով նայեց շուրջը :

Ալյոշան Ստոպանիի թևից քաշելով ասաց .

— Ահա, տես, այ մեր բարեկամը՝ Կոբան :

— Այո : Հենց նա՛ է որ կա :

Երկու ընկերներն ընդառաջ գնացին պերրոնի վրա կանգնած մարդուն : Վերջինս նկատելով իրեն մոտեցող ընկերներին՝ ժպտաց. սեղմելով նրանց ձեռքը՝ հարցրեց .

— Ինչպե՞ս է ձեր առողջությունը, ընկերներ :

Ստոպանին սեղմելով նրա՝ ձեռքը, գործվանքով ասաց .

— Ավելի լավ կլինի, որ մենք քեզանից հարցնենք քս առողջության մասին :

Կոբան ծիծաղեց .

— Տեսնո՞ւմ էք, փառք ասած, կենդանի եմ և կարծում եմ ժամանակին հասա :

Երեք ընկերները հանդարտ քայլերով ու մեղմ զրույց անելով՝ դուրս ելան կայարանից : Կոբան մայթի վրա ցած դնելով ձեռքի ճամբրուկը, նայելով կառքերի ու կառեթների շարքին, հարցրեց .

— Մի ասա, Ստոպանի, էս ինչ շատ ժողովուրդ կար կայարանում, ի՞նչ էր պատահել :

— Այո : Ընկեր Կոբա : Այսօր արտակարգ՝ օր է : Բաղադրի տերերը դիմավորեցին մազնատ Մանթաշևիին, ծաղկեփնջեր մատուցեցին սատանային : Ես ու Ալյոշան բավականին զվարճացանք :

— Հին դայլն իր բանը գիտե, — վերցնելով Կոբայի ճամպրուկն, ասաց Ալյոշան, — չէ՞ որ վաղը քաղաքի ոսկու մեջ շողացող աշխարհը կխոսի այդ մասին :

— Ի հարկե, վաղը քաղաքի թերթուկները լույս կտեսնեն այդ կեղտոտ տոպրակի պորտրետներով: Ծախու գրչակները ներբողներ, դիմավորելու հանդեսի ակնարկներ կթխեն և ահա ամեն ինչ...

Ստոպանիի խոսքի վրա Ալյոշան ու Կորան բարձրաձայն ծիծաղեցին: Նրանց մի կառք մոտեցավ, բարձրացան և նստեցին:

— Ո՞ւր կհրամայեք, — հաճոյակատարութեամբ հարցրեց մեջքին հաստ դոտի կապած, արևելյան տաբաղով կառավարը:

— Դեպի Բայրով, — պատասխանեց Ալյոշան:

Ծովաքարերով խճած բանուկ ճանապարհով սլացավ կառքը:

— Էհ, փառք ասածս, ժամանակին եկաք, — նայելով Կորայի թուխ դեմքին ասաց Ստոպանին:

— Այո, սրտատրուի սպասում էինք, — վրա բերեց Ալյոշան:

Ստոպանիի պահանջով կառքը կանգ առավ ծովափին: Կառքից իջնելով, ընկերներն առաջ շարժվեցին: Կանգնելով ծովափին, Կորան ձեռքերն Ալյոշայի ու Ստոպանիի ուսերին դրեց ու անթարթ հայացքով նայում էր լիալուսնի լույսի տակ արեկոծվող ծովին:

— Այո, ընկերներ, մենք միասին ենք և հենց փաղվանից դործի կանցնենք: Սերում եմ նավթի այս քաղաքը, — ասաց Կորան:

Երեք ընկերները թեանցուկ քայլեցին ծովափով. չոր ավազը խշխշում էր նրանց ոտքերի տակ:

Հաջորդ օրվա կես դիշերին Կորան տնից դուրս գալով, քայլերն ուղղեց դեպի նավթային աշտարակների անտառը:

Թեատարած քամին սուրում էր տափարակի վերայով, իր աներևույթ մատներով հուղում լուսնի արծաթե շողերի տակ սևին տվող նավթի լճակների անդորրը: Բարձր աշտարակների մոտ տարածվում էին սև երախներով չաները, ուր ամբարվում էր երկրի ընդերքից դուրս թափվող մաղուխառն նավթը:

Նավթային աշտարակին հենված՝ հայացքը դեմացն ուղղած՝ լուռ կանգնել էր Ալյոշան: Նա հեռվից նկատեց մոտեցող Կորային: Քայլում էր Կորան ու աչքի տակով շուրջը նայում: Ալյոշան ընդատաջ դնաց նրան ու կամացուկ ասաց.

— Ուղիղ դնա և թեքվիր աջ կողմի վրա, մի հարկանի փայտաշեն տնակ կտեսնես: Այնտեղ դռանը քեզ սպասող կա:

Փայտաշեն տնակի դռանը կանգնած ընկերը դիմավորեց Կորային: Նա երկու անգամ բաղխեց դռնը, ապա երկուսով ներս մտան:

Ընդարձակ սենյակի մեջտեղը դրված սեղանի շուրջը նստած ընկերների հետ ծանոթանալուց հետո Կորան ողջունեց Ստոպանիին ու նստեց նրա մոտ.

— Կարծում եմ, ժամանակին եմ եկել, — ասաց նա:

— Այո, ընկեր Կորա, դեռ տասնհինգ րոպե կա մինչև մեր պայմանավորված ժամանակը:

Կորան նստելով Ստոպանիի մոտ, իր թափանցող հայացքով մեկ-մեկ նայում էր սեղանի մոտ նստած

մարդկանց: Մի բոլակ նրա հայացքը կանգ առավ հաղթանդամ, լայն դեմքով. մի մարդու վրա:

— Պատիսովի դործարանի բանվորներին է, ա-
նունը՝ Արշակ, — նկատելով Կորայի հետաքրքրու-
թյունը՝ բացատրություն տվեց նոր վերադարձած
Ալյոշան:

— Արշակ:

— Այո: Արդեն երկու ամիս է, ինչ կապ ունի
մեզ հետ, կատարում է մեր հանձնարարություննե-
րը, — հետո ծիծաղելով ավելացրեց, — մի քիչ կը-
վարար է: Հաճախ դաշնակիների հետ բանավեճի
բռնվելով, բռունցքի է դիմում:

Կորան ժպտաց:

Արշակը գլուխը կախած լուծ էր իր մոտ նստած
չիկադույն մադեբով, չսափելած դեմքով, յուզու-
ված վերնաշապիկով մարդուն, որ գլուխը ամամբաց-
նելով ինչ որ բան էր պատմում նրան:

— Էլ ոչ-ոքի չեմ սպասում: Արդյոք չսկսե՞նք, —
դիմելով Կորային՝ հարցրեց Ստոպանին:

— Ժամանակն անցնում է, պետք է սկսել:

Ստոպանին բարձրանալով նստած տեղից, մեղ-
մությամբ հայտարարեց.

— Այսօր մենք կլսենք Կովկասյան Միության
դեկլարացիոն ընկեր Կորային: Քննության է դրվում
նախարարության քննություններին ներկայացվելիք պահանջ-
ները: Ուրեմն, խոսքը տրվում է ընկեր Կորային:

Ժամերը սահում էին... Ժողովը երկարում էր:
Սեղանի շուրջը նստած մարդիկ իրենց բոցավառ հա-
յացքը չէին հեռացնում Կորայից:

— Գործադուլն սկսված է: Բազմի կոմիտեն
դործադուլն սկսելու մասին հայտնել էր մեզ և մենք

համաձայնվել էինք: Մեզ մնում է ավելի ու ավելի
լավ կազմակերպվել: Ձմռանաք, որ բանվոր մարդ-
կության թշնամիները բոլոր ստոր միջոցներին կդի-
մեն՝ ջլատելու մեր ուժերը: Բոլոր նախարարները
թող պատրաստ լինեն անակնկալներին:

Կորան խորազնին հայացքով նայելով նախա-
յին շրջանների ու դործարանների ներկայացուցիչնե-
րին՝ հանդարտորեն շարունակում էր զենք դործա-
դուլը հաղթանակով պսակելու ուղին:

— Քառասուն հազար բանվոր, առաջին հերթին
նախարարները, մասնակցում են դործադուլին...

— Այո՛, մենք որոշել ենք, — ձեռք սեղանին
խփելով ասաց միջահասակ մի բանվոր՝ Բալախա-
նից:

— Կմեռենք փողոցում, բայց կհասնենք մեր
նպատակին, — մինչև ականջերը կալմբելով վրա բե-
րեց Արշակը, — հայացքը չհեռացնելով Կորայի թուխ
դեմքից:

— Այո, ընկերներ: Մեծ վճռականություն է
պետք: Շատ դժվարություններ ու զոհեր կլինեն,
հարկավոր է դիմանալ և հաղթահարել, բայց լավ
խմացեք, որ մենք կհաղթենք:

Լուսադեմին, փայտաշեն տնակում, վարադույր-
ներով ծածկված սենյակում մարեց լույսը. ժողովա-
կանները միմյանց ձեռք սեղմելով՝ մեկ-մեկ դուրս
եկան, ցրվեցին:

Քայլում էր Արշակն ու մտածում: Կորայի խոս-
քերը հուզել էին նրա սիրտը:

— Զրկանքներ, զոհեր կլինեն, բայց մենք, լավ
խմացեք, անողայման կհաղթենք... — ինքն իրեն մըր-
մընջում էր նա Կորայի խոսքերը:

Քսանյութ տարեկան էր Արշակը, բայց իր կյանքում երբեք այնքան մոտ չէր սլատկերացրել բանվոր մարդկության աղատադրումը:

Նա՝ այդ Կորան, կրակ վառեց իմ սրտում, — արյունահալած աչքերի հայացքով նայելով բացվող արշալույսին՝ մըմնջաց Արշակը և թեթևացած սրտով քայլերն ուղղեց դեպի քաղաք:

4.

Նավթի քաղաքի արվարձաններում, հանքահորերում, մեծ դործարաններում ու արհեստանոցներում ձեռքից-ձեռք էին անցնում Կորայի դրած սլոնկա-մացիաները:

Դեկտեմբերյան ցուրտ օրվա կեսօրին, նավթա-դախ մեծ դործարանի ընդարձակ բակում, կանգնել էին հարյուրավոր բանվորներ. հետաքրքրությամբ վառվող հայացքներով նրանք նայում էին երկաթյա սյուների մոտ դրված արկղի վրա կանգնած Կորային, որը սլաք խոսքերով կոչ էր անում բանվորներին՝ մինչև հալթական վախճանը շարունակել դործադուլը: Նրա խոսքերը տարածվում էին մեծ բակում. նա իր զրնդուն ձայնով ասում էր.

— Մոտ է հեղափոխությունը: Բաբվի նավթա-դործերը, բոլոր աղյուսթյունների սլոնկատարները մի մարդու պես սլտի դուրս գան բանվորների տերերի դեմ... Մի հավատաք դաշնակներին, չենդերկովներին, հեմմեդականներին, մի հավատաք ձեռ ալդ երդվյալ թշնամիներին...

Դարպասի մոտ կանգնած բանվորները հեռվից նկատելով հե ի հե մոտեցող ոստիկաններին՝ միմյանց աչքով արին.

— Հաղորդիր առաջ:

— Փարավոններ են դալիս:

— Տղերք, պահեք դրանց:

— Թե որ ներս խցկվեն, հասցրեք ռեխներին:

Գործարանի ընդարձակ դավթում կանգնած բանվորներն իրենց մեջ առան Կորային ու առաջ շարժվեցին: Ոստիկանական աստիճանավորը տեսնելով դարպասից դուրս եկող բանվորներին՝ քաշեց մեկի թևից ու դալրացած հարցրեց.

— Սա ի՞նչ բան է:

— Սովորական բան է, ձերդ. գերադանցություն, եկել էինք խմանալու, թե ի՞նչ է ասում աղան:

— Եկել էիք խմանալու:

— Հա, ի հարկե:

— Թե... աղմուկ էիք անում:

Բանվորը քթի տակ ծիծաղելով բացականչեց.

— Ի՞նչ եք ասում, հենց նոր եկանք ու հիմա էլ զնում ենք: Որոշել ենք միասին բաղնիք դնալ:

Ոստիկանական աստիճանավորի մոտից անցնող բանվորները բարձրաձայն ծիծաղեցին: Փարավոնները մնացին դործարանի դավթում:

Բանվորների հետ զրույց անելով՝ քայլում էր Կորան: Նրա հետ թևանցուկ քայլելով, պեպեհոտ դեմքով բանվորն ասում էր.

— Տեսա՞ք, ընկեր, հոտն առել են, ուղում էին մեզ հանկարծակիի բերել, համա թե կերան հա...

— Լավ ճանապարհ դրիք, — ծիծաղելով վրա բերեց Կորան ու ավելացրեց.

— Ինչպես երևում է, դրանք էլի կգան:

— Շարկները, մեր միտինգի մասին ունեցած տեղեկությունները երևի նոր տեղ հասցրած կլի-

ենն,— ասաց Կորալին մոտից քայլող հողթանդամ,
երկար մորուքով բանվորը և դիմելով նրան, չարու-
նակեց.

— Գիտե՞ք, փառք ասածս, տղերքը շուտ Վն
ճանաչում այդ ծախու շներին և մեկ էլ տեսար՝ բըւ-
նում են նրանց ականջներից ու սիրալիւր, դուրսնեըը
մաթելով ասում՝ «արի, արի ծախու կատու, քանի՞
դուռ վաստակեցիր, սպիտակելի ծնունդ, որ մատնե-
ցիր մեր ընկերոջը, արի, բարեհաճիր» ու թոցնում
ենք էլ զզվելիներին: Իսկ թե աշնան ճանճերի պես
չատ են դահլեքս տանում, տափակացնում ենք այն-
պես, որ հետքները չի երևում: Այդպես: Ուրիշ կերպ
չենք կարող...

— Այո, դուք լավ ասացիք: Այդ չափերը կա-
տարյալ ծախու հոգիներ են:

Հաննելով դործարանների շարքի վերջը՝ Կորան
մի պահ կանգ առավ, ապա սեղմելով իրեն շրջա-
պատած ընկերների ձեռքը, ասաց.

— Դե, տղերք, ես դնացի: Ինձ սպասում են
Բիբիհեյբաթում: Նրանց հետ էլ պիտի խոսեմ: Տես-
նում եք, դործ շատ կա, պետք է շտապել:

— Մեզ չմոռանաք, ծարավ ենք ճամարիտ խոսքի:
Խնդրում ենք, ընկեր, շուտ-շուտ եկեք մեզ մոտ,
մենք ուրախությամբ կլսենք ձեզ,— ասաց մորուքա-
վոր բանվորը, վերջին անգամ ամուր սեղմելով Կո-
րալի ձեռքը և բացականչեց.

— Ձեր առածի պես կանենք: Աշխատանքի չենք
դնա, այո, չենք դնա, մինչև չբավարարեն մեր պա-
հանջները:

Նախ թի քաղաքն ալեկոծվում էր: Հանքահորե-
րում, մեծ դործարանների ու արհեստանոցների դա-

վիթներում, բանվորական արվարձաններում ու կա-
դարմաններում պտտվում, ձեռքից ձեռք էին անցնում
Կորալի դրած պրոկլամացիաները:

Բանվորական կադարմաններում, եռացող կաթ-
սաների մոտ, ամեն տեղ խոսում էին առաջադրված
պահանջների մասին:

Ուշ գիշերին ներս մտնելով Կորալին հատկաց-
ված սենյակը, Ալյոշան ծիծաղելով ասաց.

— Այ թե օյլն էր հա՛:

— Դե՛, պատմիր, տեսեմ, ինչպե՞ս անցավ քեզ
մոտ, նրան աթուռ առաջարկելով՝ հարցրեց Կորան:

— Դաշնակները փախան ժողովից, հետո փարա-
վոնները եկան: Արշակն ասում էր... կարծեմ դու
չես մոռացել նրանց...

— Այո, չեմ մոռացել:

— Որ դաշնակներն էին փարավոններին ուղար-
կել: Ինչե՞րք, լավ պրծանք: Դուքս դարու ժամանակ
փարավոններից երկուսն իմ կողմը շատ պտտվեցին,
բայց Արշակն ու մյուս ընկերներն այնպիսի աղմուկ
բարձրացրին, որ նրանք կորցրին իմ հետքը...

— Այո, հետաքրքիր է եղել:

— Հրաշալի ընկերներ կան այդ դործարա-
նում,— ասաց Ալյոշան ու վառեց ծխախոտը:

— Վաղն ինձ մոտ կանչիր Արշակին, — ասաց
Կորան ու նստեց փոքրիկ սեղանի առաջ...

5.

Գենեբալ նահանգապետին լուր բերին, որ քա-
ղաքում հայտնվել է ուսուցիչներ Կորան:

Գեկտմերեյան անարև կեսօրին նահանգապետի
առանձնասենյակը մտավ ոտամիտը Մարտինովը: Նա-

Հանդապելուր զայլուցած զեմքով Մարտինովի ցախա-
գար աչքերի մեջ նայելուց հետո, ցույց տվեց ա-
թորը:

— Նստեցեք, մենք երկար ենք խոսերու:

— Լսում եմ, — դժկամությամբ նստելով, ա-
սաց Մարտինովը և երկյուղը սրտում վառեց զլա-
նակը:

Նահանգապետ Լիլեվի լիքը զեմքը զաժան էր
ու մռայլ:

Նա զեմքը զբոված թուղթը ստորադրելով, առանց
Մարտինովին նայելու, հարցրեց.

— Արդյոք ոտամիտրին հայտնի՞ է, որ ուսույու-
ցիոններ Կոբան մեր քաղաքումն է:

— Անշուշտ, ձերդ պայծառափայլություն: Ճիշտ
ժամանակին Թիֆլիսի ժանդարմական վարչությու-
նից տեղեկություն ստացանք, ահա, խնդրեմ
կարդացեք, — ակամայից դողալով, նա թղթապանա-
կից հանեց քառածալ գրությունը և մեկնեց նահան-
գապետին:

Նահանգապետն առանց նրա երեսին նայելու
վերցրեց գրությունը, դրեց զեմքը և զլուխը բարձ-
րացնելով փնթփնթաց:

— Շարունակեցե՛ք:

— Ձերդ պայծառափայլություն, մեր տեղեկա-
տունքն եւ խոշոր գործ են կատարել: Արդեն հայտնի
են մի շարք հարցեր:

— Ի՞նչ հարցեր, — տհաճությամբ հարցրեց նա-
հանգապետը:

— Այն, ձերդ պայծառափայլություն, որ ուսու-
յուցիոններ Կոբան այստեղ է եկել գործադուլի ա-
ռաջին օրը և նա է զլիսավոր կազմակերպիչը: Կո-

բան, դա ինքը Թիֆլիսի հոգևոր սեմինարիայի նախ-
կին սաներից է. արտաքսվել է սեմինարիայից՝ խոռ-
վություններին մասնակցելու համար: Դա այն
մարդն է, որ երկու տարի առաջ Բաթում քաղաքում
ոտքի հանեց բոլոր բանվորներին:

— Ի՞նչ...

— Այո: Ձերդ պայծառափայլություն:

Նահանգապետ Լիլեվը սիգարը վառելով, դողա-
ցող ձայնով ասաց.

— Շարունակեցեք, շարունակեցեք, ոտամիտր,
և լսում եմ ձեզ:

Ռոտմիստր Մարտինովը զլանալից հանդգնելով
շարունակեց.

— Կոբային, այսինքն՝ Իոսիֆ Զուղաշվիլուն...

— Զուղաշվիլի՞ք...

— Այո, ձերդ պայծառափայլություն: Հեղա-
փոխական Կոբայի իսկական անունն ու աղբանունն է
Իոսիֆ Զուղաշվիլի:

— Հետո՞:

— Բաթումիի հայտնի դեպքերից հետո նրան ձեր-
բակալեցին և աքսորեցին տաժանակրության, և ահա,
նորից հայտնվել է Կովկասում:

Իսկ ինչպե՞ս է հայտնվել:

— Փախել է տաժանակրությունից:

— Ուրեմն շատ վտանգավոր մարդ է:

— Միանգամայն ճիշտ ասացիք, ձերդ պայծա-
ռափայլություն, շատ վտանգավոր մարդ է և նրան
բռնեին էլ՝ դժվար: Հենց բանվորներն ամեն քայլա-
փոխում թաղցնում են նրան, իսկ եթե ուժի դիմեցիր՝
արյուն կթափեն: Պետք է հանկարծակիի բերել,
պետք է խորամանկություն բանեցնել:

— Դե, ինձ լսեցեք, ուսումիստը: Հենց այսօր նավթատերերն ինձ հաղորդեցին, որ սեռչուցիոններ Կորալի քաղաքում հայտնվելն ավելի է բորբոքել բանվորներին, և ոչ մի հույս չկա, թե նրանք շուտով դործի կանցնեն: Նրանք չափ անկարգություններ են անում. երեկ Նոբելի, Խատիսովի դործարաններում, Բիրիհեյբաթում ու Սուբախանիում ժողովներ են եղել: Այդ Կորան հանդես է եկել նավթադաշտի դործարանում: Պետք է միջոցներ ձեռք առնել, հասկանում եք, և պարզ ասացեք, արդյոք վստահ եք ձեր ուժերի վրա:

— Կարող եմ դո՛հացնել ձեզ, ձերդ պայծառափայլություն:

— Լավ, իսկ ձեզ հայտնի է արդյոք այն փաստը, որ կադարմաներում, դործարաններում, ինչոր կոչեր են տարածվում բանվորների մեջ և ասում են, որ այդ կոչերն ուղղված են նորին կայսերական մեծության դեմ: Ի՞նչ եք մտածում, ուսումիստը, ե՞րբ պիտի դործի անցնեք:

— Այդ բոլորը, ձերդ պայծառափայլություն, մեզ հայտնի են:

— Այսի՞նքն:

— Ինքս նույնպես կարգացել եմ այդ կոչերը: Նավթային բոլոր շրջաններում հսկողություն է սահմանված:

Գեներալ նահանգապետը շոյելով իր ճաղատ դուռի, բարկացած փնթփնթաց.

— Այդ դեռ քիչ է, ուսումիստը, դուք այն տպաբանը, որտեղ տպագրում են այդ կոչերը:

— Շուտով, ձերդ պայծառափայլություն, շուտով կհայտնաբերենք այդ տպարանը:

— Ահա թե ինչ, ուսումիստը— վեր կենալով, սիրալիր ասաց նահանգապետը,— մի խնայեք, ի սեր ասածո, մի խնայեք միջոցները, տվեք այդ ձեր շնորին, որքան կուզեն... Հինդ օր ժամանակ եմ տալիս ձեզ, ձերբակալեցեք Կորային, դուք տպարանը, իսկ այժմ ձեզ հաջողություն եմ ցանկանում և առատ պարգև...

Ուսումիստը Մարտինովին արձակելուց հետո նահանգապետ Լիլեն անթարթ հայացքով լայն պատուհանից դիմացն էր նայում, որտեղ ուրվագծվում էին նավթային աշտարակների անտառը: Մոտենալով դժբախդանին՝ նա վերցրեց ուսումիստի թողած դրությունը և սկսեց բարձրաձայն կարդալ.

«... Աքսորից փախած Զուլաշվիլին, որը վերջին շրջանում սոցիալ-դեմոկրատական կազմակերպության մեջ հայտնի է Կորա մականունով, Թիֆլիսից, ինչպես պարզել է հետախուզությունը, անցել է Բաղուքաղաքը...»:

Գրությունը չպրտելով սեղանի վրա, գեներալ նահանգապետն սպառնադին հայացքով նայեց նավթային աշտարակների կողմը և բացականչեց.

— Այդ դեռ կտեսնենք, թե ինչպես է անցել: Այլևս նա չի պրծնի իմ ձեռքից:

6.

Բանվոր Արշակի ընտանեկան խաղաղ կյանքը վրդովվել էր: Արշակը օրերով բացակայում էր տունից ու դարձել էր ավելի լռակցաց: Նրա կինը՝ Օվսանը, հուզվում էր, տեսներով, որ իր կյանքի խաղաղ ու հանգիստ ընկերոջ մեջ կատարվում են փոփոխություններ: Մի երկու ամիս առաջ Արշակն ա-

մեն օր աշխատանքից տուն վերադառնալով անխոս նստում էր հացի փոքրիկ սեղանի առաջ, հանդիստ խմում իր սիրած ջրայի կերակուրը և կնոջ հետ տրամաբան մասին մի քանի խոսք փոխանակելուց հետո պառկում էր հանգստանալու։ Օվսանը երկու սիրասուն զավակներին կորցնելուց հետո իր մխիթարությունը դառնում էր ամուսնու հոգատար վերաբերմունքի մեջ։ Սակայն, վերջին շրջանում Արչակը տուն վերադառնալով անմիջապես ճաշի չէր նստում։ Դուռն իր հետևից փակելով քաշվում էր տան մի անկյունը, ծոցադրպանից կամ կոշիկի միջից դուրս էր բերում թերթիկներ և սկսում էր անձայն ու լարված կերպով կարդալ։

Ուշ երեկոները մի բան ուտելով, դուրս էր գալիս տնից։

Օվսանի սրտովը չէր ամուսնու այդ վարմունքը։ Նրա վերջին զավակը հիվանդ հալ ու մաշ էր լինում՝ անկողնուն կպած, իսկ Արչակը գիշերներն էլ տուն չէր վերադառնում։

Մի օր էլ, երբ Արչակն ուշ գիշերին տուն վերադառնալով, առանց որևէ բան ուտելու, նորից սկսեց թերթիկներ կարդալ, Օվսանն այլևս չհամբերելով, դալբացած հարցրեց։

- Եդ ի՞նչ բաներ է, որ ամեն օր կկարդաս։
- Ի՞նչ բան է։
- Հա, կուգեմ իմանալ։
- Ճշմարտություն, ճշմարտություն կա դրած, կնիկ։
- Ճշմարտություն ըսի՞ր։
- Հա, էդ մեկը լավ իմացիր ու քեզանից էլ չատ

կա խնդրում, որ չնեղանաս, որ տնից բացակայում եմ։

Օվսանը տարակուսանքով ուսերը վեր քաշեց։

— Է՛հ, մեջն ի՞նչ ունենք, ա՛յ մարդ, դու մե՛կ մասին մտածիր։ մեռանք էս պաղվաղում։ Տես, Արչակա էլ ձեռքից դնում է։

Եվ Օվսանի աչքերում արտասուքի կաթիլներ ելքվացին։

Արչակը մոտենալով նրան, ուղիղ նայելով նրա արտասվալից աչքերի մեջ, փաղաքանքով խոսեց։

— Հենց էդ մասին էլ գրել է՝ մեր մեծը։ Կորա է նրա անունը։ Ասում ես մեջն ի՞նչ ունենք, ուրեմն խոսքս չհասկացար։ Մենք ենք աշխարհի բարին ըստեղծողը, բայց մեզ պաղվաղներն են քչել, մեր արյունն են ծծում։ Կորան գրել է, որ մենք մեր աչքերը բանաճ ու կովի դուրս դանք։

Օվսանը, որ լարված լսում էր ամուսնուն, դողացող ձայնով հարցեց։

— Չեղնի՞ էդ բունդի թղթերն են։

— Հա, էդպես էլ իմացիր, — սեղանի մոտ նստելով ասաց Արչակը։

— Բա որ քեզ բռնեն։

Արչակը քմծիծաղ տվեց։

— Դո՛ւ սաղ լինես, Օսան ջան, ինձ բռնելով աշխարհքը չի քանդվի։ Լավ, ասենք ինձ բռնեն, հո բոլոր բանվորներին չեն կարող բռնել։

Օվսանն անարտասվում էր։ Արչակը շորերը հանելով պառկեց անկողնում։ Սեղանը հավաքելուց հետո, Օվսանն հանդցրեց լամպը և արտասուքն աչքերին անկողին մտավ։

— Ինչի՞ ես լաց լինում, Օվսան ջան, — գրկելով

կնոջ զլուխը, հարցրեց Արշակը:

— Ձեռք քաշի, ձեռք քաշի էգ բաներից. սիրտս ահ դցեցիր,— փաթաթվելով ամուսնու լայն կրծքին, հեկեկալով, արտասուքների միջից ասաց Օվսաննան:

Արշակն իր բարախող կրծքին սեղմելով կնոջ արտասուքոտ դեմքը, հանգիստ բացատրում էր:

— Հասկացիր, Օվսան ջան, էսպես ապրել էի լինի: Դե, ինչի՞ ներ նման մենք. քանի՞ կուպեկ արժի էսպես կյանքը: Տասը տարուց ավելի է, ինչ միտսին ենք ապրում. ասա, ե՞րբ ենք լավ օր տեսել: Ախար մենք էլ մարդ ենք, էս պաղվալում մեռանմեր երկու աղիվ բալիկները, հրեն, մեկն էլ կնտեղ տընքում է... Բա է՞ որ նրանք աշխարհ եկան՝ լավ ապրելու համար:

Արշակի աչքերից մթության մեջ զրորվում էին արտասուքի խոշոր կաթիլները: Կնոջից թաղցնելով հուզմունքը, վերմակի ծայրով սրբելով աչքերը, շարունակեց.

— Քանի՞-քանի մեզ պես մարդիկ են տանջվում պաղվալներում, քանիսն անդործ թափառում են մի կտոր հացի կարոտ, քանի՞ քանիսը զոհ են դնում թագավորի մարդկանց: Դարդիցս խելքահան էի լինում, չգիտէի իմ բալեքի կորստյան պատճառը, չգիտէի, թե ինչու ենք էսպես օրի հասել: Ես Կորայի ջանին մեռնեմ, նա ինձ ճիշտ ճամբեն ցույց տվեց. նրա ընկերները՝ Ալյոշան ու մյուսները ինձ դործի մեջ քաշեցին: Կմեռնեմ են սուրբ դործի համար, դեպի սրբ մեզ տանում է Կորան:

Օվսաննան շարունակում էր արտասվել:

— Ախար ի՞նչ պիտի անեք, ո՞վ ձեզ մարդատեղ կդնի:

Արշակն աչքերը սրբելով, ասաց.

— Գործադուլ ենք արել, ամեն օր փողոց ենք դուրս դալիս: Էլ դործարան, հանք, արհեստանոց չենք դնա, մինչև հաշվի չնստեն մեզ հետ, իսկ Կորան ասում է, որ մենք կհաղթենք:

Նկուղի փռեպատ, փոքրիկ պատուհանների տակ աղմկում էր քամին, աներևույթ մատներով դրնդացնում աղակիները: Օվսաննան փարված ամուսնու լայն կրծքին՝ ալեկոծվող սրտով քուռ մտավ:

Քնած չէր Արշակը: Նա խորհում էր գալիքի մասին: Նա մի պահ հիշեց Կորայի հետ հանդիպման տաջին րոպեն. նրա մտահորիզոնում բարձրացավ, ժպտաց թուխ դեմքով, և հետ սանրած, սև մազերով, մշտածիծաղ ժպտը դեմքին երիտասարդը:

7.

Ալմկոտ քաղաքից դուրս, փոքրիկ սենյակում, որի պատուհանները վարադուրված էին հաստ ու սև քաթանով, զրատեղանի մոտ նստած՝ զրում էր Կորան:

Ալյոշան ու Ստոպանին նստել էին թիթեղյա վառարանի կողքին: Կորան մի որոշ ժամանակից հետո երկու ընկերներին հրավիրեց փոքրիկ սեղանի մոտ:

— Ահա, ընկեր Ալյոշա, սա վաղվա թուրքիկ նյութն է: Անպայման վաղն առավոտյան պետք է պատրաստ լինի:

Ալյոշան ու Ստոպանին զլուխ գլխի տված՝ անձայն կարդում էին: Դուռը բաղխեցին: Կորան կրկնավող բաղխոցի ձայնն ուշադիր լսելուց հետո մոտեցավ և բաց արեց: Շեմքին երևաց Արշակը: Կորան նրա ձեռքը սեղմելով հրավիրեց նստել իր մոտ: Նրանք

երկար ժամանակ մեղմորեն զրույց էին անում. Կորան ձեռքը դրած նրա ուսին՝ ասում էր.

— Գործադուլը, ինչպես գիտես, արդեն սկսված է: Անհրաժեշտ է բոլոր ազգի բանվորներին հասկացնել մեր պահանջները, ինքդ էլ խոսիր այդ մասին, խոսիր քո լեզվով, բացատրիր և քեզ նույնպես կը հասկանան:

Կես գիշերին, սեղմելով Կորայի ձեռքը, Արչակը դուրս եկավ փոքրիկ սենյակից: Քայլում էր նա ու լսում իր կրծքի տակ թունդ առնող սրտի զարկերը. «... ինքդ էլ խոսիր... խոսիր քո լեզվով...»: Կարծես դեռ ականջին հնչում էին Կորայի խոսքերը:

Արչակին ճանապարհ դնելուց հետո Կորան մոտեցավ Ալյոշային ու Ստոպանին:

— Դե՛, ի՞նչ գիտողություններ ունե՞ք, ընկերներ: Ստոպանին կապույտ աչքերի հայացքն ուղղելով Կորային՝ մեղմությամբ ասաց.

— Դիտողությունն այն է, որ վաղն առավոտյան, ընկեր Կորա, ամեն մի բանվորի հասցենք այս ճըշմարտացիորեն կազմված կոչը:

— Անվերապահորեն միանում եմ Ստոպանի առաջարկին, — ասաց Ալյոշան և գլխարկը վերցնելով, ավելացրեց.

— Այժմ իմ բացակայությունը հարգելի է: Կարող է պատահել, նավթարդյունաբերողներն ինձ ման դան: Վերջերս սկսել են քաչ դալ իմ հետեից... հա՛, հա՛, հա՛:

Կորան բարձրաձայն ծիծաղեց.

— Այո, համաձայն ենք: Դե, Ալյոշա, քեզ բարի ճանապարհ, — ասաց նա ու նստեց դրասեղանի առաջ:

Ալյոշայի գնալուց հետո Ստոպանին մոտեցավ ու նստեց Կորայի կողքին: Նա հանդիստ նայում էր նրան: Կորան մեղմությամբ հարցրեց.

— Ինչո՞ւ ես լուռ, մի բան ասա: Ի՞նչ նորություններ կան:

Ստոպանին խոր հույսից քաշվելով՝ ծխախոտը վառեց, կարծես Կորայից քաշվելով, երեսը ետ դարձնելով նրանից, սկսեց խոսել.

— Ահա թե ինչ, ընկեր Կորա, այսօր ես մի շատ հարգելի մարդուց մի լուր լսեցի, որն ինձ շատ է տանջում:

— Իսկ ի՞նչ հաղորդեց քեզ այդ հարգելի մարդը, — դրիչը վայր դնելով, հարցրեց Կորան:

— Նա հաղորդեց այն, որ դաշնակցականները հայ նավթատերերի միջոցով ձեռք գործունեության մասին մանրամասն տեղեկացրել են իշխանությանը... Այժմ ժանդարմները գիտեն, թե որտեղ եք լինում դուք: Բիրկհեյբաթում լրտեսները վխտում են:

Կորան ու Ստոպանին լուռ էին: Ստոպանին ջղալի նայած ծխում էր, հետո՛, դառնալով դեպի Կորան, աղերսանքով խնդրեց.

— Դու պարտավոր ես լսել մեր խորհուրդները: Ես և Ալյոշան այդ մասին շատ ենք մտածել և այժմ խնդրում ենք քեզ՝ որոշ ժամանակով դուրս չդալ տընից, իսկ եթե հնարավոր է, բացակայել քաղաքից, թե չէ այստեղ ամեն տեսակ ելումուտք պետք է դադարեցնել:

Կորան լուռ էր: Նա ոտքի կանգնելով ասաց.

— Շնորհակալ եմ, որ այդ լուրն ինձ հաղորդեցիր: Ես այս քաղաքում պիտի մնամ այնքան ժամանակ, մինչև որ գործադուլը հաղթանակով պսակվի:

Դաշնակցությունից ուրիշ բան սպասել չէա կարող։ Նրա՛նք՝ այդ պնակալեզները, երբեք բանվոր դասա- կարգի բարեկամը չեն եղել։

— Այո, այդ այդպէս է։ Երեկ Նորեքի ու Աղա- մովի նավթահորերի բանվորների առաջ հանդես են եկել իրենց տիրոջ խոնարհ ծառա՝ դաշնակները։ Նը- լանք կոչ են արել, որ ոչ մի հայ բանվոր չմասնակ- ցի դործադուլին։ «Հայ բանվորն իր հայ տիրոջ կամ բարեբարի դեմ չպետք է ծառանա», այդպէս են բար- բաջել այդ սողունները։

— Հա՛, հա՛, հա՛, ողորմելիներ... Ժիճաղելով բացականչեց Կորան, ապա աչքերը սրբելով՝ հարց- րեց։

— Հետո՞։

— Հետո այն, որ Աղամովի դործարանում հայ բանվորները արորել են ճառախոսի քիթն ու մոռութը, սեղմել են պատին։ Փարավոնները տիրոջ պատվերով ձեծել են բանվորներից մի քանիսին, իսկ երկուսին բանտ են դրել։

— Ստոպանի, ի՞նչ ես կարծում, արդյոք մի կո- չով, թեկուզ վաղը, չգիմե՞նք բոլոր բանվորներին, ցույց տանք այդ սողունների արարքները, պատուենք նրանց դիմակը։

— Հրաշալի միտք, — բացականչեց Ստոպանին։

— Այո, պետք է փրկել հայ բանվորներին կո- րուստից։ Աստված մի արասցե, եթե հայ բանվորնե- րից նույնիսկ մի քանիսը լսեն դաշնակցության խոր- հուրդը, կդառնան դավաճաններ։ Մեր պարտքն է ուշքի բերել մոլորվածներին։ Մենք պետք է կատաղի կռիվ հայտարարենք դաշնակցության դեմ և մեր այս

մեծ զործադուլը հաղթանակով պետք է պսակվի նաև հայ բանվորների ակտիվ մասնակցութեամբ։

Լուսադեմին Ստոպանին սեղմելով Կորայի ձեռ- քը, հուշիկ քայլերով դուրս ելավ փոքրիկ սենյակից։ Նրա գնալուց հետո Կորան երկար ժամանակ չէր կա- րողանում հանդստանալ։ Նա արագ-արագ սենյակի մի անկյունից մյուսն էր քայլում և լնքն իրեն դա- րացած խոսում։

— Թշվառականե՛ր, մարդկային տականքներ... Նստելով դրասեղանի առաջ, նա սկսեց զրկել... Լուսանում էր։

8.

Հաջորդ օրը ուշ երեկոյան Արշակը ուշադրու- թեամբ չուրջը նայելով կամացուկ բացեց Կորայի սե- նյակի դուռը։ Խորը շունչ քաշելով, նա կիսաբաց դռնից ներս սողաց։

Կորան սովորական ժպիտը դեմքին սեղմեց նրա ձեռքը։

— Ինչպէս երևում է, մրսել ես, ե՛կ, ե՛կ, նըս- տիր վառարանի կողքին, մի փոքր հանդստացիր, ես չուտով կվերջացնեմ ձեռքիս դործը։

Արշակը լուռ ու մունջ կատարեց Կորայի ասա- ծը։ Տեղավորվելով վառարանի մոտ, նա ձեռքերը ծնոտին հենած՝ լուռ խորհում էր։ Կորան չարուհա- կում էր զրկել։ Լամպի լույսի տակ, փոքրիկ սենյա- կում օրորվում էր ծխախոտի կապույտ ծուխը։ Ար- շակը խորապնդն հայացքով նայում էր Կորային։ Սենյակում հաճելի ջերմություն կար։ Արշակը եր- կար նայում էր և մտածում իրենց դործի ապագայի

մտախն: Նա կամայ-կամայ թմրեց և խոհերով տալի-ված՝ սկսեց ննջել: Նրա մուսկլ դեմքի վրա, լայն ճակատին՝ կնճիռներն տվելի էին խորանում: Կոբան թեքվեց դեպի Արշակն ու ժպտաց.

— Հոգնե՛լ է տղան, թող մի քիչ հանգստանա, — ասաց նա ու նորից վերցրեց դրիչը: Նա լուռ դրում էր: Անցավ ժամանակ, Արշակը խորը շնչելով, կիսաբաց բերանով, քնի մեջ անհանգիստ խոսում էր: Նրա բերանից դուրս էին թռչում զայրացկոտ ու անկապ-անկապ խոսքեր.

— Տուր վզակովին, խաբում են մեզ, տղերք. արևս վկա. հոր հարսանիքը միտը կդա, մի հավա-տաք, ասում եմ, մի հավատաք դրանց... Կմորթեմ էդ շներին:

Կոբան մտախոհ հայացքով Արշակին էր նայում, որսում նրա բերանից դուրս եկող ամեն մի բառը, նրան ուշադիր լսելուց հետո ինքն իրեն ասաց.

— Միշտ մուսյլ է տղան, երբեք չի ժպտում:

Նա վեր կացավ, մոտեցավ Արշակին ու կամացուկ հրեց նրա թևը: Արշակը բաց անելով աչքե-րը, ապշած հայացքով նայում էր Կոբային: Կոբան ժպտալով ասաց.

— Ահա, պատրաստ է դործը:

Աչքերը տրորելով Արշակը ոտքի կանգնեց:

— Հա, ես խելույն կհասցնեմ տղաներին:

— Երևի շատ ես հոգնե՛լ, Արշակ, մի քիչ է՛լ մնա, հանգստացիր, հետո կդնաս, — ասաց Կոբան:

— Ո՞վ ասաց որ հոգնե՛լ եմ, — զարմանքով հարց-րեց Արշակն ու ավելացրեց. — Ծախի նման կթռչեմ, — և Արշակն արագ քայլերով դիմեց դեպի դուռը:

Կոբան ձեռքի շարժումով կանգնեցրեց նրան և մեղմությամբ ասաց.

— Հա՛, Արշակ, մոռացա հարցնել, ի՞նչ նորու-թյուններ կան:

Արշակը ետ դառնալով, կամացուկ քայլերով մո-տեցավ Կոբային:

— Նորությունն էն ա, ընկեր Կոբա, որ հսօր մեր դործարանի բակում մի մեծ դարձադալ եղավ:

— Ղալմաղա՞լ, ինչո՞ւ:

— Դաշնակցության ներկայացուցիչը ճառ ասաց ու մենք էլ նրան դաս տվինք:

Կոբան ծիծաղելով հարցրեց.

— Ասում ես ճա՞ռ ասաց:

— Հա, տակից, գլխից դուրս տվեց: Էսպես ե-ղավ. հավաքվել էինք դործարանի բակում, մեկ էլ տեսնենք, ցլիկներն ու արոստը ձեռքին ներս եկավ մի պարոն... Դործարանի վերակացուն ներսից մի սեղան բերեց, մեկ էլ տեսնենք էդ անպիտանն աքլո-րի նման թռավ սեղանի վրա. մոտ կանչեց մեր տղերքին, մենք էլ հետաքրքրությունից հավաքվե-ցինք նրա շուրջը ու, ի՞նչ, անպիտանը կուրծքը ծե-ծելով սկսեց ճառ ասել. «Միրելի բանվորներ, հայ եղբայրներ, մի գնաք օտարազգի բանվորների հետե-վից, մի լսեք բուլճակիներին: Ախար ինչի՞ տեր կը-դառնաք, որ դուրս գաք ձեր բարերարների դեմ: Ազգի շահը, մեր մեծ ազգի շահը կկորչի ոտքի տակ»:

Ես չհամբերեցի ու դռացի, որ սուտ է ասում սյուրբուռեկավոր սատանան: Մեկ էլ տեսնեմ՝ դեմս հայտնվեց վերակացվի պոչ փարավոն Կնյազովը. ու-խը խմելուց կարմրել էր. բոռնցքը քթիս դեմ անե-

լով ու հաստ փորով բռնելով, դոռաց: «Ե՛ր, դու,— ասում է,— ի՞նչ ես իշի պես դուռում,— չե՞ս տեսնում, որ մեծ պարոնը խելոք բաներ է ասում. ականջդ կախիր ու լսիր, թե չե, կկորչես»: Իսկ սյուրտուկավոր սատանան կուրծքը ծեծելով չարունակում է ճառ ասել: Տղերքը չհամբերեցին. մեկը նրա պոչից քաշեց, օդի մեջ պտտվեցին բուռն քնքեր ու բոլորս իրար խառնվեցինք: Փարավոն Կոյազովն ու վերակացուն փախան: Մեր ձեռքից աղաթվելով՝ նրանց հետևից ճղճղալով փախավ և սյուրտուկավոր սատանան՝ տղերքի ոտների տակ թողնելով ցիլինդրն ու տրոստը:

Կորան Արչակի պատմությունը լսելով, երկար ժամանակ ծիծաղում էր.

— Ուրեմն դաս տվե՞ք:

— Հա, ընկեր Կորա, թե մեկ էլ էդ սատանան մեղ մոտ դա, երգվում եմ արևովս, որ ջրհորն ենք զբոսնում:

Սեղմելով Կորայի ձեռքը, ծոցադրպանը դնելով նրա հանձնարարականը՝ Արչակը դուրս ելավ փողոց:

9:

Դեկտեմբերյան պարզկա դեկտրվա կիսին Կորայի փոքրիկ սենյակը մտավ Ստոպանին: Նա հուզված էր: Կորան նրա հետ միասին նստելով թիթեղյա վառարանի մոտ, կկոցած աչքերի հայացքով նրա ջղաձգվող դեմքին նայեց ու ասաց.

— Հուզված ես երևում:

— Չեք սխալվում, ընկեր Կորա,— ասաց նա ու

կրպանից հանելով չորս տակ ծալած մի թուղթ, մեկնեց նրան:

— Ծանոթացե՛ք... Ախար սա դավաճանություն է: Դաշնակցությունը կոչ է անում, որպեսզի ոչ մի հայ բանվոր չմասնակցի դործադուլին: Աղբի դավաճան են համարում բոլոր նրանց, ովքեր վաղը դործի չեն անցնի:

Կորան չարունակում էր անձայն կարգալ Ստոպանի բերած կոչը: Նրա թուխ դեմքը լամպի աղոտ լույսի տակ մռայլվում էր: Վերջացնելով ընթերցումը՝ նա ոտքի կանգնեց.

— Այո, դավաճանություն է: Այդ թշվառականները զեպի կործանում են տանում հայ բանվորներին: Սակայն մենք այդ թույլ չենք տա: Գիտե՞ս ինչ, Ստոպանի, վաղն առավոտյան պետք է պատրաստ լինի այս կոչը: Մի քանի ժամ առաջ ինձ մոտ եր Արչակը. նա ինձ պատմեց իրենց դործարանում դաշնակների ունեցած ելույթի մասին: Կարգա...

Ստոպանին Կորայի ձեռքից վերցրեց երկար թղթի վրա նրա նոր գրած պրոկլամացիայի տեքստը, սկսեց կարդալ: Կորան հանդարտ քայլերով անցնում էր սենյակի մի անկյունից մյուսը:

— Ընկեր Կորա, թույլ տվե՛ք սեղմել ձեր ձեռքը: Հրաշալի՜ պատասխան: Անարգանքի սյունին են դամվելու դավաճանները:

Կորան լուռ մտածում էր: Ստոպանին բռնեց նրա ձեռքը և ասաց.

— Այո, այո, բոլոր բանվորները պիտի կարդան այս կոչը: Հոյակապ պատասխան է: Վատ չի լինի, որ հրատարակենք մի քանի լեղուներով:

— Համաձայն եմ:

Կորան նայելով Ստոպանիկ կծկված, ջրակալած, կապույտ աչքերին, մեղմությամբ ասաց.

— Դու շատ ես հոգնել, — ասլա բռնելով նրա ձեռքից, մոտեցրեց մահճակալին, ասաց.

— Պառկիր և հանգստացիր:

— Ինքներդ չեք հանգստանում, մեր մասին եք մտածում, ես ամեն օր երկու-երեք ժամ դռնե քնում եմ, իսկ դո՞ւք...

Կորան ձեռքը նրա ուսին դնելով մեղմությամբ ասաց.

— Ստոպանիկ, եկ այդ մասին չխոսենք, իսկ այժմ քեզ բարի քուն:

Ստոպանին վառ հայացքով Կորային նայելուց հետո պառկեց մահճակալի վրա ու մի քանի րոպե-յից հետո խոր քուն մտավ:

Լուսանում էր... Փոքրիկ սենյակը հետզհետե լցվում էր կապույտ լույսով: Ստոպանին աչքերը տրորելով նստեց տեղի վրա, ասլա դարմացած հա-յացքով նայեց Կորային.

— Վահ, դուք դարձյալ աշխատո՞ւմ եք:

Կորան ժպտաց.

— Այո: Մի փոքր: Ե՛, ի՞նչ ես զարմանում, ես էլ քնեցի հենց այստեղ, սեղանի մոտ:

— Խնայեցեք ձեզ, խնայեցեք մեզ համար: Ա-խար այդպես չի կարելի, ընկեր Կորա: Բոլորիս մասին մտածում եք, խորհուրդ եք տալիս, որ հետե-վենք մեր առողջությանը, բայց ինքներդ չեք քնում, վատ եք սնվում, մինչև ե՞րբ է այդպես շարունակ-վելու:

Կորան ցանկանալով փոխել խոսակցության նյութ-թը, վեր կացավ, մոտեցավ նրան ու ասաց.

— Տես, լուսանում է, հարկավոր է դնալ:

Ասլա հանգցնելով լամպը, հետ դեցեց լուսամուտի վարագույրը: Մանիշակագույն լույսի խուրճերը ներս լցվեցին կապույտի մեջ լողացող փոքրիկ սենյակը: Կորան ու Ստոպանին հենված պատուհանի դռքին, նայում էին դուրս: Դեմը տարածվում էր նավթային աշտարակների անտառը...

Վերաբերվածները հազնելով, նրանք դուրս ելան սենյակից ու միմյանց ձեռք սեղմելով՝ բաժանվեցին:

10.

Տխուր էր ու անարև բացվող դեկտեմբերյան առավոտը: Ծովեզրին փռված նավթային մեծ քա-ղաքի կենտրոնում, կառավարական շենքերի մոտ, միմյանց կողքի կանգնել էին սպառազինված ոստի-կանները: Նրանց սփրթնած դեմքերը երկյուղ էին արտահայտում ու նրանք դռնում էին առավոտյան սարսուռացող պաղ քամուց: Փողոցներն ամայի էին, կանգ էր առել ձիաքարչը, երկաթուղին, փակ էին խանութները: Ամեն օր քաղաքը ծխի թանձր ամպերի մեջ պահող ծուխը չկար... Երբեմն երևում էին ցրտ-աից կծկված քաղքենիները, որոնք կարծես ոստիկան-ների խուզարկու հայացքից վախեցած՝ շտապով ի-րենց պցում էին տների բակը, կամ թաղնվում նըր-բափողոցներում:

Գամին շարունակում էր գիշերվա իր խոլական պարը, փողոցները լցնելով օգում Փոփոացող սալ-տակ թղթի կտորներով:

Ոտքի էր ելել նավթային մեծ քաղաքը... Գոր-ծադուլի տասերորդ օրն էր: Տասնյակ հազարավոր բանվորների ցույցը — երգելով ու սուլելով շարժ-

վում էր Բալախանիւի հիվանդանոցի մոտից անցնող խճուղով: Արշակը քայլում է շարքերի հետ՝ դրոշակը բարձր բռնած: Շարքերի ղլխներից վեր ծածանւում էին տասնյակ կարմիր դրոշակներ և աղաւնիներ յալիտակ երամների պէս բանվորական շարքերի վրա՝ օդն էին բարձրանում ու իջնում Կորայի դրած թռուցիկները:

Հիվանդանոցի մոտ կանգնած ոստիկանները տեսնելով մոտեցող բանվորներին՝ միմյանց աչքով անելով փախան.

— Ընկերներ!...

Տասնյակ հաղարավոր հայացքներ ուղղվեցին սյուների մոտ բարձրացած, դլխաբաց, առնական դեմքով մարդու կողմը:

— Ընկերներ!...

Հրապարակով մեկ թնդաց Կորայի խրոխտ ձայնը ու դադարեց աղմուկը:

— Գործադուլն սկսված է: Քառասուն հաղար բանվոր մասնակցում են գործադուլին: Ոչ մի բանվոր գործարան, հանք չպիտի մտնի, մինչև չբաժարեն ձեր արդարացի պահանջները: Մոտ է հատուցման ժամը... Հեղափոխութունն անխուսափելի է. նա այնպես անխուսափելի է, ինչպես անխուսափելի է արեգակի ծագումը:

Բոլորը լուռ էին: Կորայի խրոխտ ձայնը տարածվում էր շրջապատում: Նա պայքարի կոչ էր անում և տասնյակ-հաղարավոր հայացքներ, լի հույսով նրբան էին ուղղված: Կորայի վերջին խոսքերը, — կորչի ինքնակալութունը, — ծածկվեց տասնյակ հաղարավոր կրծքերից դուրս թռչող աղաղակներով:

— Կորչի՛ թաղավորը...

— Կորչեն տերերը:

— Թող բաժարարեն մեր պահանջները:

— Կմեռնենք փողոցում, գործարան ու հանք չենք մտնի:

Ու հանկարծ հիվանդանոցի շրջապատը դղրդաց ձիերի քառատրոփ վազքից: Յուրաքանչեւ կողմն էր սլանում թաղապետ Սմիլնովը՝ հարյուրավոր կազակների ու ոստիկանների զլուխն անցած:

Թաղապետը դայրովթից չեկ բխերը ոլորելով, ձիու սանձը քաշելով, որոտաց.

— Յրվե՛լ:

Արշակը շարքից առաջ դալով, հեղնանքով ասաց.

— Ձերդ դերադանցութուն, ցրվելը՝ կցրվենք, արդեն ուշ է, բայց էլի դործի չենք դնա:

— Յրվե՛լ:

Բանվորներն սկսեցին դայրացած դռալ.

— Կորչի՛ թաղավորը:

— Ձորքով են ուզում վախեցնել մեզ:

Թաղապետ Սմիլնովն օդի մեջ թափահարելով մտրակը, դռաց.

— Յրվե՛լ:

Շարքերը ձեղքելով առաջ անցավ Ալյոշան ու զլվանքով նայելով Սմիլնովի կատաղած դեմքին, խրոխտ բացականչեց.

— Պահանջում ենք լսել մեզ:

Թաղապետի քթի տակ վեր թռան հաղարավոր սպիտակ թերթիկներ: Նա գողելով ձիու սանձը, նորից ծղրտաց.

— Յրվե՛լ:

— Ձենք ցրվում:

— Ո՛ւր են գործարանատերերը:

Մմիւրնովը կրկին անգամ նայելով գլուխներին քարձր ծածանելող դրոշակներին, գոռաց.

— Հանուն մեծ կայսրի, նահանգապետի անուանից, հայտարարում եմ՝ ցրվե՛լ:

Շարքերն ավելի հուզվեցին:

— Ուրեմն չե՞ք ուզում լսել մեզ:

— Սպառնում եք:

Մմիւրնովը հետ դարձնելով կատաղած, փրփուրի մեջ կորած ձիու գլուխը, գոռաց դինվորներին.

— Կրակի պատրա՛ստ:

Որպէս պատասխան՝ բանվորները միաձայն աղաւղակեցին:

— Կորչի՛ թագավորը:

Թագապետի ականջի մոտով վզալով թռավ չարտված քարը ու նա երերաց թամբի վրա: Բանվորներն սկսեցին քաշվել խճուղու վրա: Կազակներն ու ոստիկաններն սկսեցին անկանոն կերպով կրակել: Օդի մեջ սուլում էին գնդակներն ու քարերը: Լսվում էին բարձր աղաղակներ.

— Քաշիր ձիուց:

— Ուիր հրացանը:

— Սպանիր սպաններին:

Արյունոտ դեմքերով ընկնում էին բանվորները: Արշակը չարտելով ձեռքի քարը, ծանր տնքաց, տեսնելով խճուղու վրա ընկած ընկերոջը, որը բռնել էր փորը, նա դադաղած դուռաց.

— Մարդասպաններ՛ր, կոտորում եք մեզ:

Ձողելով՝ նա խճուղուց դուրս քաշեց երկու քար ու չարտելով արշավող կազակների վրա, սկսեց վազել հիվանդանոցի կողմը...

Կազակները շարունակում էին հալածել բանվորներին:

Քամին աներևույթ թևերը թափահարելով նվում էր փողոցներում, լիզում խճուղու վրա թափված լերդացած, կարմիր ու տաք արյունը:

11.

Ուշ գիշերին Արշակը տուն վերադարձավ մուսլված դեմքով, զզգոված շորերով ու արյունոտված գլխով: Օվսաննան լամպի լույսի տակ տեսնելով նրա տանջված կերպարանքը՝ սարսափահար հետ-հետ դընաց, ապա թևերը լայն բաց անելով վազեց առաջ ու դրկեց նրա արյունոտ գլուխը. նա հեկեկում էր ու արտասուքի կաթիլներն անընդհատ թափվում էին նրա աչքերից.

— Ծեծել են, տանջել են քեզ, ախ, աչքերս քուռանա, Արշակ ջան:

Արշակն իր կոշտացած մասներով սրբելով կնոջ աչքերի արտասուքը, հանդատացնում էր նրան.

— Մի լար, տղմարդ եղիր, ապա ի՞նչ անեն մյուսները...

Գիշերն անցնում էր, սակայն Արշակը սեղանի մոտ նստած՝ գլուխը ձեռքերի մեջ առած, չէր շարժվում տեղից:

— Նրանք՝ դադանները, դենքով խոսեցին մեզ հետ, օ՛խ, վառվում, խորովվում է սիրտս, սպանեցին մեր ընկերներին, թափեցին մեր արյունը...

Օվսաննան նրա դեմքը սրբելով, արտասուքն աչքերին մրմնջում էր.

— Ախար ինչո՞ւ էլպես արիւր:

— Ինչո՞ւ: Հարցնում եմ այդ: Մենք շատ լավ արինք՝ մենք ցույց տվինք մեր ուժը. մեր թափած արյան փոխարեն մենք դեռ շատ արյուն կթափենք: Էսօրվա օրը չի մոռացվի կնի՛կ, ու մենք էլ դործարան չենք դնա, մինչև հաշվի չնստեն թեղ հետ:

Սեղանի մոտ նստած, ծխախոտի դառը ծուխը ներս քաշելով, Արչակը մտածում էր վաղվա օրվա մասին...

Քաղաքի ծայրամասում, մի հարկանի տան վարպետը պատուհաններով փոքրիկ սենյակում, դըրասեղանի մոտ նստած՝ գրում էր Կորան: Թիթեղյա վառարանի մոտ նստել էին Ալյոշան ու Ստոպանին:

Լուսանում էր...

Կորան իրար վրա դարսելով գրած թղթերը, դարձավ Ալյոշային ու Ստոպանիին:

— Պրոկլամացիայի նյութը պատրաստ է: Ալյոշա, պետք է շտապ տպագրել տալ:

— Առավոտյան ժամը տասին պատրաստ կլինի, — ասաց Ալյոշան, մոտեցավ ու դրասեղանի վրայից վերցրեց երկար թերթիկների վրա վարժ ձեռքով գրած պրոկլամացիայի նյութը:

Կորան ծխախոտը վառելով, վեր կացավ նստած տեղից: Նա երկար ժամանակ անձայն քայլում էր սենյակում: Մոտենալով Ստոպանին, ձեռքը նրա ուսին դրեց ու ասաց.

— Պետք է կազմակերպել զոհված ընկերների թաղումը:

— Անչուշտ, ընկեր Կորա:

— Արդյոք լավ չէ՞ր լինի, եթե գործադուլային կոմիտեի վրա դենք թաղման նախապատրաստական աշխատանքները:

Ստոպանին ու Ալյոշան համաձայնվեցին:

Երեք ընկերներ, դեռ երկար նստած մտածում էին: Կորան նշում էր վաղվա անելիքները: Ուրիկ կանգնելով՝ նա ասաց.

— Առաջարկում եմ հոտնկայա հարգել զոհված ընկերներին հիշատակը...

Ուրը լուռթյան մեջ սահում էին վայրկյանները: Ստոպանին ու Ալյոշան հույսով ու պայքարի վճռականությամբ լցված հայացքով նայում էին Կորային...

Շողում էր այգաբացը:

Կորայի ձեռքը սեղմելով՝ ընկերները դուրս ելան փողոց:

Կորան նրանց ճանապարհ դնելուց հետո նորից նստեց դրասեղանի մոտ ու վերցնելով գրիչը, խորասուզվեց աշխատանքում:

Բացվող այգաբացի սրտում փոթորկում էր ծովը: Գոռ ալիքները զարնվում էին ավազոտ ափերին: Կորան ետ դցելով պատուհանը ծածկող վարագույրի ծայրը, հենվեց պատուհանի դռին: Նա խորապնին հալյացքով նայում էր դեմը: Ուրը անդորրի մեջ ծովի ալիքներն օրոր էին ասում հողմերի քաղաքին: Խորխոր հալյացքով բացվող արշալույսին նայելով՝ Կորան ասաց.

— Նավթային աշխարհի մարդիկ լավ հասկացան կռվի անհրաժեշտությունը, առանց զոհերի հաղթանակ չի լինի: Բանվոր մարդկության թափած ամեն մի կաթիլ արյան համար դեռ պատասխան պիտի տան չնազայերը...

Դեկտեմբերյան ցուրտ քամին վայում եր փողոցներում, ծածանում տասնյակ դրոշները: Քաղաքի կենտրոնական փողոցները, հրապարակները լցվել էին մոայլ դեմքերով: Արչակը սև ու կարմիր ժապավեններով պսակը ձեռքին բռնած՝ կանգնել էր հրապարակում, չենքի առաջ: Հեռվում երևացին դադաղները. նրանց առաջից տանում էին ժապավեններով զարդարված տասնյակ պսակներ: Ժապավենների վրայից բոլորի ուշադրութունը գրավում էին մեծ-մեծ տառերով գրված բառերը՝

«Անմոռանալի ընկերներին...»

«Կորչի ինքնակալութունը...»

Դադաղների հետևից համրաքայլ ընթանում էին բանվորներին դիտարաց շարքերը: Շրջապատված ընկերներով շարքերին համընթաց քայլում էր Կորբան: Քայլում էին տասնյակ հազարավոր մարդիկ և պայքարի կոչող երգը թնդում էր փողոցներում, ցնցում քաղաքը: Շարքերի հետ, փողոցի երկարությամբ, երկու կողմից շարժվող կադակներն ու ոստիկանները սարսափած դեմքերով նայում էին ատելությամբ լցված բանվորներին:

Ալյոշան անցնելով շարքից-շարք, խորհրդակցում էր գործադուլային կոմիտեի անդամներին հետ: Ժանդարմական երկու աստիճանավորներ անցան շարքերի առաջը: Նրանց դեմը կանգնեց Ալյոշան:

Նա հեզմանքով հարցրեց.

— Ի՞նչ էիք բարեհաճում հրամայել:

Մտրակն օդի մեջ խաղացնելով, վեր ցցված բխերով աստիճանավորը խոստոված դեմքով մոլորաց.

— Դադարեցնել երգը...

Ալյոշան զգվանքով նայելով աստիճանավորի դեմքին՝ վնչաց.

— Ինձանից չի կախված:

Շարքերից մի քանի հոգի դուրս գալով մոտեցան Ալյոշային: Ալյոշան ձեռքը ծայրը չերկացող շարքերին պարզելով, ասաց.

— Լռեցնել չես կարող: Հեռացեք, եթե չեք ցանկանում ծուղակն ընկնել:

Գնալով ավելի ու ավելի ուժգին էր թնդում երգը...

Գերեզմանատան դռները լայն բացվեցին շարքերի առաջ. դադաղները վայր դրվեցին հողաթմբերի վրա: Տապանաքարերից մեկի վրա բարձրացավ ալեխառն մաղերով, մոայլ դեմքով մի բանվոր.

— Բռնակալները դնդակով խոսեցին մեզ հետ, թափեցին մեր ընկերների արյունը...

Թաղապետ Սմիրնովը ոստիկանական ջոկատով չըջապատված հասավ գերեզմանատուն: Նա զայրույթից ատամները կրճտացնելով հրամայեց.

— Կանչեցեք կադակներս չին:

Մի քանի բուլեյից հետո հայտնվեց Ալյոշան, նրան չըջապատեցին մոայլ դեմքերով բանվորները: Արչակը նկատելով Ալյոշային, տապանաքարից ցած իջավ և շարքերը ձեղքելով կանգնեց նրա մոտ:

— Սա ի՞նչ բան է, հրամայված էր ո՛չ մի ճառ չասել:

Արչակը մինչև ականջները վեր քաշելով ուսերը, խոսու հայացքով նայելով թաղապետի զայրույթից ցնցվող դեմքին, ասաց.

— Իսկ ո՞վ է հրամայել մեզ:

— Ես խոսում եմ նորին պայծառափայլություն
դեներալ-նահանգապետի անունից: Դուք իրավունք
չունեք կարգը խանդարելու:

Արշակը բռնելով թաղապետի մտրակը, ուղիղ նա-
յեց նրա դեմքին և ատամների տրանքից կատաղի
կերպով հարցրեց.

— Իսկ ո՞վ իրավունք տվեց ձեզ՝ սպանել մեր
ընկերներին:

Բանվորները, որոնք հետին շարքերից դուրս դա-
լով չըջապատել էին Ալյոշային և Արշակին, ատամ-
ները սեղմելով հետ քշտեցին թևերը: Հանկարծակիի
եկած թաղապետն ուժով հետ քաշեց մտրակն Արշակի
ձեռքից:

— Հեռացե՛ք, ասում եմ, — մուտաց նա:

— Կորիր դրողի ծոցը, թե չե լեշդ կվռնե:

Ալյոշան կատաղությամբ նայելով ոստիկաններին
կողմը՝ Սմիլնովին ասաց.

— Կրակի հետ ես խաղ անում, դարչելի...

Թաղապետն աչքով անելով ոստիկաններին՝ սպառ-
նալով հեռացավ:

Ալեխան մաղբերով, կես դար տարած բանվորից
հետո, տապանաքարի վրա բարձրացավ. Ալյոշան:

— Ընկերներ, եկեք երգվենք մեր անմոտանալի
ընկերների դադաղների առաջ, որ դործադուլը կշա-
րունակենք մինչև հաղթական վախճանը: Վատահ ե-
ղեք, ընկերներ, որ մենք կհաղթենք:

Որպես պատասխան՝ թնդաց ոսկորները սարսուեց-
նող երգը ու գլուխներից վեր տարածվեց ձեռքերի
անտառը, օդի մեջ վեր բարձրացան և որպես աղավ-
նիների սալտակ երամներ— ճախրեցին Կորայի դրած
պայքարի նոր կոչերը... Դադաղներն իջեցրին փոսե-

րը: Դրոշներն ու տոտնյակ հաղարավոր դուխներ
խոնարհվեցին նրանց առաջ:

13.

Գեներալ-նահանգապետի առանձնասենյակում թըթ-
ված դեմքերով նստել էին՝ ռոտմիստր Մարտինովը,
Ժանդարմների պետը, թաղապետ Սմիլնովը: Գեներ-
ալ-նահանգապետ Լիլևը հաստ սիգարը բերանից
չհանելով նախատում էր Մարտինովին:

— Դուք, ռոտմիստր, խայտառակեցիք մեզ: Գոր-
ծադուլը շարունակվում է, ամեն օր ցույցեր են լի-
նում քաղաքում. հեղափոխական Կորան հանդես է
դալիս ամենուր, կոչերը շարունակվում են հրատա-
րակվել, իսկ դուք... Դուք դեռևս ոչինչ չկարողա-
ցաք անել, ուշքի եկեք, մենք կործանվում ենք...

Մի կուժով դատարկելով լիքը բաժակի ջուրը,
նա փնջոցով շարունակեց.

— Գործադուլը համառորեն շարունակվում է:
Նավթարդյունաբերողներն ու դործարանատերերը ո-
րոշել են ղիջել...

Նա թուլացած նստեց բաղմոցին: Ժանդարմների
պետը թուրք կուլ տալով կմկմաց.

— Երևակայեցեք, ձեր պայծառափայլություն,
չեք կարող պատկերացնել, թե այսօր ինչպիսի ցույ-
ցի վերածեցին դո՛ւված բանվորների թաղումը:

Գեներալ-նահանգապետն աչքերը չօղելով նրա
վրա՝ հեղնանդով բացականչեց.

— Եվ դուք, կայսրության Ժանդարմների պե-
տը, թույլ տվեք, որ տապանաքարի վրա կանդնած
բանվորներն սպառնան մե՞զ, ա՛յ, ա՛յ, ա՛յ, ու դո՞-

չեն՝ «կորչի թաղալորը»... Ո՞րը, հասանք, պա-
րոններ:

Բոլորը լուռ էին: Գեներալ-նահանգապետը ոտքի
կանգնելով՝ սպառնադիրն հայացքով ուռածիստը Մար-
տինովին, ժանդարմապետին ու Սմիլնովին նայե-
լուց հետո հրամայեց.

— Վերջին անգամ դուռնացնում եմ ձեզ. մենք
դործը տանուլ ենք տվել: Գտեք, բռնեցեք, իմ ձեռ-
քը տվեք այդ Կոբային, ալերեցեք, հողին հավասա-
րեցրեք նրա տպարանը, հրամայում եմ՝ հենց այս
րոպեիս դործի անցնել...

Գեներալ-նահանգապետը ճանապարհ դնելով նը-
րանց, փակեց առանձնասենյակի դուռը ու ընկավ
մետաքսապատ փափուկ դահալորակի վրա: Նա
մտածում էր...

Մի պահ նրա աչքերի առաջ պատկերացավ, թե
ահա, ապստամբվել են կայազորի զինվորները, թե ա-
հա, նրանք մոտենում են նահանգապետության շեն-
քին, նրանց հետևից շարժվում են տասնյակ հազա-
րավոր բանվորներ: Քայլում են նրանք ու երգում.
նրանց առաջից դնում է Կոբան: Նա ծիծաղում է:
Ահա, ահա, կայազորի զինվորներն իրեն են ուղղել
չողացող սվինները:

Նա սարսափահար վեր թռավ տեղից, մոտեցավ
Վրամանին, մի կումով գլուխը քաշեց բաժակի ջու-
րը, ապա գետին չարտեց բաժակը ու կատաղած բա-
ցականչեց.

— Ձեռ պրծնի իմ ձեռից, Լեօբա, ես քեզ անպայ-
ման նորից աքսոր կուղարկեմ և տաժանակրուծյան
մեջ կհալվեն քո ոսկորները:

Մոտեցավով դրասեղանին՝ նա հիստերիկ զան-

դահարեց, ներս մտավ նահանգապետության չինով-
նիկներեց մեկը:

— Կանչեցե՞ք կառեթը...

14.

Գործադուլը երկարում էր...

Նախթատերերը վաղուց ընկճված՝ պատրաստ
էին ղեջնու, սահայն նահանգապետի կարգադրու-
թյամբ սպասում էին, ահաբեկված սրտով հաշվելով
անցնող օրերը: Ամեն օր քաղաքից դուրս, քաղաքի
փողոցներում, հրապարակներում բանվորական նո-
բանոր ցույցեր էին լինում:

Ալյոշան, գործադուլային կոմիտեյի անդամները,
քաղաքապետության մեջ, նահանգապետի մոտ ամեն
օր դումարվող նախթատերերի խորհրդակցություննե-
րում մաղաչափ անգամ չէին ղեջնում բանվորների ա-
ռաջադրած պահանջներեց... Ոստիկանությունն ա-
հաբեկված բանվորների համառությունից՝ խուսա-
փում էր ընդհարումներից: Քաղաքում համառ լու-
րեր էին պտտվում, թե նահանգապետի պահանջով
Թիֆլիսից դորքեր են ուղարկվել՝ գործադուլը ճն-
շելու համար:

Կոբան ընթացք էր տալիս պայքարին: Ամեն օր
նրա մոտ էին լինում գործադուլային կոմիտեի ան-
դամները, պատում էին բանակցությունների ըն-
թացքի մասին:

— Ոչ մի դեպքում չգիջել, լինում էր նրա պա-
տասխանը:

Գործադուլի քսանմեկերորդ օրվա դիշերը վա-
ղուց էր կես եղել: Կոբան նստած փոքրիկ դրասեղա-

նի մոտ, չարունակում էր դրել: Նրա դիմաց նստած էր Ստոպանին: Նա լուռ էր: Դուռը բաղխեցին: Ստոպանին բաց արեց: Ներս մտավ Արչակը: Նա կոբայի ու Ստոպանիի ձեռքը սեղմելուց հետո նստեց թիթեղյա վառարանի մոտ: Կոբան կկոցած աչքերի հայացքով նրան նայելուց հետո մեղմուժյամբ հարցրեց.

— Ի՞նչ նորություն կա:

Արչակն ակամա արորելով աջ աթաղ վրայի պաշտածև սպին, պատասխանեց.

— Դիմադրում ենք, ինչքան ուժ ունենք դիմադրում ենք, ընկեր Կոբա:

— Այո: Պետք է համառ լինել,— ասաց Կոբան, ապա վեր կացավ, մոտեցավ Արչակին, երկու ձեռքը նրա լայն ուսերին դնելով ասաց.

— Եթե ոչ այսօր, ապա վաղը ձեր բոլոր պահանջները կբավարարվեն: Հավատացե՛ք և վստահ եղե՛ք:

— Հավատում ենք ձեզ, ընկեր Կոբա, ու դրա համար էլ դիմանում ենք,— ասաց Արչակը:

Դուռը կրկին բաղխեցին: Կոբան մոտեցավ ու բաց արեց. շեմքին հայտնվեց մաղակալած դեմքով Ալյոշան: Նրա աչքերը խնդուժյամբ էին վառվում: Կոբան սեղմելով նրա ձեռքը, հարցրեց.

— Է՛, ի՞նչ նորություն, ընկեր նախադահ:

— Բանակցությունները վերջացան: Մեր պահանջները բավարարում են, պայմանով, որ վաղն սկսենք աշխատանքը:

Կոբան կրկին անգամ սեղմելով Ալյոշայի ձեռքը, ասաց.

— Շնորհավորում եմ նախադործների առաջին

հաղթանակը: Նոր պայքարի համար պատրաստ եղե՛ք, ընկերներ... .

Արչակը լսելով այս լուրը, վեր թռավ նստած տեղից, նա մի բոպե կարծես չհավատաց իր լսածին, ուշքի դալով՝ մոտեցավ Կոբային ու իր լայն ավի մեջ առնելով նրա ձեռքերը— սեղմեց իր կրծքին:

— Մենք հաղթեցինք, մենք պարտական ենք ձեզ...

Ու Արչակի մոայլ դեմքին խաղաց պայծառ ժպիտը:

Արչակը ժպտում է,— ծիծաղելով ասաց Կոբան:

— Այդ իմ առաջին ժպիտն է,— կրկին անգամ սեղմելով Կոբայի ձեռքը՝ ասաց Արչակը:

Լուսանում էր... Արչակը վերցնելով գլխարկը, դուրս թռավ փողոց:

Բացվում էր դեկտեմբերյան պայծառ առավոտը. արևի հրեղեն դուռը դուրս լողաց կարծես հորիզոնին մերված ջրերի անսահման տարածությունից ու ոտքի ելավ նախալայն քաղաքը: Մաղակալած, մըռայված դեմքերով մարդիկ լուսավորվել էին նոր ժպիտով: Խնդուժյան արտասուքն աչքերին՝ նրանք ջերմորեն սեղմում էին միմյանց ձեռք.

— Մենք հաղթեցինք:

— Տասնչորս ժամվա փոխարեն Ծ-ժամյա բանվորական օր:

— Աշխատավարձի հավելում:

— Գործադուլի օրերի վարձատրություն:

— Միություններ ունենալու իրավունք:

— Ավելի սերտ համախմբվե՛նք, ընկերներ:

Ու կյանքը փոթորկեց մեռած քաղաքի ոլորտներում... Գայլում էր Արչակն ու երգում... Ներս մտնե-

լով իր փոքրիկ ներքնահարկը՝ նա լայն ծպտոց
ընդառաջ դնացող Օփսաննային:

Օփսաննան տեսնելով նրա ժպտացող դեմքը, ա-
կամայից կանդ առավ. որպես պատասխան՝ Արչակը
բարձր ձայնով ասաց նրան.

— Մենք հաղթեցինք, մենք ցույց տվինք մեր
ուժը...

Օփսաննան զրկելով նրա դուռից, սեղմեց իր լա-
րախող կրծքին: Նա արտասովոր էր:

— Դու ուրախ ես, դու ժպտում ես, հոգիս:

Նրանց աչքերից թափվում էին խնդուլթյան ար-
ցունքները: Արչակն արտասուքներ է միջից ժպտում
էր... Դա հաղթանակի ժախտն էր...

1938 թ. Բագու.

ԽՆԴՈՒԹՅԱՆ ԱՐՑՈՒՆՔՆԵՐ

«Մարդիկ կորչում էին անցյալում, մարդիկ
կորչում են կամփր գծից դուրս: Մեր երկ-
րում մարդիկ չեն կորչի... Կա Ս ս ա լ ի ն,
փառհ նրա գորոքյանը»:

(Իմ ծանոթ ծերունու խոսքերից):

1.

Սահմանադրված նստած արևելյան քաղաքի փո-
ղոցներում մոլեգնում էր բուքը, հրհուրոյով սուլում
հրապարակներում, թակում պինդ փակած պատու-
հանները, սառուլցով պատում ապակիների երեսը,
վազում թիթեղածածկ տանիքների վրայով, կախվում
բուխարիկների անցքերից՝ վառարաններում բորբո-
քելով կրակը...

Տարերքի այդ ահեղ պահին Վարդյանի բնակա-
րանում, որ լի էր հաճելի ջերմությամբ, խնդու-
թյունն էր հորդում — Վարդյանի ավագ որդին՝ վա-
յելչատես դեմքով զինվորական սավառնորդը, տեղից
վեր կենալով վառեց ծխախոտը, մոտեցավ ռադիո-
ընդունիչին, ապա դիմելով հորը՝ հարցրեց.

— Հայրիկ, չէի՞ր ցանկանա լսել աշխարհի անց
ու դարձից: Մոսկվայի ժամն է:

Վարդյանը սպիտակ բեխերը սղալելով նստեց
փափուկ օթոցի վրա և ծիծաղելով ասաց.

— Վաա չի լինի ժամ առաջ լսել լուրերը:

Վարդյանի սավառնորդ որդին ընդունիչի սլաքն ուղղեց Մոսկվայի թվանշանի վրա ու վեր կացավ։

— Պատրաստ է, հիմա կլսենք։

Հոր մոտ, օթոցի վրա տեղ դրավեցին միջնակ ու կրտսեր որդիները։ Բրդյա թեթև շալն ուսերին դը-
ցած ներս մտավ ավադ որդու կինը և նստեց ընդու-
նիչի մոտ։ Կես ժամ անընդհատ նրանք լսում էին
վերջին լուրերի հաղորդը։ Մի րոպե ռադիո ընդու-
նիչը լռեց։

— Ի՞նչ է, վերջացավ լուրերի հաղորդումը, —
չտապով հարցրեց Վարդյանը։

— Կարծում եմ՝ դեռ ոչ, այդ մասին չհաղոր-
դեցին, — ասաց կրտսեր որդին, — ապա, փորձիր ու-
րիշ քաղաք, Վանյա, լավ կլինի բռնես Լենինգրա-
դը, դիմելով մեծ եղբորն ասաց նա։

Նույն րոպեին Մոսկվայից շարունակվեց հաղոր-
դումը։

«Այժմ լսեցեք կառավարական հաղորդումը՝ «Զե-
յուսկին» նալի մասին»։

Վարդյանն անհադիստ շարժվեց նստած տեղում,
ձեռքը դրեց միջնակ տղայի ծնկանն ու հարցրեց։

— Վահան, կառավարական հաղորդում ասաց,
այնպես չէ՞։

Միջնակ որդին լսողությունը սրելով, առանց
հոր դեմքին նայելու՝ շշնջաց։

— Այո, հայրիկ կառավարական ասաց։

Ռադիո ընդունիչից հստակ բառերով հաղորդ-
վում էր։

«Փետրվարի 13-ին, ժամը 15—30 րոպեյին Հյու-
սիսային հրվանդանից 155 մղոն և Ուելլենից 144 մղոն
հեռավորության վրա սառույցների ճնշումից խոր-

տակվեց «Զեյուսկին»։ Սմբողջ անձնակազմը՝ 103
հոգի փոխադրված է սառույցի վրա։ Կազմակերպված
է կառավարական հանձնաժողով՝ Օ. ՅՈՒ. Շմիդտի
էքսպեդիցիայի մասնակիցներին և «Զեյուսկին» նա-
վի անձնակազմին օգնություն ցույց տալու համար»։
Կառավարական հաղորդումը լսելուց հետո բո-
լորը լուռ էին։ Լսողությունը խզեց միջնակ որդին,
որն իր մասնագիտությամբ կառուցող-ճարտարապետ
էր։ Նա ոչ ոքի չնայելով՝ դողողացող շրթունքներով
ասաց։

— Բեհռային ծովն ամենակուլ է։ Դաժան է
այնտեղ տարերքը։ Սառույցների հետ դեպի բեհռ
կչարժվեն հարյուր երեք հոգի... Իսկ նրանց փրկելը
դժվար է. կկորչեն բոլորը։

Սավառնորդը ծխախոտը հանգցնելով՝ մոտեցավ
միջնակ եղբորը։

— Սխալվում ես, Վահան, չեյուսկիցիները կը-
փրկվեն։

— Թերևս, եղբայր սիրելի, բայց ի՞նչ միջոց-
ներով։

— Սավառնակները նրանց օգնության կհասնեն։
Վահանը հեղնորեն եղբորը նայելուց հետո ա-
սաց։

— Քեզ, եղբայր իմ, միշտ հավատացել եմ,
բայց ների ինձ այս անգամ, որ թերահավատ եմ
մնում։ Մի գուցե դու չես ուսումնասիրել Սրկտիկան։
Այնտեղից դժվար թե մարդիկ վերադառնան։

— Հավատա ինձ, Վահան, կփրկվեն բոլորը...
Վարդյանը մոայլված դեմքով լսում էր որդիներ-
ի բանավեճը։ Նա լուռ էր... Կրտսեր որդին մո-
տենալով, մեղմությամբ հարցրեց նրան։

— Իսկ դու, հայրիկ, ի՞նչ կարծիքի ես:

Վարդյանը ծխամորճը վառելով ոտքի կանգնեց. նայելով իր երեք որդիներին՝ ասաց.

— Բոլորն էլ կփրկվեն... Այդ լա՛վ իմացե՛ք: Իմ վահանը մի տեսակ լավ չխոսեց. ինչպիսի բուժքու բորան էլ լինի, ոչ մի բան չի կանգնեցնի սովետական մարդկանց:

2

Գարուն էր: Սահմանադրւի արեւելյան քաղաքում ծաղկել էին ծառերը և բուրմունքով լցրել շրջապատը:

Ապրիլյան պայծառ օրերից մեկն էր: Վարդյանը դուրս դալով տնից, քայլերն ուղղեց դեպի քաղաքային այգին: Գարնանային կեսօրվա արևը հաճելի ջերմություն էր տարածում. տերեւակալած ծառերը թեթև հովից մեղմորեն օրորում էին կանաչ կատարները: Վարդյանը դավազանն աշխուժով խփելով դետին, մտավ այդու կամարակապ դռնից: Նա անցնելով երիտասարդների մոտից, հանդարտ քայլերով մոտեցավ մարմարապատ ավազանին ու նստեց սաղարթախիտ ծառի տակ դրված կանաչ բաղկաթուռներից մեկի վրա: Երիտասարդները տեսնելով Վարդյանին, ուրախ ժպտացին ու միմյանց աչքերով անելով, նրա կրտսեր որդու հետ միասին, մոտեցան ու ողջունեցին նրան: Երիտասարդները նստելով բաղկաթուռների վրա, նայում էին դիմացը: Մարմարակերտ ավազանի միջից շատրվանը հսկայական ուժով վեր էր շարժում ջրի բարակ շերտը, որն արևի շողերի տակ շողշողում էր աղամանդի փայլով:

— Հայրիկ Վարդյան, վերջապես ե՞րբ ես կատարելու խոստումդ,— ժպտալով հարցրեց սավառ-

նորդի հոմազդեստով, սևաչյա երիտասարդը, որը հաճախ լինում էր նրանց տանը, կրտսեր որդու հետ միասին:

— Խոստո՞ւմս, ի՞նչ խոստում:

Վարդյանի կրտսեր որդին մոտենալով նրան, ասաց.

— Հայրիկ, մի՞թե դու մոռացել ես խոստումդ, դու խոստացար մեզ համար պատմել անցյալից, թե ինչպե՞ս էին կորչում մարդիկ... Հիշո՞ւմ ես: Ուրեմն կատարի խոստումդ:

Վարդյանը վառելով ծխամորճը, ձեռքը դրեց իր կողքին նստած սավառնորդի հոմազդեստով սևաչյա տղայի ուսին և ասաց.

— Ինչո՞ւ չէ: Այսօր ես ձեզ կպատմեմ անիծյալ անցյալի մասին, որ դուք, իմ լավ բալիկներ, ավելի ջերմ սիրով սիրեք մեր հայրենիքը:

ՎԱՐԴՅԱՆԻ ՊԵՏԱԾԸ

— Տասնհինգ տարեկան էի, երբ թողնելով պապենական դյուղը, հայրս ընտանիքով փոխադրվեց Թիֆլիս քաղաքը,— սկսեց իր պատմությունը հին բանվոր Վարդյանը: Նա տարիներ առաջ պանդխտության մեջ էր եղել և շատ բանիմաց արհեստավոր էր. շատ էր սիրում ինձ, սակայն չկարողացավ ուսումի տալ և ես, մի քանի արհեստ փոխելուց հետո, ընկա արձիճի աշխարհը... Գիտե՛ք, ծանր էին, շատ ծանր՝ աշխատանքի պայմանները, օրական տասներկու ժամ դառը քրտինք էինք թափում թուրմալորված օդում: Արձիճի աշխարհը հոգուս վրա նստեց իր ծանրությամբ: Սարերի զուլալ աղբյուրների ջրերին սովոր սիրտս թփրտում էր վանդակ ըն-

կած թռչունի պես, բայց ես շուտով ընտելացա իմ նոր տարերքին։ Սիրեցին ինձ արճիճի աշխարհի մարդիկ և ես փոխադարձ սիրով՝ սիրեցի նրանց։

Հայրս կարդացած մարդ էր և սիրում էր աշխարհի բաների մասին երկար զրույց անել մեր հարևան վրացի Վանոյի հետ։ Մեր հարևան Վանոն աշխատում էր երկաթուղային արհեստանոցում և հորս հետ զրույց անելու ժամանակ միշտ հավատով էր խոսում աղատության մասին։ Ես, դե այն ժամանակ այնքան էլ բան չէի հասկանում նրանց խոսքերից... Բայց մի օր ես էլ հասկացա աշխարհի խերն ու շատը։ Էդ էսպես պատահեց... Հայրս վերջին շրջանում շատ հաճախ տուն էր վերադառնում լուսաբացին, տանը եղած ժամանակն էլ խորասուզվում էր ընթերցանություն մեջ. քիչ էր խոսում մեզ հետ։ Մայրս տեսնելով նրա մեջ կատարվող փոփոխությունները, միշտ փնթփնթում էր քթի տակ։

— Տերտեր ես դառնալու գլխի՞ս, կարգալու սիրահար է դառել բախտավորը. դե որ եղբան ուսումնասեր էիր, ապա ինչո՞ւ տղայիդ ուսումնի չտվիր։

Ես ծիծաղում էի մորս խոսքերի վրա, իսկ հայրս նոթերը կիտելով քրթմնջում էր։

— Շատ մի խոսիր, կնի՛կ, կդա ժամանակ, դու էլ, տղադ էլ ուսում կառնե՛ք։

Մի օր աշխատանքից տուն վերադառնալու ժամանակ, փողոցում բանվորական մեծ ցույց տեսա։ Շուքարարները երգում ու սուլում էին։ Վախեցած քաղքենիները փախչում էին աջ ու ձախ։ Ես մայթի վրա կանգնած, հմայված՝ նայում էի ցուցարարների շարքերին և ի՞նչ... շարքերի մեջ նկատեցի հորս։ Նա խրոխտ քայլում էր ու երգում։ Շուտով վրա

հասան ոստիկանները և ինձ քշեցին մայթի վրայից, ես հեռվից տեսա ոստիկանների ու բանվորների կռիվը։ Փողոցում և շրջապատում լսվում էին սպառնադին կանչեր, բայց երբեք չէր լուռ. ընդհանուր ժրխորի միջից նոր ուժով էր պոռթկում։

Այդ օրը ես անմիջապես տուն չվերադարձա. շրջում էի քաղաքից դուրս, պղտոր դետի արին ու մտածում դալիքի մասին։ Ուշ գիշերին տուն վերադարձա։ Հայրս տանն էր։ Նա նստել էր սեղանի մոտ ու ձեռքերի մեջ առել ալեխառն գլուխը։ Նա ինձ տեսնելով, գլուխը բարձրացրեց ու մռայլ հայացքով նայեց ինձ։ Ես լուռ ու մունջ նստեցի նրա մոտ։ Հանդցնելով ծխախոտը, հայրս մոտեցավ ինձ ու իր կոշտացած ձեռքերը ուսերիս դնելով, հարցրեց.

— Ինչո՞ւ ես տխուր, որդիս... Ի՞նչ է պատահել քեզ։ Գուցե դու ազդվեցիր, որ փարավոնները մեզ ծեծեցին, ոչինչ, մենք էլ պակաս չմնացինք։

Ես լուռ էի։ Նա շոյելով գլուխս, կարծես սրտի խորքից չարունակեց.

— Էսպես է, որդի, աշխարհի բանը։ Թույլ չպիտի տալ, որ նրանք, այդ ճարպակալած դեերը, շարունակ ծծեն մեր արյունը։ Մենք կհաղթենք, մենք ենք լինելու աշխարհի տերը. էդպես է ասում մեր երիտասարդ ընկեր Սոսոն։

Ես դարմանքով հարցրի.

— Ո՞վ է Սոսոն, հայրիկ։

— Սոսոն, որդիս, կարդացած մարդ է. ճամարիտ են նրա խոսքերը և մենք բանվորներս սիրում ենք նրան, ինչպես մեր հարազատին։

Այսպես, առաջին անգամ հորիցս լսեցի Զուլաչ՝ վիլու անունը...

Այն տպարանում, ուր աշխատում էի ես, շատ ու շատ սրտակից ընկերներ ունեցա, բայց բոլորից շատ սիրեցի իմ վարպետին: Գյորգի էր նրա անունը: Նա բարձրահասակ էր, վայելչակազմ, դիշերվա նման սև ու խորունկ աչքերով: Շատ էր վստահում ինձ և երբեմն սրտագին զրույցներ էր անում հետս: Մի օր աշխատանքից տուն վերադառնալու ժամանակ, Գյորգին դրկելով ինձ, ասաց.

— Էհ, Վարդյան, հիմա դու արդեն ղիտակից բանվոր ես, ապա ե՞րբ պիտի պետք դաս մեր դորժին:

Ես դուրս գնելով նրա լայն կրծքին, ասացի, որ պատրաստ եմ կյանքս դրավ դնել իրենց համար:

Գյորգին երկար ժամանակ լուռ էր: Մենք քայլում էինք գետափով ու երբ բոլորովին մթնեց, նա ձեռքս բռնեց ու ասաց.

— Վստահում եմ քեզ, Վարդյան,— ապա ծոցից հանելով մի կապոց, մեկնեց ինձ ու ասաց.

— Ահա, տար և փակցրու երկաթուղային արհեստանոցների պատերին: Սա Սոսո Զուղաչվիլու գրածն է:

Ես հպարտութամբ ասացի վարպետիս, թե հայրս ճանաչում է Սոսո Զուղաչվիլուն և ես պատրաստ եմ դիշեր ու ցերեկ աշխատել ազատության մեծ դորժի համար: Գյորգին հարազատ եղբոր պես համբուրեց ճակատս ու հաջողութուն ցանկացավ: Սրտիս սեղմեցի նրա սված նվիրական կապոցն ու արագ քայլերով հեռացա նրանից: Գյորգին Սոսո Զուղաչ-

վիլու մոտիկ օդնականներից մեկն էր և մեզ նման քիչ մարդկանց աչքեր բաց չարեց նա:

Այնուհետև ես Գյորգիից միշտ հանձնարարում թյուներ էի ստանում:

Մի օր, ձմռան մի երեկո, Գյորգուց ատացած թուղիկների կապոցը վերադառնալու փեշի տակ դրած՝ վերադառնում էի տուն: Ուրախ երգելով մտա մեր բակը, բայց արի մեր տան դուռը ու սարսափից քարացա կանգնածս տեղում: Երկու ոստիկան տակն ու վրա էին անում մեր տան իրերը: Ուշքի դալով, ես հետ դարձա և ուղեցի փախչել, բայց արդեն ուշ էր: Ոստիկանները թռան իմ հետևից ու դեռ բակից դուրս չելած, բռնեցին: Որքան ուժ կար բազուկներումս, ես հրեցի նրանց, ապա դուրս թռա փողոց: Գաղաղած ոստիկանները նորից բռնելով ինձ, դետին տապալեցին ու սկսեցին տրորել թևերս, արյունաշաղխա արին քիթ ու մոռեթս և երբ ոտքի կանգնեցրին, ջարդված ձեռքերս անզոր կախվել էին. վերադառնալու տակից ընկավ թուղիկների կապոցը: Ոստիկանները դռն իրենց ավարից՝ ինձ քարշ տվին մեր բակն ու այնքան ծեծեցին, որ ուշքս գնաց:

Աչքերս բաց արի կիսախափար գնդանում: Մղրած օդը կսկծացնում էր աչքերս, խտուտ տալիս քթածակերիս մեջ: Ես ուղեցի շարժել ձեռքերս, ավաղ, չկարողացա: Ոստիկանները տրորել ու ջարդել էին մատներս, դուրս դեղել աջ թևս ու արմունկից ջարդել ձախ թևս: Երեք օր անդգա ընկած էի մղրած գնդանում: Երկար ժամանակ ինձ հարցաքննության չտարան:

Երիտասարդ օրգանիզմս տարավ առաջին ու տանջալից ծեծը: Մի կտոր չոր հաց, թիթեղյա ա-

մանով տրվող մի բաժակ դու ջուր, այս էր իմ սը-
նունդը: Ես ղնդանում նստած, մտքի թևերով դուրս
էի թռչում բանտի պարիսպներից: Երազումս միշտ
տեսնում էի Գյորգուհի ու վշտից սարսափած մորս:

Երկար ժամանակ դրսի աշխարհից տեղեկություն
չունեի: Մի օր բանտի աշխատողը մոտենալով իմ
խցին, կիսաբաց դռնից զզվանքով ներս չալրեց հա-
ցի կապոցը ու դուռը նորից փակելով, սաստիկ հա-
հոյեց և հեռացավ: Ես անդորոթյունից կրճում էի
չըթունքներս: Մոտ քաջելով հացի կապոցը, բաց ա-
րի: Մայրս էր ուղարկել: Դարձել էի չատակեր: Ար-
տասուքն աչքերիս կերա բերած հացի կեսը. մեկ էլ
բերանումս դառնություն զգացի: Թղթի համը տա-
րածվեց բերանիս մեջ: Զեռքով հանեցի հացի մեջ
թաղված թղթի փոքրիկ դնդիկը, որն աստամներիս
տակ տափակել էր: Դողացող ձեռքերով, շունչս պա-
հած՝ խնամքով բաց արի թղթի կտորը և մի կերպ
տառերը ջուրելով կարդացի. «Տղամարդ եղիր: Բոլորս
լավ ենք, համբուրում ենք քեզ... Գ...»: Խնդու-
թյունից արտասուքի կաթիլները թափվում էին աչ-
քերիցս: Ես կրկին ու կրկին անգամ կարդացի թղթի
կտորը: Խամ էի, չգիտեի, որ յուրաքանչյուր վայր-
կյան կարող են հետևել ինձ, ուչքի եկա միայն այն
ժամանակ, երբ աղմուկով դուռը բացվեց և վրա վա-
ղեցին բանտային վերակացուն ու մի ժանդարմ: Ա-
ռանց ինձ կորցնելու թղթի կտորը բերանս կոխեցի
ու թքով տրորելուց հետո կուլ տվի: Բանտի տեսուչն
ու ժանդարմն աշխատում էին բաց անել բերանս,
Շատ տանջելուց հետո մի քիչ բաց արին: Տեսուչն

իր հաստ մատը կոխեց բերանս, որպեսզի սիրտս հեռ
տամ, բայց աղպես էլ անհետ կորավ թղթի կե-
տորը:

Գարնան սկզբին եղավ իմ դառը և ինձ որոշեցին
ի՞նչ... տաժանակիր աշխատանքի ուղարկել:

Թիֆլիսի բանտից տանելուց երկու օր առաջ
թույլատրեցին ծնողներին՝ ինձ հետ տեսնվելու:
Բանտ եկան հայրս ու մայրս: Օ՛, մայրս, նա ցա-
վեց, վշտեց, կծկվել էր, պառավել: Նրա կապտած
չըթունքները դողում էին սարսափից, աչքերից
թափվում էին արտասուքի կաթիլները: Հայրս իրեն
ամուր էր պահում: Մայրս մոտեցավ ինձ, դրկեց,
դուլխո համբուրեց: Նրա չորացած ձեռքերը կպան
չղթաներիս, չղթաները խուլ զրնգացին ու մայրս ու-
չաղնաց ընկավ հորս ձեռքերի վրա:

Ես ու հայրս ուչքի բերեցինք նրան: Քիչ-քիչ
մայրս հանդարտվեց: Հայրս թազցնում էր վիշտը
նրանից, կատակներ էր անում հետս, քաջալերում էր
ինձ:

— Կնի՛կ, հեչ մի մտածիր, չի անցնի մի տասը
տարի, հետ կգա մեր տղան, հարսանիք կանենք և
ես ու դու թոռնիկներ կունենանք:

Մայրս չարունակ արտասվում էր ու արտասուք-
ի երի միջից մրմնջում.

— Ախար ո՛ւր են տանում իմ մխնոճար բա-
լին:

Եկավ բաժանման ծանր րոպեն: Հայրս գլխիցս
վերցնելով աքոբրականի գլխարկը, համբուրեց ճա-
կատս, իր լայն կրծքին սեղմեց գլուխս:

— Արժանավոր զավակս, քեզ բարի վերա-
դարձ...

Եւ անշաղի խղճում էի մտաւ: Մեր անասկցում
թյան ժամանակամիջոցում, ես չարունակ մտածում
էի նրա մասին: Հավատացած էի, որ իմ աքսորը
կսպանի նրան: Սակայն բաժանման վերջին բոպէյին
մայրս արեացավ: Գլխի չարի ծայրով աչքերի արտա-
սուքը սրբելով, նա մոտեցավ ու զրկեց ինձ.

— Միշտ հաջողության մեջ լինես, որդի, թող
արաքիչ աստվածը պահապան լինի քեզ:

Ես ցնծում էի. մայրս ինձ հաջողություն է ցան-
կանում, նա արեացավ բաժանման վերջին բոպէյին:
Հորս խոսքերից ես չառ բան էի դուշակում, ուրեմն
ընկերներս դո՛ւ եմ ինձանից, ես արդարացրել եմ նը-
րանց հույսերը:

Մեզ տարան հեռու-հեռու... Մեր հետևում մը-
նացին կովկասյան բարձրաբերձ սարերը, ուկրաինա-
կան լայնարձակ ստեպները, ռուսական անծայրածիր
անտառները, ջրառատ ու հանդարտ հոսող գետերը և
խորը ձմռանը մենք հասանք ձյունի թաղավորու-
թյունը, ուր ես անց կացրի իմ տաժանակիր աշխա-
տանքի երկար ու ձիգ տարիները...

Վարդյանը սև շրջանակավոր ակնոցների տակից
նայելով իր շուրջը հավաքված երիտասարդներին,
ժպտաց հայրական ժպտով, վառեց հանդած ծխա-
մորճը և շարունակեց իր պատմությունը.

— Հասանք մեր նշանակված վայրը: Այնտեղ ա-
մեն ինչ ծածկված էր ձյան հաստ շերտով. կուսա-
կան անտառները ծածկվել էին ձյունի հաստ սավա-
նով, տները հազիվ հազ էին երևում ձյան տակից:

Սարերի, լեռների ու հողի սավա սիլաս իպրատւմ էր
ձյունի տալալայում: Անցան ամառային երկու ամիսնե-
րը, որոնք ինձ թվում էին երկար ու վերջ չունեցող
տարիներ: Ծուռով ևս ծանոթացա մի խումբ աքսո-
րականների հետ, որեքս սկսեցին անհամեմատ թեթև
անցնել: Խմբով դնում էինք փայտ կտրելու՝ այդ էր
մեր սպորուստի միակ միջոցը:

Մի օր ընկերներով մեր խրճիթի դռանը կանդ-
նած, դբույց էինք անում, մեր լամբին մոտեցավ ա-
րեւելցու չափիւրված դեմքով, միջահասակ, մորթե
կիսամուշտակը հագին մի մարդ: Մեր ընկերներն ու-
րախ դեմքերով ընդառաջ դնացին նրան: Նորեկը
ջերմորեն սեղմում էր ընկերների ձեռքը, հարց ու
փորձ անում նրանց սպրեկակերպի, տրամադրություն-
ների մասին: Ինձ մոտ կանգնած աքսորականը, որին
բոլորը քեռի իվան էին ասում, ժպտուն դեմքով նա-
յում էր նորեկ մարդուն: Նա փորձեց քայլել, չկա-
րողացավ: Հինգ օր առաջ անտառում փայտ կտրելու
ժամանակ ծառն ընկել էր աջ ոտքի վրա և ջարդել:

Ես ևս հետաքրքրված նայում էի նորեկ, ժպտա-
դեմ մարդուն: Ձկարողանալով զսպել հետաքրքրու-
թյունս՝ դիմեցի քեռի իվանին:

— Քեռի, ո՞վ է այդ մարդը:

Քեռի իվանը դարձացած նայեց ինձ ու կապույտ
աչքերն արագ-արագ թարթելով՝ տարակուսանքով
հարցրեց.

— Դու չե՞ս ճանաչում նրան:

Պատասխանեցի, որ առաջին անգամն եմ տեսնում
այդ մարդուն:

— Ապա դու էլ ի՞նչ ունեւոյցիոններ ես, որ չես
ճանաչում նրան, ախար նա էլ է կովկասեցի:

Ձգիտեցի՛ ի՞նչ պատասխանեմ քեռի ի վանին :
Հուզմունքից դողալով՝ զայրացած հարցրի .

— Իսկ եթե դու գիտես՝ ասա՛, էլ ինչո՞ւ ես
նազ ծախում :

Քեռի ի վանը հպարտությամբ կուրծքը դուրս
ցցելով ասաց .

— Մենք վաղուցվա ծանոթներ ենք . Բազմից
դիտեմ, այդ մարդն ընկեր Սոսոն է :

— Սոսո՞ :

— Այո, Սոսո Ձուղաշվիլի :

Ես ինձ կորցրի ու կարծես լսածիս չհավատալով՝
բարձրաձայն կրկնեցի .

— Սոսո Ձուղաշվիլի՞, ասացիր :

Քեռի ի վանը ժպտաց .

— Այո, սիրելիս, նա մեր ղեկավարն է :

Աքսորականները խումբը, որ չըջապատել էր
Ձուղաշվիլուն, խեթող հայացքով նայեց ինձ : Նրան-
ցից մեկը չհամբերելով՝ բացականչեց .

— Ի՞նչ է դոռում էդ ջահելը, քեռի՛, քաշի՛ր դրա
սկանջները :

Աքսորականները ծիծաղեցին ու նորից չըջապա-
տեցին Ձուղաշվիլուն :

Ես քեռի ի վանին դրկելով սկսեցի հուզմունքով
պատմել .

— Հայրս, — ասում էի, — ճանաչում է Ձուղաշ-
վիլուն, ես Թիֆլիսում տարածել եմ նրա դրած կո-
չերը և էստեղ եմ հասել հենց դրա համար :

Քեռի ի վանը, որն ուշադրությամբ լսում էր ինձ,
բարեկամաբար ուսիս խփելով ասաց .

— Ա՛յ, հիմա հավանեցի : Իմացա ո՞վ ես դու և

արժի քեզ հետ ընկերություն անել : Քեզ կձանձրաց-
նեմ Ձուղաշվիլու հետ :

Շուտով Ձուղաշվիլին մոտեցավ քեռի ի վանին :
Նրանք գրկախառնվեցին, ապա նա բարեկց, ինձ :
Քեռի ի վանն շտապեց ինձ ներկայացնել Ձուղաշվի-
լուն :

— Ընկեր Իոսիֆ, այս մեր երիտասարդը կով-
կասեցի է, ձեր հայրենակիցը : Հայրը ճանաչում է
ձեզ, ինքը տարածել է ձեր դրած կոչերն ու դրա հա-
մար էլ հասել է այստեղ :

Ձուղաշվիլին խորազնին հայացքով նայելով ինձ,
հարցրեց .

— Կովկասի՞ց :

— Այո, — պատասխանեցի ես, — Հայաստանցի
եմ, երկար ժամանակ է, ինչ բնակվում եմ Թիֆլի-
սում :

Ձուղաշվիլին կրկին հարցրեց .

— Որտե՞ղ էիր աշխատում :

— Տպարանում :

— Տպարանո՞ւմ : Ո՞ւմ եք ճանաչում :

Ես հպարտությամբ ասացի, որ իմ վարպետը
Գյորգին էր :

Ձուղաշվիլին լայն ժպտաց ու կրկին սեղմեց
ձեռքս :

— Պինդ կաց, վստահ եղիր, որ մենք անպայ-
ման կհաղթենք :

Սեղմելով իմ ու քեռի ի վանի ձեռքը՝ նա հե-
ռացավ :

Ես չկարողացա զսպել հուզմունքս, ներս վազե-
ցի, ընկա իմ Թախտի վրա ու երջանկությունից ըս-

կըսեցի լաց լինել: Արտասուքները միջին չարուն-
նակ կրկնում էի Ձուղաշվիլու խոսքերը:

— Մենք կհաղթենք, մենք կհաղթենք:

Մոտենում էր Սիբիրի դարունը: Պարզևա գի-
շերներին հաջորդեցին թխպոտ օրերը: Ձուղաշվիլին
փոխադրվեց մեզ մոտ: Մենք աքսորականներս հա-
ճախակի հանդիպում էինք նրան: Երբեմն էլ նա ինքն
էր դալիս մեր խրճիթը: Մինչև ուշ գիշեր նստած՝
զրույց էինք անում, հետո երգում էինք խմբով: մեր
երգի ձայնը տարածվում էր հեռու, հեռու: Մեզ
հետ լիասիրտ երգում էր ինքը՝ Ձուղաշվիլին, նա
սիրում էր ընկերներին, սիրում էր անարատ սիրով:
Իր ուժը, իր կյանքը չէր խնայի ընկերների համար:
Ես նրան տեսել եմ հիվանդ ընկերով մահճի մոտ
նստած, տեսել եմ անտառում ընկերներին օգնելու
ժամանակ ու այդ բոլորն անջնջելի տպավորություն
են թողել ինձ վրա, բոլոր այն ընկերների վրա, ո-
րոնք բախտ են ունեցել աշխատելու նրա հետ, բանտ
նստել, տաժանակրության դնալ:

— Ես երբեք ու երբեք չեմ մոռանա Սիբիրի այն
դարնանամուտը, Իոսիֆ Վրասարիտովիչի այն տխուր
դեմքը, որի պատճառը մենք էինք: Միշտ ուրախ,
միշտ ժպտուն նրա դեմքի վրա տխրություն իջավ:
Այդ աշպես պատահեց:

Գարնանամուտի մի ամպամած օր գետերն ա-
զատվեցին սառույցից ու հորդացան: Ջրի հորձանքի
հետ գլորվում էին հսկայական սառցակտորներ: Մենք
ձմռան ընթացքում մեծ քանակությամբ գերաններ

էինք պատրաստել ու դարսել գետափին: Պատկած
էինք մեր խրճիթներում, հանկարծ լսում ենք, որ
գետը քչում է մեր կարած գերանները: Մենք՝ երե-
սուն ընկերներս դուրս թռանք խրճիթից ու վազե-
ցինք դեպի գետը: Գետն օրորելով դեպի մեզ էր
քչում գերանները: Հարա՛յ հրոցով հասանք գետափ
ու նետվեցինք ջուրը՝ փրկելու մեր ապրուստի մի-
ջոցը: Իրար ձայն տալով՝ քաջալերում էինք մեկ մե-
կու ու ջրից դուրս քաշում գերանները: Մեր ընկեր-
ներից մեկը զամբիկին հեծած, պարանի օղակը ձեռքն
առած, դեպի մեզ էր քաշում գերանները: Հանկարծ
բոլորս հետ քաշվեցինք բարձրացող ալիքից: զամբի-
կի վրա նստած մեր ընկերն օրորվեց ալիքի թափից,
գերանները հորձանքի հետ քչեցին նրան ու մի
վայրկյանում ոլորապտույտի մեջ կորան մարդն ու
ձին: Մենք գետափից հեռու քաշելով որսած գերան-
ները, իրիկնադահին հողնած, թրջված ու տանջված,
վերադառնում էինք մեր խրճիթը: Ծանապարհին մեզ
հանդիպեց Ձուղաշվիլին, նա արդեն լսել էր, որ ջու-
րը տարել է մեր գերանները: Բարեկեց մեզ, հետո
մեղմությամբ հարցրեց:

— Ինչպե՞ս են դնում ձեր դորձերը:

Մեզանից մեկը տխրությամբ պատասխանեց:

— Գերանների մեծ մասը տարավ անիրավը:

Ձուղաշվիլին պատասխանեց:

— Ոչինչ, նորից կկտրեք: Կարիք չկա հուսա-
հատվելու:

Մեր ընկերներից մեկը, որ մինչև ականջները
պատած էր մաղով, տխրությամբ ասաց:

— Դժվար է, ընկեր Իոսիֆ, անիրավը զամբիկն
էլ հետը տարավ:

— Այո, դնաց, կորավ մեր դամբիկը, — քուրքի մեջ փաթաթվելով ասաց մի ուրիշը։

Ջուղաչվիլին ձեռքը դնելով քեռի ի վանի ուսին, ասաց։

— Դե, էդ էլ ոչինչ, կաշխատեք, նորից դամբիկ էլ ձեռք կբերեք, ապա նայելով մեր ընկերներին հարցրեց։

— Իսկ ո՞ւր է ձեր մյուս ընկերը։

Մենք մոռացել էինք նրա մասին մտածել։ Եվ մենք լռեցինք։

Ջուղաչվիլին փորձված հայացքով մի րոպե նայում էր մեզ։

— Ինչո՞ւ եք լռել, ո՞ւր է նա։

Մեզանից ամեն մեկն այդ րոպեյին աշխատում էր չնայել Ջուղաչվիլու գեմքին։ Քեռի ի վանը մի բան ասելու համար, ուսերը վեր քաշելով ասաց։

— Էնտեղ մնաց։

Ջուղաչվիլին բռնելով նրա ուսից, հարցրեց։

— Ինչպե՞ս թե այնտեղ մնաց։

Բարձրահասակ, կլոր գեմքով, երկար մորուքով մեր ընկերներից մեկը ցրտից սրթսրթալով, մախրոկայի ծուխը ներս քաշելով, փնչաց։

— Դե ի՞նչ ես մեզ խեղդում, ջուրը տարավ նրան, ա՛յ, դու մեր դամբիկից խոսիր, ի՞նչ պիտի անենք մենք։

Իոսիֆն ուղիղ նայեց նրա աչքերի մեջ և գայրույթով ասաց։

— Դուք խոսում եք, մտածում կորած դամբիկի մասին, գերանների մասին, իսկ մարդու մասին համառորեն լռում եք։ Դա, ընկերներ, ամոթ է ձեզ։ «Ջուրը տարավ», ի՞նչ է նշանակում այդ։ Ինչո՞ւ

չփրկեցիք ձեր ընկերոջը։ Մեզ համար ամենաթանկագինը մարդն է, հասկացե՛ք այդ, ընկերներ։

Ես երբեք ու երբեք չեմ մոռանա այդ րոպեները։ Նրա մշտածիծաղ գեմքին իջավ տխրությունը և նա մեղանից բաժանվեց։ Մենք՝ քսանինը հոգի, քարացած կանգնել էինք, չէինք նայում միմյանց։ Ամոթն այրում էր մեր գեմքը։ Մենք զգացինք մեր թանկագին կորուստն ու լուռ էինք։ Քեռի ի վանը, որը մեկը մյուսի հետևից վառում էր ծխախոտները, տխուր գեմքով ասաց։

— Հարգենք մեր կորած ընկերոջ հիշատակը։

Մի վայրկյանում վերցնելով մեր գլխարկները, լուռ նայում էինք ձյունոտ հեռուները։ Մեր կրծքի տակ բարձրանում, նոր ուժով լեռնանում էր ապրելու և պայքարելու անմար կարոտը։

— Ջուղաչվիլին մեզ խելքի բերեց, — գլխարկս ծածկելով ասացի ես։

— Եկեք, ընկերներ, երգվենք, որ այսուհետև թանկ կգնահատենք մեր ընկերներին՝ մարդկանց, ինչպես մեղանից յուրաքանչյուրին թանկ է գնահատում ինքը՝ մեր հարազատ Իոսիֆը, — ասաց քեռի ի վանը և մենք մեր սրտերում երգվեցինք՝ մինչև վերջ կատարել Ջուղաչվիլու սրբազան պատվերը։

Այդ օրվանից անցել են տարիներ, տարիներ, բայց քանի՞-քանի մարդիկ կորան անհետ։ Այնտեղ, որտեղ մենք էինք ապրում, աքսորականներին հսկող Սիբիրի ժանդարմերիայի գործերում մի երկտող կա, ուր ասված է. «Աքսորականներից մեկը խեղդվեց ջրում... ելք»։ Եվ այսպես, անհետ կորավ մարդը, գնաց հանգիստի ձյունների մեջ փնտռելու իր գերեզմանը։

Ի՞նչ էր մարդը, որ նրա մասին մտածեին: Պալատներում նստած թագավորական մարդկանց համար մարդ կորչելը դա նույնն էր, ինչ որ, ասենք՝ ծովից մի կաթիլ ջուր պակսելը: Նրանք՝ ոսկու այդ ըստբուկները, քանի՛-քանի տասնյակ հազարավոր վառ կյանքեր հանգցրին ի շահ Նիկոլաշկայի: Բանտերի մուկ ղնդաններում, հեռու Սիբիրի ձյունոտ տափաստաններում մարդը կորչում էր անհետ...

Ծերունի վարդյանը լռեց... Ապա վառեց հանգած ծխամորճը և ժպտալով ոտքի կանգնեց.

— Մեր երկրում մարդիկ չեն կորչի: Կա՛ Ստալին, փա՛ռք նրա զորությանը...

Քաղաքային այգում, ուր դրոսնում էին հարյուրավոր մարդիկ, տարածվեց փոքրիկ լրագրավաճառների ձայները.

— Նոր լո՛ւր, նոր լո՛ւր...

— Կարդացե՛ք կառավարական հանձնաժողովի հաղորդագրությունը:

— Սառցային դերությունից ազատված չելյուս-կինյաններին փոխադրում են մայր ցամաք:

— Նոր լո՛ւր, նոր լո՛ւր...

— Կարդացե՛ք Շմիդտի ճամբարի վերացման մասին...

Վարդյանին չըջապատած երիտասարդներից մեկը լրագիրը վերցնելով տվեց նրան:

— Ահա, հայրիկ վարդյան, կարդացե՛ք:

Վարդյանը լուռ կարդում էր: Խորշոմներով պատած նրա դեմքի վրա շողաց պայծառ ժպիտը:

— Ահա, սիրելիներս: Ել չկա Շմիդտի ճամբարը. փրկված են խորհրդային հարյուր երեք բևեռախույզները:

Ու նրա աչքերից կախվեցին խնդուկյան արցունքի երկու կաթիլ:

— Կա՛ Ստալին:

Արևելյան փոքրիկ քաղաքում, լույսերի մեջ՝ հորդում էր կյանքը:

1937 թ. Միկոյան

ՀԱՅՐԵՆՆԻՔԻ ՈՐԴԻՆ

«Ահա ցիր, ողորդ... Դու չես կորչի,
կգամ արևի մարդիկ ու կյանքի
սյուսման կլինի»:

(Մոռա խոսքերից)

1.

1920 թվական. աշուն...

Ամաչուղ կեսօրին, քամին ուրվականի նման չըր-
ջում էր նահանգական քաղաքի կեղտոտ փողոցնե-
րում, վայում քաղաքից դուրս, ուր հողաթմբեր կան,
ու պատմում էր սև ոճիրների մասին...

Ամայի էր նահանգական քաղաքից դուրս ելնող
ոլորապտույտ ճանապարհը. սյուների արանքում ձգե-
ված երկաթալարերը նվում էին քամու սառը հեղի
տակ: Հողաթմբերի վերևը իրենց դորշ թեմերը թա-
փահարելով ճախրում էին սև ազդուների երամնե-
րը՝ չըջապատը լցնելով ահադուշակ կռնչյունով:

Նահանգական քաղաքից դուրս ելնող ոլորապտ-
ույտ, ամայի ճանապարհով այդ պահին քայլում
էր ցնցոտիապատ մի մանուկ: Դալուկ էր նրա դեմ-
քը, նուրբ շրթունքները կապտել էին մինչև ոսկոր-
ները թափանցող ցուրտ քամուց: Դեպի հողաթմբերն

էր քայլում մանուկը. նրա որոնող հայացքում, ման-
կական դալուկ դեմքին կսկիծ կար, անմար վիշտը:

Հասնելով հողաթմբերի վերջին շարքին՝ մանու-
կը՝ ցրտից ատամները կափկափելով, կանգ առավ
թարմ հողով ծածկված թմբի առաջ: Նրա խաժ աչ-
քերից արտասուքի կաթիլներ էին թափվում ու մա-
տաղահաս սոճու նման՝ նա ընկավ հողաթմբի վրա՝
կապտած ձեռքերով դրկելով այն:

— Մայրի՛կ, իմ քաղցը, անուշի՛կ մայրիկ...

Ո՞վ էր այդ մանուկը:

Ինքնամոռացության մեջ ընկած՝ մանուկը շա-
րունակում էր հեկեկալ, կապտած ձեռքերը թաղելով
հողաթմբի մեջ: Նոյեմբերյան քամին սուլում էր հո-
ղաթմբի վրա, ձայնակցում մանկան աղեկտուր հե-
կեկոցին: Արտասուքներից խեղդվելով՝ մանուկն իր
գլուխը դրեց հողաթմբին ու նրան թվաց, թե նորից
իրենց տանն է՝ պառկած կանաչ խոտի վրա, գլուխը
դրած մոր տաք դուգին, լսում է նրա քաղցը ու ջեր-
մացնող ձայնը:

Մոռանալով քաղցը, դրկանքն ու վիշտը, մա-
նուկը փակեց արտասվածքոր աչքերը. քամու նվազի
տակ կծկվելով հողաթմբի մոտ քնեց նա:

Ցրտից ատամները կափկափելով հողաթմբը
դրկած՝ քնի մեջ հեկեկում էր մանուկը:

— Մայրի՛կ, իմ քաղցը, անու՛շ մայրիկ...

Ու մանուկին թվաց, թե մայրն է խոսում իր
հետ, իր ջերմացնող կրծքին սեղմելով դանդաղ հե-
ղուխը:

— Մի՛ լար, իմ որդի, դու կգորանաս, լավ լավ
օրեր կգան, արիացիր, իմ վառ ցանկություն, իմ

ազիզ բալա, և քեզ երկնքի պայծառ արևը կգուրգուրի ու դու կշողաս իմ պատկերով...

— Մայրի՛կ, իմ քա՛ղցր, անո՞ւշ մայրիկ:

— Արիացիր որդիս... Դու չես կորչի, կգան արևի մարդիկ, կյանքը պայծառ կլինի: Սիրիր ու հիշիր մեզ: Հայրդ արյունոտ կուվում ընկավ և ես էլ ցավով բաժանվում եմ քեզանից:

Արտասովաղո՞ծ դեմքը քսելով սառը հողին՝ հեկեկում էր դանդաղահեր տղան:

Այդ ժամանակ հողաթմբի մոտ կանգնած երկու զինավառ մարդ անթարթ նայում էին հեկեկոցից ցնցվող մանուկին: Նահանգական քաղաքը դրաված կարմիր զորքերի հրամանատարներն էին նրանք, որոնք քաղաքից դուրս եկող բոլոր շավիղներին հսկում էին և պատահաբար այդ նոր դերեզմանատան մոտով անցնելիս նկատել էին նրան:

Իրիկնանում էր: Արևմուտքում կարմիր բոցերի մեջ հալվում էին սպիտակափառ ամպերը: Վերջալույսի շողերը խաղում էին հողաթմբերի վրա: Յըրտից ատամները կափկափելով, մանուկը բաց արեց աչքերը...

— Ի՞նչ ես անում այստեղ, փոքրիկս, — չոգելով նրա մոտ, հարցրեց անծանոթ մարդկանցից մեկը, որի գենքերը շողում էին մայր մտնող արևի շողերի տակ, իսկ գլխարկի վրա հուրհրատին էր տալիս հընդաթև փոքրիկ աստղը:

Մանուկը ցրտից դողալով նայում էր անծանոթ մարդկանց դեմքին ու չկարողանալով զսպել հեկեկոցը, արտասուքների միջից թոթովեց:

— Մայրի՛կ, մայրի՛կ...

Անծանոթ մարդիկ տխուր հայացքով միմյանց նայեցին:

— Վեր կաց, բալիկ, տուն դնա:

— Մայրի՛կս, մայրի՛կս...

Ու մանուկը դանդաղահեր գլուխը հողաթմբին դնելով՝ ավելի դառնագին հեկեկաց:

— Տուն չունե՞ս, բալիկս:

Նրա մոտ չոգած անծանոթ մարդը քնքշանքով հետ քաշեց հողաթմբից ու իր գիրկն առավ նրան:

— Մի՛ լար, մի՛ լար, բալիկ, մենք քեզ տուն էլ կտանք, հաց էլ: Դու լավ կապրես, տես, մենք եկել ենք...

Աստղակիր մարդիկ դանդաղահեր տղային տարան իրենց հետ: Ուշ երեկոյան պայծառ լուսավորված եռահարկ շենքի դռները լայն բացվեցին նրա առաջ: Ընդարձակ դավթում ընդառաջ եկան սպիտակ խալաթներ հագած կանայք:

— Մի նոր բալիկ ենք բերել ձեզ համար, — ասաց աստղակիր մարդը, որն իր շինելի մեջ փաթաթել էր դանդաղահեր մանուկին:

— Մեծ սիրով կընդունենք, — ասացին կանայք ու իրենց քնքույշ ձեռքերի վրա առան, ներս տարան մանուկին:

Ու այսպես, մանկատուն ընկավ դանդաղահեր տղան:

Ուրախ ու անհոգ էր դարձել նա: Նրան սիրում էին մանուկները: Երգեր էր ասում, խաղում բազում և թղթերից հնգաթև աստղեր պատրաստում ու ամեն

անգամ հիշում զինամառ, աստղակիր մարդկանց, որոնք զրկեցին իրեն ու հասցրին մանուկների այդ հեքիաթային աշխարհը...

Գլորվեցին օրեր ու ամիսներ: Գանդրահեր մանուկի դեմքին չքացան զրկանքն ու դալիսթյունը: Գարնան շնչով արթնացավ ու ժպտաց հայրենի երկիրը: Մոխրակույտերի տեղ, արևի շողերի տակ աճող ծիլերի պես սկսեցին բոյ քաշել, բարձրանալ նոր շենքեր:

Հաղարավոր մանուկների շարքերը ծաղկեփնջերը ձեռքներին, կարմիր վզկապներով, քայլում էին մայրաքաղաքի փողոցներում ու նրանց ուրախ երգը թընդաց մայիսյան ուրախ օրվա սրտում: Հաղարավոր մանուկներին հետ քայլում էր դանդրահեր տղան ու երգում: Վարդեր էին բացվել նրա մանկական ուրախ սրտում և երգում էր նա մեծ Հոկտեմբերի երգը... Մանուկների ուրախ շարքերն անցնում էին փողոցներով. ահա նրանք անցնում են սև շենքերի մոտով: Գանդրահեր տղայի դեմքին մի սլահ տիրություն լուջավ... Նա հիշեց նոյեմբերյան այն ցուրտ օրը, երբ իր մայրը սև շենքի կեղտոտ պատի տակ, անլուր աճեցրել շուրթերին, խորը հառաչանքով փակեց աչքերը: Գանդրահեր մանուկի աչքերից արտասուքի կաթիլներ կախվեցին:

Մանուկները երգում էին ու պայծառ արևի տակ թափահարում թարմ ծաղկեփնջերը:

Ուրախ, ժպտադեմ դաստիարակչուհին մոտեցավ նրան. նա շոյելով դանդրահեր տղայի դեմքը, մեղմ ությամբ ասաց.

— Երգիր, սիրելիս, ուրախ, ուրախ երգիր:

Մոռանալով վիշտը, արևի տակ թափահարելով

ձեռքին բռնած ծաղկեփնջը, դանդրահեր տղան իր զրնգուն ձայնը միացրեց հաղարավոր մանուկների ձայնին: Արտասուքների միջից ժպտում ու երգում էր նա...

Տոնականորեն զարդարված քաղաքի փողոցներում քայլում էին մանուկների խմբերը: Մարդիկ ուրախ ողջունում էին նրանց, թափահարում ձեռքերը:

Տոնականորեն զարդարված շենքերի վրայից, ժպտալ դեմքերին, մանուկներին էին նայում վառ ծաղկեփնջերի միջից հայրական երկու դեմք:

Հեռու-հեռու, մեծ ջրից այն կողմը, դեռահոգ տի սրտին նստած փոքրիկ դյուղի միակ արհեստավորի մինուճար դանդրահեր ուրբին, որի հորը ոսկե ուսուղիներով թաղավորական մարդիկ տարան, որին կործանման վիճից փրկեցին աստղակիր մարդիկ, փրկված բյուրավոր մանուկների հետ, բոյ էր քաշում արևի շողերի տակ: Մրդով հասուն աշնանային մի օր, նրա ձեռքն այբբենարան տվեցին: Գանդրահեր տղան խնդության ժպիտը խաժ աչքերում կարդալ ու գրել սովորեց:

— Ահա, իմ սիրուն բալիկներ, տեսե՛ք, թե ովքեր փրկեցին ձեզ կորուստից...

Պատկերազարդ դրքի էջից հայրական ժպիտով նայում էին երկու դեմք:

— Մեծ Լենինը, մեծ Ստալինը տվեցին ձեզ այս ուրախ կյանքը:

Խաժ աչքերի հայացքը չհեռացնելով ժպտացող

դեմքերից՝ դանդրահեր տղան լսում էր չիկահեր դաստիարակչուհուն։ Պայծառ ժպիտը դեմքերին՝ կարդում էին մանուկները։ Գանդրահեր մանուկի աչքերից թափվում էին արտասուքի կաթիլները ու նա պատկերազարդ գիրքը մոտեցրեց հուզմունքից դողացող իր նուրբ շրթունքներին։ Նա կարոտով համբուրում էր ժպտացող մարդկանց դեմքերը ու արտասուքի միջից մրմնջում.

— Արևի մարդիկ փրկեցին մեզ...

Ու դանդրահեր տղայի կրծքի տակ հալվեց սառույցը։ Բյուրավոր մանուկների հետ նա գլորեց իր մանկության վերջին շրջանը, ոտք դնելով պայծառ պատանեկության շեմքին։

Գլորվեցին ամիսներ ու տարիներ։

Գանդրահեր տղան աճեց, բոյ քաշեց արևի շողերի տակ։ Վառ սիրով լցված՝ նա արհեստավորական դպրոցն ավարտելուց հետո մտավ դործարան։ Իր նման տասնյակ-հազարավոր՝ անցյալում անթևան մանուկներին հետ, որոնց կյանք տվին աստղակիր մարդիկ, ժպտուն դեմքերով մտան կյանքի նոր շրջանը...

Օ՛, որքան քաղցր է արդար վաստակի պտուղը։ Գործարանի կամարների տակ վարար գետի նման հոսում ու հորդում էր կյանքը։ Գործարանների կամարների տակ, հնոցների մոտ կանգնած մարդկային նոր բանակը սիրեց դանդրահեր տղային։

Գլորվեցին տարիներ...

Արևի շողերի տակ, հնոցի մոտ քրտինք թափող

դանդրահեր տղան անհուն սիրով սիրեց կյանքը, ստեղծագործ աշխատանքը, ու մի օր նա դիմումը ձեռքին, ժպտուն հայացքով կանգնեց կոմունիստական երիտասարդական կազմակերպության շեմքին։

— Ուշում եմ ձեր շարքերը մտնել...

Խորհեցին դանդրահեր տղայի մասին պայծառ երիտասարդները.

— Հարկավոր է շատ ու շատ սովորել, — ասացին նրանք.

— Կյանքս չեմ խնայի հայրենիքի համար, արևի մարդիկ մեզ կյանք տվին, արևի մարդիկ մեզ փրկեցին և ես կդառնամ հայրենիքի խակալան որդին, — հպարտությամբ պատասխանեց դանդրահեր տղան։

Աշնանային մի պայծառ առավոտ, նա հուզմունքով համբուրելով երիտասարդական միության տոմսը՝ նոր խնդրությամբ դործարան մտավ ու նոր սիրով սիրեց իր ընկերներին։ Նրկաթե կամարների տակ քրտինք թափող մարդիկ փոխադարձ սիրով սիրեցին դանդրահեր տղային։

Ու գլորվեցին տարիներ...

Գանդրահեր տղան, իր փոքրիկ, ծաղկազարդ սենյակում, արևելյան վառ դորդի վրա խնամքով կախեց ժպտացող մարդու մեծադիր նկարը։ Նա ժամերով նստում էր հաճելի ջերմությամբ լցված փոքրիկ սենյակում և անթարթ հայացքով նայում ժպտադեմ մարդու նկարին ու նրա շրթունքները կարոտով մրմնջում էին.

— Արդյո՞ք, արդյոք կտեսնե՞մ նրան...

Սահմանամերձ փոքրիկ քաղաքը հասնում էր արևի դեմ ու ամեն տարի ծառազարդ փողոցներ ու չքեղ նոր տներ էին ելնում։ Համբարական փոքրիկ

քաղաքը երկաթ—բետոն հալած ու աճեցին մարդիկ:

Նոր, լուսավոր տներում ծնվեցին հաղաթավոր մանկիկներ...

Աշնանային մի պայծառ երեկո, երբ սահմանամերձ քաղաքի վրա շողացին բյուրավոր աստղերը, խնդությունը դեմքերին, երիտասարդների խումբը երգով ու նվագով շարժվեց երկաթուղային կայարանը: Ուրախ էր դանդաղահար տղան, նա ժպտում էր ընկերներին, իսկ նրանք սեղմում էին նրա ձեռքը, բարե ճանապարհ մաղթում նրան: Նա գնում էր սովորելու:

— Անպայման տե՛ս Արևին...

— Երանի աչքերիդ, որ պիտի տեսնես նրան:

— Մեր կողմից ողջուն, համբույր ու սեր տար նրան:

Ու ճեպընթաց դնացքը հետևում թողեց բահմանամերձ քաղաքը, որ ողողված էր արեգակնային լույսերով: Սլանում էր ճեպընթացը, գանդրահեր տղայի հուզմունքից զոդացող կրծքի տակ բաբախում էր սիրտը:

— Տարիների երազս իրականություն է դառնում:

Ճեպընթացը սլանում էր ծաղկած շենքերի, բերքառատ դաշտերի կրծքին ձգված զուլգ ու լեռների վրայով ու սլանում հեռո՛ւ, հեռո՛ւ. նա գանդրահեր տղային տանում էր երկրի սիրտը, կարմիր մրրիկների քաղաքը: Հյուսիսի քամին շոյում էր նրա առնական դեմքը, խաղում գանդուրների հետ...

Լուսացավ աշնանային պայծառագեղ օրը: Բաղմահարկ տները կարմիր ժպտով շողացին նոյեմբերյան արևի տակ: Բանուկ փողոցներով ալ դրոշները ծածանելով շարժվեցին խնդուն դեմքերով գնդերը: Ծարքերի հետ քայլում էր գանդրահեր տղան ու կրծքի տակ թունդ էր առնում սիրտը... Ոսկե քաղաք էր շողում նրա դեմ՝ դրոշների ծախնքով. շարքերը մտնում էին հրապարակ: Գանդրահեր տղան որոնող հայացքով դեմն է նայում, նրա հայացքում խնդություն կար, անմար կարոտ:

Ահա նա՝ Արևը, ժպտացող մարդը: Հավատով ու սիրով լցված բյուրավոր հայացքներ նրան են ուղղվում, հաղաթավոր երջանիկ մանկիկներ թափահարում են իրենց քնքուշ ձեռքերը ու վառ ծաղկեփնջեր ուղղում ժպտադեմ մարդուն և թոթովում անուշ մանկական ձայնով: Հրապարակով հոսում են գնդերը. գամված հայացքով, դամբարանի վրա կանգնած, զինվորական պարզ շորեր հագած, ժպտադեմ մարդուն էր նայում գանդրահեր տղան ու նրա խաթ աչքերից թափվում էին արտասուքի, խնդության արտասուքի կաթիլները: Քայլում է գանդրահեր տղան ու հայացքով, ջերմ հայացքով դրկում, համբուրում ժպտադեմ մարդուն. նա կարծես իրեն է նայում ու ժպտում. ահա նա բարձրացրեց ձեռքը, ժպտալով թափահարում է... Մի պահ գանդրահեր տղան հիշում է տարիներ առաջ, նահանգական քաղաքից դուրս իրեն հողաթմբից վերցնող մարդկանց. մի՞թե նրանց ժպտը ժպտադեմ մարդու այս ժպտից չէր:

— Փա՛ռք քեզ, անմա՛ր, բարի Արև:

Հանձնվում են երկու անմար Արեվների լույսը... Դամբարանի ներսում, ապակեպատ դադաղում ննջում է նա, մեծ Լենինը, մարմարակերտ դամբարանի վրա կանգնած՝ միլիոնների երթի հաղթական պայքարին ընթացք է տալիս նա՝ մեծ Ստալինը:

— Փառք քեզ, անմար, հզոր Արև:

— Արևը, ես տեսա Արևին, մեր փրկարարին, մեր հորը, մեծ Ստալինին:

Ու թափվում էին նրա աչքերից արտասուքի կաթիլները— խնդուկյան արտասուքի կաթիլները:

— Փառք քեզ, մեծ ու անմար, փրկարար Արև...

Դուրվեցին նորից տարիներ... Անծայրածիր երկերը լուսաշող Արևի ջերմությամբ շողաց սողապտեփայլով: Տափաստաններում, դետահովիտներում ու լեռների, հավերժական ձյունազաղած սարերի լանջերին ծաղկեցին շեները: Առլներում, դչաղներում, արևադուռն քաղաքներում ծնվեցին հազարավոր մանուկներ ու կյանքը խնկարկեց դարնանային բույրով:

Հարավի քաղաքից գնացքը ղինվորական համադգեստ հագած տղային տարավ հայրենի երկրի լույս սահմանները:

Սահմանադրված քայլում էր դանդաղահեր տղան, ձեռքում բռնած հրացանը:

— Միշտ գնա Արևի հետ, Արևը կյանք կտա քեզ... Ահանջին հնչում էր հայրենի երկրի կանչը: Քայլում էր սահմանադրված վրա դանդաղահեր տղան ու խորհում հայրենի երկրի մասին... Հայրենիք, - օ՛,

րուսե օրրան. լայնարձակ դաշտեր, սաղարթախիտ անտառներ, լույս ջրերով անսփ ծովեր, շեներ ծաղկուն, վարարուն կյանքով, ձյունազաղած սարեր, դործարաններ՝ հրեղեն լույսերով քաղաքներ՝ շքեղատես ու փառավոր, երջանիկ կյանքով ապրող բյուրավոր մարդիկ... Թշնամին իր սև ձեռքն է մեկնում քո դեմ:

— Կյանքդ, կյանքդ տուր հայրենիքիդ համար:

Այդ հայրենի երկրի կանչն է ու հրացանը ձեռքին, ամենակուլ գիշերվա մեջ, սահմանադրված՝ քայլում էր հարավի ուղին:

Սեպտեմբերյան քամին տափաստանի կրծքին երգ է ասում: Լազուր աչնանային գիշերը արծաթաշող աստղերի թաղը զլխին՝ կախվել էր զորանոցների վրա, ուր հայրենիքի զավակներն են քնած: Արթուն են պահակները: Տափաստանի կրծքին երգ է ասում քամին ու հանդարտորեն խաղում հոսող գետի մանր ալիքների հետ, ծածանում հայրենի երկրի դրոշմ: Օ՛, այդ դրոշմ: Նա ներկված է հայրենի երկրի համար ընկած քաջագուն զավակների սուրբ արյունով:

Քայլում էր սահմանադրված վրա հայրենիքի ուղին ու խորհում սահմանից անդին՝ պանակա՛ն մտրակի տակ հեծող մարդկանց մասին, արյունակից եղբայրների մասին: Քամին տափարակի կրծքին երգ է ասում ու ամենակուլ գիշերվա մեջ սահմանից անդին՝ հրեղեն բոցերով բորբոքում է հյուղակներից

բարձրացող ծուխը: Այրվում են հյուղակները. հրեղեն լեզուներով լիզում երկնքի սիրտը: Քամու հեղուկ, աղեսառչ կանչերն են հասնում սահմանադրխին կանգնած բանակային տղային: Նրա դեմ հանդիման կանգնած է պանական ծախու զինվորը: Կարծես նա չի լսում մարդկային աղեկտուր կանչերն ու չի տեսնում բոցերի հրեղեն լեզուներ:

Ընկճվող դիշերվա սրտում հնչում է հայրենի երկրի կանչը, կարմիր զորանոցներում կյանքն է եռում: Արևի, հայրենի երկրի կամքով լուսեղեն հայրենիքն իր փրկարար ձեռքն է մեկնում պանական մտրակի տակ հեծեծող արյունակից ժողովրդին: Որպես հրեղեն աստղ՝ երկնքի սիրտն են կիսում հզոր լուսարձակները, երկաթե քայլերով խոպան տափաստանի սրտում դուրսում են նոսր զինքները, սլանում են կարմիր զնդերն ու անցնում գետը:

Գանդրահեր տղայի սրտում կրակն էր հուրհրում:

Բացվում է սեպտեմբերյան կապուտաչյա այգաբացը: Հրանոթները դղրդում են հզոր ուժով, սուլում են արկերն ու պանական զնդերի մեջ պայթում է չրապնելը:

Վազում են հայրենիքի որդիներն ու նրանց հետ գանդրահեր տղան, նրանց սվիններն են չողջողում արևի տակ:

— Հանուն հայրենիքի...

— Հանուն Ստալինի...

— Հառա՛ջ...

Սարսափահար փախչում են պանական ծախու

զնդերը, երկինք են թռչում պողպատաթև աստղակիր թռչունները, ավետում հաղթանակի փրկարար լուրը: Կարմիր զնդերն անցնում են դյուղից-դյուղ, վերցնում քաղաքները, բաց անում մութ ու մռայլ զնգանների դռները:

— Մենք ձեզ հետ ենք, ընկերներ:

Մեծ քաղաքի արվարձանում դարան մտած՝ ոսկի ուսադիրներով պաները ծառանում են գանդրահեր տղայի դիմաց, վայրենի աղաղակով հրացաններն ուղղում նրան.

— Կանգնե՛լ, — հզոր ձայնով որոտում է հայրենիքի որդին.

Պայթում են հրացանները:

— Հանուն Ստալինի՛... .

Բացականչում է նա ու հզոր բոմբյունից, զնդընդում, դողդողում են տների ապակիները, օդի մեջ պարում են պանական բզկտված համազգեստներն ու մսի զնդերը:

Արևկեղ դեմքով ժպտում է գանդրահեր տղան ու սլանում առաջ:

Խնդությունն է հորդում ազատագրված մեծ քաղաքի փողոցներում: Տասնյակ հազարավոր դեմքեր չողում են արտասուքների միջից ու ողջունում կարմիր զնդերին:

Տափաստաններով, մով անտառներով շարժվում են առաջ հայրենիքի դյուցազուհիները: Հյուղակներից դուրս են թափվում սովալլուկ դեմքերով մանուկ ու մեր, ջրակալած աչքերով, երկայն մորուքներով

ծերունիները փարվում են զինավառ սովետական մարդկանց կրծքին, համբուրում նրանց լույս դեմքերն ու արտասուքների միջից մրմնջում։

— Մենք փրկված ենք, մենք փրկված ենք։

Իրիկնապահին կարմիր զնդերը կանգ են առնում տափարակի կրծքին ծվարած, հրկիզված խրճիթներով փոքրիկ դուռը...

Գյուղի մոտից անխուփ հոսում է գետը՝ արևի վերջին շողերի տակ շողացնելով մանրիկ ալիքները։ Հնչում է նվազն ու կարմիր մարտիկները խնդուկյամբ լցված՝ ողջունում են ազատագրված եղբայրներին։ Այնպես վարար, այնպես խնդուն հոսում են ժամերը։ Մի դար ապրած ծերունու հետ խափ աչքերում խընդուկյուն լցված՝ դրույց է անում դանդաղակներ տղան։ Նրա ականջին է հասնում մանկան լացի մի ձայն ու նա կիսատ թողնելով դրույցը՝ վազում է հարևան դավիթը։ Դեղնած խոտի վրա ընկած էր մի կին։ Նրա կրծքից հոսող ալ արյունը լճացել էր շուրջը։ Տառնամյա մանուկը, դրկած մեռնող մոր գլուխը, հեկեկում էր, նա արտասուքների միջից նայելով իրեն մոտեցող արևկեղ դեմքով զինվորականին՝ թոթովում է։

— Նրանք, պաները, սպանեցին մայրիկիս։

Հայրենիքի զինվորական օրդին դրկում, իր կրծքին է սեղմում կապույտ, երկնադույն աչքերով ցընցոտիապատ մանուկին։

— Մի՛ լար, մի՛ լար, իմ բալիկ։

Դեղնած խոտի վրա ընկած կինը բացում է աչքերը ու մի պահ նայում իր մանկանը դրկած զինվորականին ու նրա մեռնող դեմքի վրա սահում է

ժպիտը։ Արյունոտ շրթունքների արանքից, արդեն մեռնող ձայնով ասում է։

— Դուք եկաք... Այդ ինչ լավ եղավ. ախոս, որ մեռնում եմ։

Նա նորից փակում է աչքերը։ Հեկեկում է մանուկը։

— Մայրի՛կ, մայրի՛կ...

Մայրը բացում է աչքերը. նա չենջում է՝

— Փառք Սովետական հայրենիքին, մնաս բարև Միկոլայ, մնաք բարև, սովետական սիրելիս...

Ու մայրամուտին աչքերը փակեց պանական սև զնդակից ընկած գեղջկուհին։ Նրա գլխավերևում ցնցոտիապատ մանուկին իր ջերմացնող կրծքին սեղմած կանգնել էր հայրենիքի դանդաղակներ օրդին։ Մի պահ նրա մտահորիզոնում երևաց տարիներ-տարիներ առաջ իր թշվառ մանկութունը... Նահանգական քաղաքի սև շենքի կեղտոտ պատի տակ ցնցոտիների մեջ աչքերը փակեց իր մայրը...

— Մայրի՛կ, մայրի՛կ...

Դանդաղակներ տղան սթափվում է կապտաչյա մանուկի կանչից ու նրան կրկին անգամ իր ջերմացնող կրծքին սեղմելով՝ չենջում։

— Մի՛ լար, մի՛ լար, իմ Միկոլայ...

Նրա աչքերից թափվում են արտասուքի կաթիլները։

— Տես, մենք եկել ենք, մեզ մեծ Ստալինն է ուղարկել, մեր հայրը։

— Ստալինը՞։

Արտասուքների միջից կանչում է մանուկը։

— Այո՛ Ստալինը։ Դու տուն ու լավ օրեր կունենաս, մի լար, մի լար, իմ լավ Միկոլայ։

— Ստա՛լինը...

Բացականչում է կապույտ աչքերով մանուկը ու
ցնցոտիապատ թևերը տարածում օդում, դրկում
գանգրահեր տղայի պարանոցը:

Փառք քեզ, մեծ ու անմար Սրբե, քո պայծառ չո-
ղերը փռվեցին նոր ու հայրենի՝ փրկված մելիոնավոր
մարդկանց սրտերում...

Նրանք արդեն չողում են քո պայծառ լույսով...

1939 թ. Սեպտեմբեր

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Հաշիմի երազը	3
Փրկության փարոսը	24
Սուաջին ժպիտը	54
Խնդության արցունքներ	99
Հայրենիքի որդին	120

Կազմը, ծիսուլը և գլխագաղը նկարիչ Ռ. Բեդրոսովի

Պատ. խմբագիր
Ս ի մ ա կ
Տեխ-խմբագիր՝
Ս. Ա լ ք ա լ Ն յ ա ն
Սրբագրիչ՝
Վ. Ա վ ա գ յ ա ն

НОР-АЙР
Маяк спасения
Аргмиз, Ереван, 1940

ՎՖ 1044 Հրատ. 5359

Պատվեր 716. Տիրաժ 3000

Հանձնված է արտադրության 18/X 1940 թ.

Ստորագրված է տպագրության 28/XII 1940 թ.

Հայպետհրատի տպարան, Երևան, Լենինի 65

82

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0350836

46529